

Göran Ahlström

Studier i

SVENSK EKONOMISK POLITIK
OCH PRISUTVECKLING 1776 - 1802

Studentlitteratur

Lund 1974

Skrifter utgivna av Ekonomisk-Historiska föreningen i Lund vol XIV

Göran Ahlström

Studier i

SVENSK EKONOMISK POLITIK OCH PRISUTVECKLING 1776 - 1802

Lund 1974

Sammanfattningen har översatts av Neelambar Hatti, B.Sc., M.S.Sc.

Printed in Sweden

Studentlitteratur

Lund 1974

ISBN 91-44-11211-4

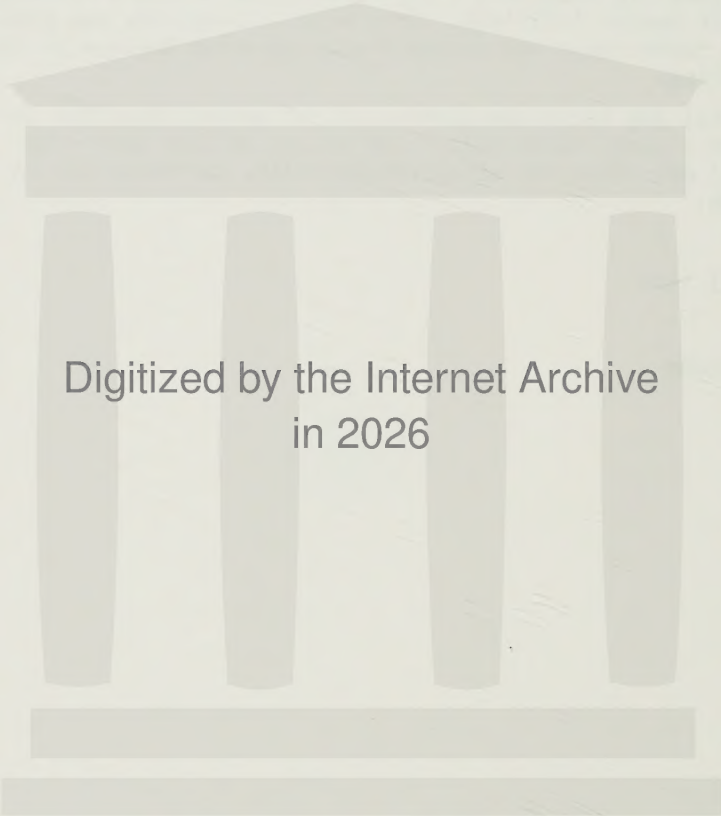
FÖRORD

Framförallt vill jag rikta ett varmt tack till min handledare professor Lennart Jörberg, som inte bara inspirerat mig till fortsatta studier i ämnet ekonomisk historia, utan också, bl.a. genom att låta mig medarbeta i sitt omfattande arbete A History of Prices in Sweden 1732-1914, väckt mitt intresse för den pris-historiska forskningen och därmed starkt påverkat ämnesvalet för min avhandling.

Dessutom vill jag tacka kamraterna vid Ekonomisk-historiska institutionen i Lund, vilka alla - var och en på sitt sätt - bidragit till att skapa den stimulerande miljö, som råder vid institutionen.

Lund i juli 1974

Göran Ahlström

Digitized by the Internet Archive
in 2026

INNEHÅLL

Förord	3
Förteckning över tabeller	7
Förteckning över diagram och kartor	9
I. Inledning	10
I:1 Syfte och avgränsningar	10
I:2 Prismaterialet	13
I:2.1. Markegångssättningen under 1700-talet	13
I:2.2. Markegångsprisernas källvärde	15
Noter	17
II. Penningväsendet	18
II:1 Tiden 1776-1788	18
II:2 Tiden 1789-1802	20
II:3 Agiot	26
II:4 Markegångstaxans myntenhet - banko eller riksgälds?	32
II:5 Sammanfattning	38
Noter	40
III. Beskrivning av den generella prisutvecklingen	49
III:1 Spannmålspriserna	51
Prisdifferensen	58
III:2 Animaliepriser och löner	61
Prisdifferensen	64
III:3 Sammanfattning	65
Noter	66
IV. Inflation och krigskonjunktur	68
IV:1 Prisstrukturen vid sekelskiftet 1800	68
Spannmålspriserna	76
Animaliepriserna	76
Löner	77
IV:2 Analys av prisstrukturen	77
IV:3 Svensk och europeisk prisutveckling	82
IV:4 Sammanfattning	89
Noter	90
V. De relativa priserna	93
V:1 Trenden	96
V:2 1700-talets levnadskostnads- och reallöneutveckling	99
V:3 Sammanfattning	113
Noter	114
VI. Spannmåls- och tullpolitiken	117
VI:1 Spannmålspolitiken	117

Skördeomdömen och priser 120

VI:2 Tullpolitiken 123

VI:3 Sammanfattning 127

Noter 128

Appendix A. Ett försök att beräkna den svenska brödsädesproduktion
och -konsumtionen 1750-1800 132

Appendix B. Regionala prisindex 1775-1804. 1780/84=100 137

Summary 145

Käll- och litteraturförteckning 152

TABELLER

- II:1 Bankosedelcirkulationens sammansättning vid utgången av åren 1776-1802
- II:2 Silvermynt tillverkade 1777-1799
- II:3 Sedelcirkulation, silvermyntning och totalcirkulation vid utgången av åren 1776-1788 samt riksmedelpris på råg
- II:4 Riksgäldskontorets och riksbankens sedelcirkulation, totalcirkulationen, riksbankens silverförråd och riksbankens sedlar/riksgäldskontorets sedlar vid utgången av åren 1789-1803 samt riksmedelpriset på råg
- II:5a Agio i Stockholm 1789-1798. Procent
- II:5b Agio i Stockholm enligt växelkursnoteringarna 1797-1803. Procent
- II:6 Spannmålsens pris vid Kungsåra kyrka 1790-1802
- II:7 Jämförelse mellan priserna i Nora stad på tackjärn och råg och markegångstaxorna i Närke och Nora & Linde bergslag
- III:1 Procentuell förändring i spannmålspriserna 1775-1799
- III:2 Prisökningar 1775/79 - 1795/99. Procent
- III:3 Införsel till olika orter av omalen spannmål. Tioårssummor för åren 1741-1800. Tunnor (000)
- III:4 Pristrenden för råg i Göteborgs- & Bohus län och Halland relativt rågpriset i Skåne
- III:5 Medelpriset för vete, råg, korn, havre, oxen, ko, fläsk, kött, smör, strömming samt drängedagsverke 1775/79 - 1785/89 - 1795/99
- III:6 Variationskoefficienterna 1735/39-1770/74 och 1775/79-1795/99 (Medeltal av femårsperioder)
- IV:1 Sveriges prisstruktur 1780/1789, 1799/1802 och 1835/1844. Stockholms län = 100
- IV:2 Sammansättning och förändring hos den manliga jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1772-1800
- IV:3 Livsmedelsprisindex och penningcirkulation per capita 1789-1802
- V:1 Priser över valda varor i relation till priset på råg. Genomsnitt för perioderna 1735-1774 och 1775-1804. Råg varje år = 100
- V:2 Regionala förändringar i relativpriser. Råg = 100
- V:3 Livsmedelsprisindex 1735-1804. 1750/54 = 100
- V:4 Levnadskostnadsindex 1735-1804. 1750/54 = 100
- V:5 Reallöner för drängedagsarbetare inom jordbruket 1735-1809. 1750/54 = 100
- V:6 Regionala livsmedelsprisindex 1735-1804. 1750/54 = 100

V:7 Regionala reallöneindex för drängedagsarbetare inom jord-
bruket 1735-1804. 1750/54 = 100

VI:1 Skördeomdömen och prispförändringar 1779-1802

DIAGRAM

- II:1 Penningcirkulation och prisutveckling 1776-1802
- II:2 Agiots månadsfluktuationer 1789-1803 på Stockholms börs. Procent

- III:1 Pristrender 1732-1810. Nioårs vägda glidande medeltal
- III:2 Riksmedelpris för spannmål 1776-1802. 1780/84 = 100
- III:3 Regionala spannmålspriser 1776-1802. 1780/84 = 100
- III:4 Regionala pristrender för råg, fläsk och drängedagslöner 1776-1802. 1780/84 = 100

- IV:1 Svensk och europeisk prisutveckling 1776-1802. Valda varor. 1785/89 = 100

- V:1 Priser i relation till priset på råg 1732-1819. Nioårs glidande medeltal. Råg varje år = 100
- V:2 Levnadskostnadsutvecklingen 1735-1804. 1750/54 = 100
- V:3 Reallön för drängedagsarbetare inom jordbruket 1735-1809. Tioårs överlappande medeltal. 1750/54 = 100

- VI:1 95-procentiga konfidensintervall för genomsnittliga prisförändringar för varje skördeområde 1779-1802

KARTOR

- IV:1 Sveriges prisstruktur 1799-1802. Stockholms län = 100

I. INLEDNING

I:1. Syfte och avgränsningar

En analys av ett lands prisutveckling ger inte bara en uppfattning av den genomsnittliga prisutvecklingen över tiden för en särskild produkt eller tjänst, utan man kan framförallt påvisa dels relativ prisspridning mellan olika varugrupper för landet totalt sett dels motsvarande prisspridning för särskilda regioner. Genom att studera prisspridningen i landet och dess förändringar fås en uppfattning om graden av integration i ekonomin och genom att studera landets regionala prisstruktur under skilda perioder kan man också peka på regioner som under en viss period avviker från det för regionen "normala" prismönstret.

Bakom de på detta sätt påvisade förändringarna döljer sig förklara de realekonomiska faktorer, vilka det därefter gäller att fastställa.

Ett studium av den svenska ekonomin ur dessa aspekter är syftet med föreliggande arbete, vilket är en utvidgning och delvis omarbetning av mitt bidrag till L. Jörberg, A History of Prices in Sweden 1732-1914, del II:IV, The Period 1776-1802. Grundvalen här för utgörs av länens markgångspriser.

Avgränsningen i tiden motiveras av ett flertal faktorer, vilka sammanlagt innebär att nya förhållanden kom att gälla i den svenska ekonomin under 1700-talets sista kvartssekel.

På penningväsendets område är perioden klart avgränsad genom myntpräglingarna 1776 och 1803. Beträffande penningssystemets funktion innehåller framförallt 1790-talet med dess inflation flera frågor och av väsentlig betydelse för vår förståelse av prisutvecklingen under sistnämnda decennium är innebörden av markgångstaxans riksdalsspecie, vilket formellt kan betyda både riksdaler banco och riksdaler riksgälds.

Principerna vid markgångssättningen ändrades genom nya bestämmelser år 1775. Medan man tidigare endast tagit medelpriset av stadernas torgpriser vid Thomasmäss (21 december) som grund för markgångspriset, skulle man enligt 1775 års bestämmelse också ta hänsyn, dels till priset på landsbygden, dels till "föregående och löpande året växt, bärgning och beskaffenhet." Länsmarkgångspriset är alltså en längre nödvändigtvis ett verkligt betalt pris en bestämd dag på en bestämd plats.

1803 genomfördes endast mindre förändringar i markgångssättningen och de 1775 införda principerna kom att kvarstå.

Spannmålspolitiken förändrades på flera betydelsefulla sätt: Den inre spannmålshandeln släpptes fri, d.v.s. den undantogs från städernas handelsprivilegier. 1775 skedde detta för Skåne, Östergötland, Skaraborgs län, Södermanland, Västmanland, Uppsala län, Stockholms län, Gotland samt Finland.¹⁾ 1780 utvidgades reformen till att omfatta hela landet.

Kronobrännerier och i samband härmed spannmålsmagasin anlades i stor utsträckning då staten 1776-88 hade monopol på brännvinsbränningen i landet. Härigenom möjliggjordes en organiserad lagerhållning och kronan kunde dels vidta direkta understödsåtgärder vid spannmålsbrist, dels möjliggöra lönande avsättning för landets producenter vid goda skördeår.

De anstalter som vidtogs efter brännvinsmonopolets upphörande innebar emellertid att verksamheten näringspolitiskt och i allmänt välfärdshänseende successivt sköts i bakgrunden för rent affärsmässiga principer. Staten valde att köpa spannmål där den var billigast, utanför eller inom landet.

Tullpolitiken ändrades så att rörliga tullsatser infördes. Principerna och syftet härmed var att genom sänkningar av införseltullen under dåliga skördeår, vilket skulle stimulera importen, och införande av periodiska utförselförbud, skulle landets tillgång på spannmål anpassas efter dess behov. Enligt samma princip höjde man införseltullen vid goda skördeår och borttog exportförbudet.

Ur demografisk synvinkel innebar slutet av 1700-talet väsentliga förändringar.

Liksom i övriga Europa började i Sverige vid 1700-talets mitten kraftig befolkningsökning. 1750 uppgick landets befolkning till 1 781 000 invånare, 1775 hade antalet stigit till 2 021 000 och vid sekelskiftet 1800 utgjorde befolkningen 2 347 000 personer.²⁾ Detta innebär en årlig befolkningsökning 1750-1775 på 4.9 promille och 1775-1800 på 6.0 promille.

Den accelererande befolkningsökningen under slutet av århundradet innebar framförallt en stark tillväxt i norrlandslänen, men också i sydvästra Sverige. Befolkningen hade mellan åren 1750 och 1770 i Sveriges olika län generellt ökat med 10-20 procent, d.v.s. ökningen hade varit tämligen jämt fördelad över landet. Vid sekelskiftet finner man i genomsnitt en 32 procent högre befolkningssiffra. Tillväxten var emellertid regionalt mycket ojämnt fördelad. År 1800 hade sålunda Västerbottens län (som vid denna tid inkluderade Norrbotten) nästan fördubblat sin folkmängd sedan 1750. I övriga norrlandslän samt i Göteborg- & Bohus län hade befolkningen under samma tid vuxit med drygt 50 procent. I resten av Sverige däremot var befolkningens antal år 1800 i genomsnitt endast 25-30 procent större än vid 1700-talets mitt.³⁾

Efter en jämförelsevis liten befolkningsökning under 1800-talets första decennium, cirka 2 promille per år, var ökningstakten under de följande fem årtiondena i genomsnitt 9-10 promille per år.⁴⁾

Trots denna befolkningstillväxt blev Sverige under 1820-talet ett spannmålsexporterande land, från att tidigare ha haft ett visst importöverskott.

Även om potatisen vid denna tid hade fått en allt större betydelse som konsumtionsvara,⁵⁾ bör dessa fakta kunna tolkas som ett positivt resultat av den skiftes- och nyodlingsverksamhet, som inleddes under 1700-talet och som i ökad utsträckning fortsatte under 1800-talet. Syftet härmed var nämligen icke endast en ökning av den inre kolonisationen och därmed en ökning av den uppodlade arealen utan också en höjning av jordbrukets produktivitet genom moderna brukningsmetoder.

Som närmare skall diskuteras längre fram (kapitel V) kan man från 1770-talets mitt påvisa en tydligt fallande trend i jordbruksarbetarens reallön. Trenden når sin bottenivå under 1800-talets första decennium och blir därefter stigande.

Detta torde innebära att det agrara Sverige vid denna tid är inne i en ekonomisk omställningsprocess. Under slutet av 1700-talet kan det därför påstås att Sverige, som en följd dels av den ökande befolkningstillväxten, vilket särskilt innebar en ökning av de s.k. underklasserna, dels av ännu relativt stationära förhållanden inom jordbruket, hade en större befolkning än det kunde sysselsätta med oförändrade reallöner.

En förändring i detta avseende sker under 1800-talet. Trots den jämfört med 1775-1800 än kraftigare befolkningstillväxten och trots den ökade produktiviteten inom jordbruket kunde detta genom sin expansion bättre absorbera arbetskraften och en reallöneökning komma till stånd.

Vid ett studium av den svenska ekonomiska historien utifrån landets penning- och prisförhållanden är därför en gränsdragning 1803 motiverad, liksom en särskild behandling av perioden 1776-1802.

I *kapitel II* görs en ganska ingående undersökning av landets monetära situation under perioden, vilken ur denna aspekt bestod av två klart skiljaktiga delperioder. Av särskild betydelse är alltså att bestämma markegångsprisernas värderingsenhet under 1790-talet, men också situationen före 1790-talet studeras.

En allmän beskrivning av prisutvecklingen på olika varor och tjänster under perioden 1776-1802 lämnas i *kapitel III*. Utvecklingen jämförs med den för tiden 1732-75 och särskilt prisspridningsaspekten beaktas.

Kapitel IV behandlar landets prisstruktur vid sekelskiftet 1800. En diskussion förs kring de realekonomiska faktorer, som bidrog till de prisstrukturella förändringar, som kan konstateras. Den svenska och europeiska prisutvecklingen behandlas också. Medan i huvudsak prisutvecklingen för spannmål, animalier och drängedagsverken diskuteras i detta arbete, förs i kapitlet även utvecklingen på svenska exportprodukter in i diskussionen.

Landets relativa prisutveckling tas upp i *kapitel V*. Liksom vid beskrivningen i *kapitel III* ses utvecklingen mot bakgrund av den tidigare utvecklingen under 1700-talet och mot vad som kunnat konstateras för 1800-talet. Stor vikt i kapitlet läggs vid en diskussion av 1700-talets levnadskostnads- och reallöneutveckling.

Kapitel VI behandlar tidens spannmåls- och tullpolitik. Utifrån vad som kunnat fastställas beträffande landets prisspridning diskuteras betydelsen av frisläppandet av den inre spannmålshandeln. Dessutom görs försök att på statistisk väg i andra avseenden bedöma den förda politiken. I detta sammanhang analyseras sambandet mellan skördeomdömen och prisförändringar samt tulljusteringarnas betydelse för spannmålsimporten och prisutvecklingen.

I:2. P r i s m a t e r i a l e t

Internationellt sett är troligen det svenska markegångsprismaterialet unikt. För tiden 1732-1914 föreligger nämligen prisdata formaterade och därför jämförbara i de s.k. markegångstaxorna, vilka upprättades årligen och var regionalt fördelade. Maximalt upptogs prisnoteringar för ett sextiototal produkter och tjänster i totalt 30 regioner.

För en beskrivning av Sveriges ekonomiska utveckling över ett längre tidsperspektiv och där hänsyn tas inte bara till varornas absoluta och relativa prisutveckling generellt sett, utan också till den regionala utvecklingen är markegångspriserna utan motsvarighet.

I:2.1. Markegångssättningen under 1700-talet⁶⁾

Inledningsvis framhölls ett antal faktorer, vilka tillsammans markerade nya förhållanden i ekonomin under slutet av 1700-talet. En av dessa gällde de förändrade principerna vid markegångssättningen. Då man har kunnat visa att markegångstaxornas tillförlitlighet inte kom att påverkas, trots att en mera skönsmässig bedömning medgavs fr.o.m. 1775,⁷⁾ beaktas emellertid ej denna faktor direkt i föreliggande arbete.

I en förordning i december 1729 uppmanades, för att förhindra oreda i uppbörden, magistraten att omedelbart efter Thomasmäss och senast den 30 december till landshövdingen insända städernas markegångstaxor. Senast den 5 januari påföljande år skulle sedan länets markegångstaxa utfärdas. I juli 1731 fastställdes att vid upprättandet av taxan skulle två män från vart stånd vara närvarande, varav hälften skulle vara räntegivare och hälften räntetagare.

1734 fastslogs att markegångstaxan skulle grundas på verkliga priser. Landshövdingeinstruktionen i november detta år stadgade sålunda att markegången skulle upprättas "efter det pris i köpstäderna går och gäller." Böndernas rätt att förutom de deputerade även sända en representant från varje härad och som skulle höras vid markegångssättningen, men som ej hade någon rösträtt, uttalades i en resolution på allmogens besvär i december 1734. Häri fastslogs också att om två stånd kom att stå mot två, så skulle medelvärdet tas av de priser, som framlagts.

Dessa instruktioner och resolutioner kom att vara grundläggande inte bara för 1700-talets, utan för all markegångssättning 1732-1914.

Fram till och med 1756 framgår ej av länets markegångstaxa de priser varpå de beräknats. Som en följd av klagomål från allmogen, vilken menade att markegångspriset inte alltid var ett medelpris, skulle enligt en resolution i november 1756 "markegångstaxorna härnäst bli inrättade med så många kolumner som städerna i länet äro, och däruti införd var stads thomasmässa pris, med uträkning i en annan kolumn vad länets markegång efter taget medium därav, bliver."

Denna princip om att medelpriset för städernas markegång skulle bestämma länets markegångspris var gällande till 1775 års markegångssättning.

Länsmarkegångspriset var alltså från och med den här aktuella tidsperioden ej längre nödvändigtvis ett verkligt betalt pris på bestämd tid och plats. Kritik hade förekommit mot den 1756 införda principen om städernas medelpris, men först 1775 tog man från Kammarkollegium och Statskontoret fasta på kritiken. I en cirkulärskrivelse den 8 maj detta år fastslogs att basen för markegångspriserna skulle vidgas, då städernas markegångspris ej alltid var representativa för länet i dess helhet. Också de verkliga priserna i varje härad skulle ligga till grund för markegångssättningen. Därtill stadgades alltså att hänsyn också skulle tas till "föregående och löpande årets växt, bärning och beskaffenhet."

Som Jörberg framhållit måste detta innebära att priserna vid thomasmässotiden skulle jämföras med förväntade priser under det löpande skördeåret, d.v.s. med beaktande av skördesituationen, varvid alltså markegångstaxans pris ej alltid blev medelpriset för en markegångssatt vara.⁸⁾

Förändringarna i markegångssättningen 1803 innebar dels att taxan skulle vara upprättad senast den 5 november, dels att Kommerskollegium tillerkändes granskningsrätt av markegångstaxorna, en granskningsrätt som emellertid upphörde redan 1810.

De 1803 gjorda förändringarna var alltså av mindre betydelse och 1775 års principer behölls.

I:2.2. Markegångsprisernas källvärde

Markegångsprisernas karaktär av årspriser, vilket innebar att de ej måste vara faktiskt betalda priser vid transaktioner av olika slag, gör det nödvändigt att granska deras representativitet som källmaterial för en analys av landets ekonomiska utveckling.

Frågan har diskuterats av många författare, men få har belagt sina förmodanden - positiva eller negativa - med faktiska undersökningar. För 1700-talet har endast Mårtensson och Lindgren jämfört markegångspriserna med annat prismaterial.⁹⁾

Jörberg har granskat gjorda bedömningar av prisernas källvärde för 17- och 1800-talens prisutveckling och därvid kommit till slutsatsen att "all writers who have worked on the problem of the value of market price scales as source material, have also used them and everybody considered them to be a correct reflection of price trends, even if some of them (e.g. Olander and Lindgren) considered that on some occasions the price data might be subject to rather serious errors."¹⁰⁾

Han menar också att man mer eller mindre explicit har påstått att en källkritik av konventionell art, d.v.s. jämförelse mellan markegångstaxans priser och "verkliga" priser är vad som bör göras för en granskning av taxornas källvärde.

En sådan undersökning vore emellertid föga rationell, bl.a. då odiskutabla resultat därigenom aldrig kan uppnås. Antagandet om en fullständig överensstämmelse mellan markegångspriser och "verkliga" priser vilar nämligen, som Jörberg framhållit, på en rad implicita och även orealistiska antaganden.¹¹⁾

Då prisdifferenserna var stora inte bara mellan olika län, utan också mellan städer och häradar inom samma län, kommer därför varje undersökning av de "verkliga" priserna att leda i bevis att det förelåg prisdifferenser "but no proof that one price was more 'real' than another."¹²⁾

Genom detaljerad statistisk analys av månadsprisdata och markegångspriser har emellertid Jörberg kunnat konstatera "that market price scales are a better representation of the price situation during

the year in question than the price data which can be obtained by investigating actual transactions at different times of the year."

Det är självklart att om man önskar finna ut vad priset var för en viss produkt på en bestämd plats vid en bestämd tid på året, då måste också andra priser än markegångstaxornas uppgifter konsulteras, men att markegångsprismaterialet väl representerar marknadsprisernas fluktuationer både på kort och lång sikt har övertygande bevisats.

K a p i t e l I

- 1) Prisutvecklingen i Finland beaktas ej.
- 2) Se Historisk Statistik för Sverige, del 1, tabell 2, s 44.
- 3) Efter E.F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, II:1, Stockholm 1949, s 81.
- 4) Se Historisk statistik för Sverige, del 1, tabell 4, s 46.
- 5) Heckscher, E.F., Det svenska jordbrukets äldre ekonomiska historia, Ekonomisk tidskrift 1945:3, s 210.
- 6) Redogörelsen för markegångssättningen bygger på L. Jörbergs framställning i A History of Prices in Sweden 1732-1914, Lund 1972, del I, kapitel II.
- 7) Jörberg, aa, del I, s 45.
- 8) Jörberg, aa, del I, s 10.
- 9) Mårtensson, S., Bryggerinäringen i Göteborg, Göteborg 1961, s 271 ff samt diagram 7, 8, H. Lindgren, Spannmålshandel och priser vid Uppsala akademi 1720-1789, En prövning av markegångstaxornas källvärde, Uppsala 1971.
- 10) Jörberg, aa, del I, s 23. G. Olander, Spannmålspriser i Västergötland 1725-1774, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1951, Lindgren, aa.
- 11) Jörberg, aa, del I, s 24.
- 12) Jörberg, aa, del I, ss 24-5.
- 13) Jörberg, aa, del I, ss 47-8. Se även s 76.

II. PENNINGVÄSENDET

Den 1776 genomförda myntrealisationen innebar att Sverige övergick till silvermyntfot. Statsmaktens och ständernas sätt att handha landets finanser gjorde emellertid att realisationen ej ledde till betydande resultat. Det 1789 inrättade Riksgäldskontoret fick nämligen rätt att, som en inkomstkälla vid sidan av sin uppgift att förvalta statsskulden, utge egna räntebärande skuldförbindelser, s.k. kreditsedlar. Dessa sedlar förklarades emellertid efter inemot två år räntelösa, och övergick till att vara ett vanligt pappersmynt. Substansmyntfoten sattes ur spel.

Fram till myntrealisationen 1803 hade Sverige ett parallellmyntsystem utan någon bestämd värderelation emellan Riksbankens sedlar, riksdaler banko (rdr bko), vilka förblev inlösbare i silver, och Riksgäldskontorets sedlar, riksdaler riksgälds (rdr rgs).¹⁾

Sverige behöll båda valutorna fram till 1855, men de hade fr.o.m. 1803 en bestämd värderelation, som fastställdes vid realisationen sistnämnda år: 1 rdr bko = 1.5 rdr rgs.

Ur monetär synvinkel består sålunda tidsperioden 1776-1802 av två tidsmässigt lika långa men till karaktären helt olika delperioder, åren 1776-1788 och 1789-1802.

II:1. T i d e n 1 7 7 6 - 1 7 8 8

Vid myntrealisationen 1776²⁾ deprecierades de utelöpande sedlarna och inlöstes i silver till halva sitt nominella värde. Riksbanken utställde sedlar i den nya myntsorten, riksdaler specie (rdr sp).³⁾

En starkt bidragande orsak till att realisationen kunde genomföras framgångsrikt var de ur Sveriges synvinkel goda internationella konjunkturer.⁴⁾ Dels tillfördes landet härigenom silvervaluta, dels saknades, genom att man lyckades införa silvercirkulation, direkt anledning till tesaurering av silvermynt.

Som framgår av tabell II:1 minskades sedelstockens storlek från slutet av 1776 till utgången av 1786, då delperioden har sin lägsta sedelcirkulation, från drygt 7.8 till drygt 4.9 millioner riksdaler eller med 37 procent. Det kan tyckas anmärkningsvärt att prisnivån under sådana förhållanden fortsatte att stiga. Riksmedelpriset på råg exempelvis steg under samma tid med 41 procent (se tabell II:3 och diagram II:1).

De samverkande faktorer förklarar emellertid detta negativa sam-

Tabell II:1. Bankosedelcirkulationens sammansättning vid utgången av åren 1776-1802. (000 rdr)

	Lägst 50 d.kmt eller motsvarande belopp i andra myntsorter	36, 24, 12, 9 och 6 d. kmt	Lägst 5 rdr sp	3 och 2 rdr sp	Summa
1776	2 774	5 059	-	-	7 833
1777	1 223	4 131	1 043	907	7 304
1778	721	3 270	1 313	1 615	6 919
1779	472	2 436	1 309	1 942	6 158
1780	338	1 807	1 415	2 095	5 655
1781	264	1 323	1 694	2 286	5 567
1782	213	1 015	2 059	2 657	5 944
1783	165	763	2 224	2 777	5 929
1784	129	558	2 005	2 603	5 295
1785	107	422	1 980	2 639	5 148
1786	93	342	1 884	2 616	4 935
1787	82	287	2 043	2 934	5 346
1788	73	253	2 121	3 620	6 067
1789	66	231	1 742	3 488	5 527
1790	60	210	1 144	2 294	3 708
1791	55	169	1 262	1 546	3 032
1792	51	152	1 080	1 258	2 542
1793	46	140	822	1 038	2 046
1794	45	129	788	897	1 859
1795	41	123	734	818	1 716
1796	39	118	560	744	1 461
1797	37	113	426	675	1 251
1798	36	108	416	594	1 154
1799	34	101	347	520	1 001
1800	21	97	405	505	1 028
1801	21	94	397	471	983
1802	19	89	459	400	967

Källa: Sveriges Riksbank, del V, Stockholm 1931, s 44.

band mellan förändringarna i sedelcirkulation och prisutveckling:

1. De stora sedelemissionerna under åren 1770-1776. Sedelstocken växte under dessa år med 47 procent eller från 5.3 millioner riksdaler⁵⁾ vid utgången av 1769 till 7.8 millioner vid utgången av 1776. Att den prisstegring dessa emissioner gett upphov till direkt skulle vändas i en prisnedgång i samband med realisationen 1776 förefaller inte rimligt.
2. Sedelcirkulationen ger ej heller en korrekt bild av den totala penningcirkulationen i landet, då man lyckades med att införa cirkulation av silvermynt. Som tabell II:2 visar skedde från 1777 en omfattande silvermyntning. Totala penningmängden 1777-1788 kan beräknas genom att till sedelcirkulationen respektive år addera den totala mängden riksdaler myntat silver fram till och med det aktuella året. Om sedelcirkulationen 1776 sättes = 100, finner man nu en tämligen god överensstämmelse mellan den 1788 nådda nivån för totalcirkulationen och pris, sådant det manifesterar sig i exempelvis medelpriset på råg (se tabell II:3 och diagram II:1).
3. Förekomsten av betalningsmedel vid sidan av Riksbankens egna mynt och sedlar. Dessa betalningsmedel var framförallt av tre slag och sammanhänger med de inrättade privata och statliga diskontinrättningarnas verksamhet.⁶⁾

En typ var de reverser som erhöles vid inlåning i diskonterna som löpte med 3 % ränta. En annan var de icke räntebärande assignationerna. Dessa var anvisningar på diskonternas tillgodohavanden i Riksbanken och för diskonterna var det därför fördelaktigt att göra alla utbetalningar, inklusive utlåning, medelst assignationer. Då därtill kom att överassignering ej var i lag förbjöd utställde diskonterna assignationerna på avsevärt större belopp än vad som motsvarade deras tillgodohavanden i Riksbanken. Man använde sig endast till att tillgodohavandet täckte beloppet på de assignationer som skulle inlösas.

Dessutom förekom en tredje form av betalningsmedel, nämligen assignationer på löpande räkning med handelshus och handlande.⁷⁾ Att bestämma den cirkulerande mängden av dessa betalningsmedel är möjligt. Tillsammans med övriga här upptagna penningförhållanden måste emellertid den stigande prisnivån, enligt kvantitetsteorin, betraktas som en naturlig konsekvens, anses helt rimlig.⁸⁾

II:2. T i d e n 1 7 8 9 - 1 8 0 2

Finansieringen av Sveriges krig med Ryssland 1788-1790 kom att bli den direkta orsaken till den nya oredan i landets penningförhållanden. I realiteten återinfördes pappersmyntfoten. Indirekt var orsaken riksbanksledningens konsekventa politik att hålla fast vid stansmyntfoten och att krigsfinansieringen i stället kom att ske

Tabell II:2. Silvermynt tillverkade 1777 - 1799. (000 rdr)

	1 Rdr	2/3 Rdr	1/3 Rdr	1/6 Rdr	1/12 Rdr	1/24 Rdr	Summa
1777	229	59	222	139	75	51	775
1778	-	29	203	163	60	56	511
1779	34	101	76	171	74	61	517
1780	171	7	94	-	-	23	295
1781	524	-	6	30	-	-	560
1782	654	-	39	-	-	-	693
1783	100	-	236	69	-	11	416
1784	-	-	171	65	-	-	236
1785	-	-	66	42	-	-	108
1786	-	-	17	132	-	-	149
1787	62	-	154	4	-	-	220
1788	151	-	24	124	-	-	299
1789	-	-	214	35	-	-	249
1790	636	-	-	66	-	-	702
1791	921	-	-	-	-	-	921
1792	509	-	-	-	-	-	509
1793	262	-	-	-	-	-	262
1794	278	-	-	-	-	-	278
1795	266	-	-	-	-	-	266
1796	225	-	-	-	-	-	225
1797	155	-	-	-	-	-	155
1798	-	-	24	-	-	-	24
1799	-	-	-	-	-	-	-

Källa: K-A. Wallroth, Sveriges mynt 1449-1917, Numismatiska meddelanden XXII, Stockholm 1918, ss 144-5.

Tabell II:3. Sedelcirkulation, silvermyntning (kumulerad summa) och totalcirkulation vid utgången av åren 1776-1788 samt riksmedelpris på råg.

	Sedelcirkulationen vid årets slut(1) (000 rdr)	Silvermynt vid årets slut(2) (kumul.summa, 000 rdr)	Totalcirkulationen (1)+(2) (000 rdr)	Totalcirk. (4) Index	Riksmedelpris (5) Råg, Index
1776	7 833	-	7 833	100	100
1777	7 304	773	8 077	103	99
1778	6 919	1 285	8 204	105	108
1779	6 158	1 801	7 959	102	101
1780	5 655	2 097	7 752	99	103
1781	5 567	2 656	8 223	105	125
1782	5 944	3 349	9 293	119	111
1783	5 928	3 764	9 692	124	130
1784	5 295	4 000	9 295	119	110
1785	5 149	4 108	9 257	118	135
1786	4 934	4 256	9 190	118	141
1787	5 347	4 477	9 824	126	117
1788	6 067	4 775	10 842	139	131

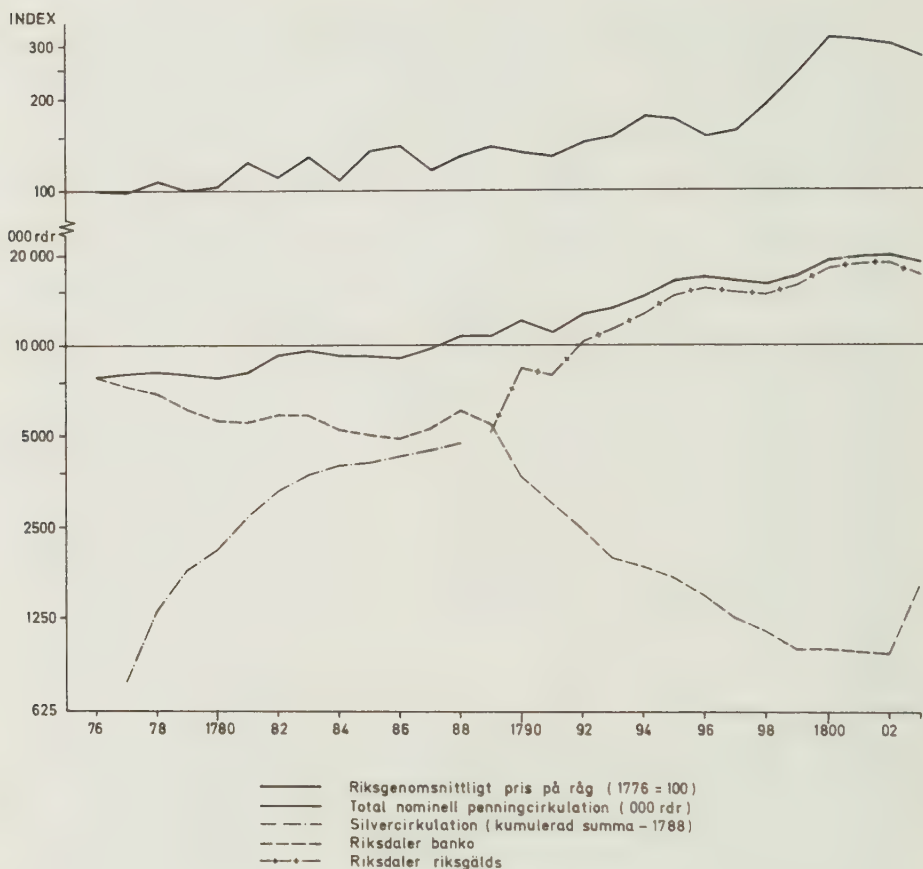

Diagram II:1. Penningcirkulation och prisutveckling 1776-1803.

Källor: Se tabellerna II:3 och II:4.

Kommentar: Penningcirkulationen avser nominella riksdaler. Eventuell silvercirkulation under 1790-talet beaktas ej. Om man vill ha den teoretiskt maximala riksdalercirkulationen i sedlar under 1790-talet i riksdaler riksgälds, skall bankocirkulationen räknas upp med hänsyn till agio. Som framgått av texten skulle detta innebära en överskattning av den aktiva penningcirkulationen. Om man i stället önskar totalcirkulationen i riksdaler banko under 1790-talet, skall riksgäldscirkulationen reduceras med hänsyn till disagio. För att i detta fall få jämförbarhet med prisutvecklingen måste priserna också reduceras med hänsyn till disagio, vilket skulle ge en konstruerad prisutveckling för Sverige under 1790-talet.

med Riksgäldskontorets kreditsedlar.⁹⁾

Vid utgången av år 1789 var cirkulationen av kreditsedlar och bankosedlar ungefär densamma, 5.2 respektive 5.5 millioner riksdaler (se tabell II:4 och diagram II:1). Kreditsedlarna uppgick därmed redan efter åtta månader till ett belopp, som tiofaldigt överskred det som föreslagits i april samma år.

Under de följande åren tillväxte kreditsedelstocken kraftigt, samtidigt som bankosedelstocken minskade. Vid utgången av år 1802 har kreditsedlarcirkulationen sedan 1789 ökat med drygt 260 procent, medan under samma tid cirkulationen av bankosedlar blivit cirka 80 procent lägre. Vid sekelskiftet 1800 uppgick bankosedlarna till endast 5 å 6 procent av kreditsedelstocken.

Den totala sedelcirkulationen var år 1802 19.9 millioner riksdaler, vilket innebär en 85-procentig ökning sedan slutet av år 1789.

Sistnämnda procentsiffra torde ge en tämligen god bild av penningtillväxten, även då man bortser från periodens bankosedelstock, vilken snart trängdes ut ur penningrörelsen.¹⁰⁾ Om man jämför totalcirkulationen i landet vid utgången av 1788, vilken alltså bestod av både sedlar och silvermynt, med enbart kreditsedelstocken 1802, finner man en 75-procentig ökning av penningmängden.

Då Heckscher diskuterar periodens penning- och prisutveckling,¹¹⁾ tar han endast hänsyn till penningbeloppet i bankosedlar före kreditsedlarnas tillkomst och beloppet i riksgälds därefter, och bortser alltså helt från silvercirkulationen efter myntrealisationen 1776. Detta sker trots att han själv framhållit att man lyckades införa en aktiv sådan.¹²⁾

Självfallet är det omöjligt att fastställa kvantiteten silvermynt i penningrörelsen, men då ett resonemang föres om sambandet mellan penningmängd och prisutveckling är det ej tillfylllest att, under rådande förhållanden, endast ta hänsyn till sedelcirkulationen.

Heckschers påstående att prisstegringen ej höll jämna steg med sedelmängdens tillväxt 1789-1803 är i och för sig korrekt, men innebär en överskattning av den totala penningmängdens tillväxt.

Enligt denna undersökning torde 75 procent kunna betraktas som en approximativ minimisiffra över tillskottet till den aktiva penningrörelsen under tiden 1789-1802. Om man gör avdrag för tesauring under slutet av 1780-talet,¹³⁾ skulle detta verka förhöjande på en procentuell beräkning av detta slag. I den mån bankosedlar och silvermynt vid sekelskiftet skulle ha förekommit aktivt i penningrörelsen¹⁴⁾ skulle detta likaledes ha givit en högre procentsiffra för penningtillväxten. (Se även kommentar till diagram II:1).

Mot att bankosedlarna och silvermynten skulle ha stannat kvar i

Tabell II:4. Riksgäldskontorets och Riksbankens sedelcirkulation, totalcirkulationen, Riksbankens silverförråd och Riksbankens sedlar/Riksgäldskontorets sedlar vid utgången av åren 1789-1803 samt riksmedelpriset på råg.

	Riksgäldskontorets sedlar (000 rdr) (1)	Riksbankens sedlar (000 rdr) (2)	Index	Totala se- delcirkula- tionen = (1)+(2) (000 rdr)	Index	Riksbankens silver- förråd (000 rdr)	Riksbankens sed- lar/ Riks- gäldskon- torets (procent)	Riksmedel- pris Råg Index
1789	> 5 230	5 527	100	10 757	100	4 710	105.6	100
1790	8 445	3 708	161	12 153	112	3 582	44.0	96
1791	8 046	3 032	154	11 078	102	2 897	37.7	93
1792	10 271	2 542	196	12 812	118	2 872	25.0	104
1793	11 342	2 046	217	13 389	123	2 019	17.8	108
1794	12 704	1 858	243	14 562	134	2 040	16.1	125
1795	14 640	1 716	280	16 356	151	2 326	11.7	124
1796	15 459	1 462	295	16 921	156	2 254	9.5	109
1797	15 054	1 252	288	16 306	150	1 984	8.3	114
1798	14 878	1 153	284	16 031	148	1 334	7.7	139
1799	16 037	1 002	306	17 039	157	1 260	6.2	175
1800	18 056	1 029	345	19 085	176	1 284	5.7	229
1801	18 624	983	356	19 607	181	?	5.3	223
1802	18 943	967	362	19 910	185	< 2 000	5.1	216
1803	17 207	1 582	329	18 789	173	?	9.2	(197)

Källor: Uppgifterna om Riksgäldskontorets sedlar 1789, 1790 och 1803 är hämtade ur C.D. Skogman, Anteckningar om Rikets Ständers Bank, del I, Stockholm 1845, ss 92-3, 134 och för åren 1791-1799 hos F.B.v. Schwerin, Författningar rörande Banko-verket, Stockholm 1828, s 242. Riksgäldskirkulationen 1800 och 1801 är tagen ur Riksgäldskontorets berättelser till Riksdagen 1801 (31/8, opaginerat) resp. 1803 (29/8, s 6:2) och för 1802 ur N. Erdmann, Anteckningar om Riksgäldskontoret, vol. I, s IX:10. Riksbankens sedelcirkulation 1789-1803 ur Sveriges Riksbank, del V, Stockholm 1931, s 44.

Uppgifterna rörande Riksbankens silverförråd 1789, 1790 och 1803 är tagna ur Skogman, aa, ss 110, 129-30 och för åren 1791-1799 ur Schwerin, aa, s 242.

Kommentar: Några uppgifter beträffande Riksbankens silverförråd vid utgången av åren 1801 resp. 1803 har ej påträffats. Bankens metalliska kassa vid realisationsdagen den 29/8 1803 däremot uppgick till ca 3.5 millioner riksdaler specie. Riksgäldssedelstocken vid samma tidpunkt var 17 180 000 riksdaler (se Skogman, aa, s 130).

Enligt Erdmann, aa, vol. I, s III:4, uppgick kreditssedelstocken vid 1789 års utgång till 5 231 000 riksdaler. Banko-resp. riksgäldssedelstockarnas storlek 1791-1799 framgår också av C. Hallendorff, Bankens öden från mössvådet till den andra realisationen (1766-1803), Sveriges Riksbank, del III, Stockholm 1920, s 208. Med undantag för år 1798, då bankokirkulationen anges till 1 151 000, är dessa uppgifter identiska med de ovan i tabellen lämnade. K. Åmarks tabell över utgivna kreditssedlar i Sveriges statsfinanser 1719-1809, Stockholm 1961, s 645, överensstämmer med tabell II:4 med undantag för år 1797, då Åmark uppgiver 13 775 000.

Enligt Kommittén angående penningväsendet, utl. 17/3 1799, är kreditssedelstocken 1791-1798 såsom anges i tabellen, med undantag för 1798, då beloppet anges till 14 834 000 riksdaler.

Schwerin, som även lämnar uppgifter rörande bankokirkulationen 1791-1799, anger en något lägre siffra än den i tabellen redovisade för år 1794, 1 850 000 (aa, s 242). Skogmans uppgifter beträffande Riksbankens sedelstock vid slutet av åren 1789 och 1790 är högre än de i tabell II:4 lämnade, 6 050 000 resp. 4 535 000 (aa, ss 92-3).

Se också diagram II:1, kommentar.

penningrörelsen talar emellertid bl.a. dess valörer.

Medan kreditsedlarna mycket snart¹⁵⁾ kom att utges i valörerna 1, 1/2 och 1/4 riksdaler, s.k. depositionsattester, var bankosedlarnas lägsta belopp på 2 riksdaler och silvermyntens nästan uteslutande på 1 riksdaler (se tabell II:1,2). Att fastställa hur stor del av kreditsedelstocken som utgjordes av dessa depositionsattester har ej varit möjligt. Här kan endast betonas den bidragande effekt till kreditsedlarnas spridning som de rimligtvis måste ha haft samtidigt som de därmed dels bidrog till bankosedlarnas försvinnande ur penningrörelsen dels till ett tillintetgörande av en fortsatt effektiv silvercirkulation.

Prisutvecklingen sådan den avspeglar sig i t.ex. medelpriset på råg framgår av tabell II:4 och diagram II:1. År 1801 hade detta pris sedan 1789 ökat med cirka 125 procent, medan alltså penningmängden endast ökat med 70-80 procent.

Det bör emellertid observeras att fram till och med 1798 har sedelcirkulationen ökat mer än priserna och att den intensiva prisökningen infaller först under periodens senare del.

Enkla regressionsberäkningar på rådata visar höga trendmässiga samband mellan pris och penningkvantitet. Korrelationen mellan riksmedelpriset på råg och kredit- och bankosedelstocken 1789-1802 är 0.86 och mellan den här beräknade livsmedelprisindexen¹⁶⁾ och den totala sedelstocken 1790-1802 0.91.

För hela perioden, alltså fr.o.m. 1776, är korrelationskoefficienten mellan den beräknade nominella totalcirkulationen och riksmedelpriset på råg 0.89. Den huvudsakliga förklaringen till den höga korrelationen är alltså variablernas likartade trender. Om dessa rensas bort är korrelationen icke signifikant. En hög kortsiktig samvariation mellan penningmängd och pris förutsätter bl.a. en ytterst väl fungerande penning- och kreditmarknad och även om den svenska ekonomin successivt utvecklades också i dessa avseenden under 1700-talet, är det inte rimligt att anta att en sådan situation hade uppnåtts vid århundradets slut.

Prisutvecklingen under delperioden 1789-1802 studeras närmare under kapitel IV.

II:3. A g i o t

Bankosedlarna förblev inlösbara mot silver, ett förhållande som i stor utsträckning tillvaratogs av allmänheten och som kan utläsas av Riksbankens kraftigt minskande silverförråd (se tabell II:4).

Möjligheten att på motsvarande sätt inlösa Riksgäldskontorets kre-

ditsedlar upphörde, som tidigare framhållits, redan i januari 1791. Härigenom hade kreditsedlarna förvandlats till statspappersmynt.

Resultatet av det så uppkomna parallellmyntsystemet blev, dels en depreciering av kreditsedlarna relativt bankosedlarna, varvid kursskillnaden kom till uttryck i ett agio, d.v.s. ett visst procentuellt tillägg fick betalas när en penningtransaktion i banko skulle erläggas i riksgälds, dels att kreditsedlarna utträngde bankosedlarna ur rörelsen.¹⁷⁾

Kursskillnad mellan de två valutorna uppkom redan under sommaren 1789. Vid myntrealisationen den 29 augusti 1803¹⁸⁾ inlöstes riksgäldssedlarna av Riksbanken till 2/3 av sitt nominella värde. Agiot sattes alltså vid realisationen till 50 procent. En tredjedel av det så nominellt reducerade beloppet inlöstes med obligationer utställda på tio år och löpande med 4 % ränta, den större delen av beloppet (2/3) med bankens mynt och sedlar.

I Inrikes Tidningar lämnades från och med februari 1793 i samband med växelkursnoteringarna uppgifter över agiots höjd. Direkta agiosiffror redovisades under tiden februari 1793 - november 1798, medan agiouppgifterna december 1798 - augusti 1803 lämnades indirekt genom att växelkurserna noterades i både banko och riksgälds.¹⁹⁾

Uppgifterna i Inrikes Tidningar lämnades var tredje eller fjärde dag, varför man genom att beräkna aritmetiska månadsmedeltal får en god uppfattning om det officiella agiots växlingar.

För åren 1789-1792 finns inga kontinuerliga agiouppgifter att tillgå, utan endast spridda uppgifter i den samtida litteraturen.²⁰⁾ En avhandling rörande rikets gäld 1788-1792 berör emellertid kursskillnaden och lämnar i en bilaga ett diagram över det av Riksgäldskontoret på Stockholms börs betalda agiot.²¹⁾

Genom att sammankoppla dessa uppgifter med de i Inrikes Tidningar fås en god bild av agiots växlingar 1789-1803.²²⁾ Beräknade månads- och årsmedeltal framgår av tabell II:5a,b samt diagram II:2 (månadsfluktuationer).

Från en kursskillnad på 1-2 procent sommaren 1789 hade agiot vid slutet av 1790 stigit till 12 procent. Under 1791 utgör kursdifferensen mellan banko och riksgälds i genomsnitt cirka 10 procent. Enligt uppgifter i den samtida litteraturen²³⁾ torde agiot under det därpå följande året ha uppgått till cirka 10-20 procent.

Under dessa första år, då ej något officiellt agio publicerades, förefaller agiot att ha varit tämligen rörligt. De stabila drag det uppvisar under de följande fem åren får anses vara ett utslag av statsmaktens önskan att hålla nere kursskillnaden och minska fluktuationerna i denna.²⁴⁾

År 1793 ligger sålunda agiot i stort sett fast vid 12 procent. En hastig stegring under januari 1794 ökar emellertid kursskillnaden till en nivå av 22 procent under 1794. En successiv minskning från och med november 1794 har i juni 1795 fört ned det officiella agiot till 10 procent. Agiot låg fram till januari månad 1798 kvar vid denna nivå. Under det sistnämnda året fluktuerade det officiella agiot relativt starkt jämfört med tiden 1793-1797.

Att man dolde agiots verkliga höjd genom att koppla det till växelkursen (se fotnot 19) bekräftas av den kraftiga agiostegring man kan notera mellan november och december 1798, då man från och med sistnämnda månad upphörde att notera agiot och istället övergick till att lämna kursen i både banko och riksgälds. I november månad angavs agiot till 24 procent, medan ett för december månad beräknat agio på t.ex. Hamburg visar en kursskillnad på drygt 39 procent.

Under periodens sista fem år fluktuerade agiot kraftigt. Den största kursskillnaden i det här presenterade materialet finner man i november månad 1799, då ett genomsnittligt agio på Hamburg, London och Amsterdam uppgår till cirka 57 procent.

På grund av agiots rörlighet 1789-1792 och 1798-1803 måste enbart årsmedeltalsberäkningar för dessa år anses otillfredsställande. De tabellsammanställningar över agiot som förekommit i litteraturen²⁵⁾ har bortsett från detta förhållande, trots att den författare vars uppgifter de grundar sig på²⁶⁾ var klart medveten om förhållandet och endast lämnade agiosiffrorna i texten i resonerande sammanhang.

Mårtenson²⁷⁾ har emellertid fäst uppmärksamhet på problemet, utan att för den skull närmare granska de befintliga tabellerna.

Undersökningen, som gäller göteborgsområdet, är av stort värde då den dels ger en möjlighet att studera det officiella agiots (Stockholm) riksgiltighet, dels hur agiot användes vid enskilda transaktioner.²⁸⁾

Överensstämmelsen mellan agiot i Göteborg och Stockholm är god för tiden 1793-1798, sämre för tiden dessförinnan och framförallt för tiden efter 1798. Växelkursagiot på Hamburg 1799-1802 i Göteborg är nästan genomgående högre än motsvarande månadsmedeltal i Stockholm och medan den högsta noteringen i Stockholm på t.ex. Hamburg (november 1802) uppgår till 54 procent är maximinoteringen i Göteborg (december 1802, januari 1803) 65-66 procent.²⁹⁾

Författaren betonar att man vid enskilda affärssuppgörelser måste ta hänsyn till transaktionens art och att agiot användes i priskorrigering syfte, d.v.s. att den starkare parten i en transaktion i stället för att pressa priset, tog ut ett högre agio.³⁰⁾

Att det agio man måste betala nästan genomgående togs ut med en be-

Diagram II:2. Agiots månadsfluktuationer 1789-1803 på Stockholms
börs. Procent

Källor: Se tabell II:5.

Tabell II:5 a. Agio i Stockholm 1789-1798. Procent

År	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	Års- medel- tal
1789	-	-	-	-	-	-	1.2	1.8	-	-	-	-	-
1790	7.3	6.3	6.0	6.0	6.0	-	7.5	11.0	11.0	12.0	12.0	12.0	(8.8)
1791	11.0	9.8	10.0	9.7	9.5	-	-	-	-	-	11.0	10.5	(10.2)
1792	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1793	-	12.0	12.0	12.0	12.7	12.0	12.0	12.1	12.0	12.0	12.0	12.0	12.1
1794	16.6	22.0	21.9	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0	21.8	18.4	21.1
1795	16.5	16.5	15.6	13.0	11.3	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	11.8
1796	10.0	10.0	10.0	11.1	11.1	10.6	10.2	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.3
1797	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0
1798	12.3	18.7	17.7	19.9	21.6	17.7	20.0	23.7	24.0	24.0	24.0	-	20.3

Källor: 1789-1792 B. Dahlström, Rikets Gæld 1788-1792, Stockholm 1942,
1793-1798 Inrikes Tidningar.

Månadsmedeltalen 1789-1791 är medeltal av månadens högsta
och lägsta notering. Årsmedeltalen är medeltal av de så
framtagna månadsvärdena.

Tabell II:5 b. Agio i Stockholm enligt växelkursnoteringarna 1797-1803. Procent

I. Medeltal: Hamburg, London, Amsterdam

År	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	Årsmedeltal
1797	-	-	-	-	{2.9	2.3	2.3	3.4	4.0	6.8	5.5	6.8	-
1798	6.4	-	-	-	-	-	-	-	-	8.2	10.9}	38.5	-
1799	35.7	35.3	36.0	38.7	39.5	41.5	44.3	46.5	46.7	49.9	56.8	-	41.1
1800	-	-	-	40.8	40.0	37.8	41.3	40.3	41.2	41.3	41.5	39.5	40.5
1801	37.7	47.9	41.1	42.4	39.6	40.1	43.9	48.2	50.1	50.6	52.6	50.8	46.8
1802	48.9	47.5	47.8	48.6	47.3	48.3	50.1	49.9	50.5	51.1	54.6	51.7	49.6
1803	50.1	50.8	49.8	50.6	51.4	54.0	51.9	49.2	-	-	-	-	51.2

II. Hamburg

År	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	Årsmedeltal
1797	-	-	-	-	{2.6	2.0	2.1	2.7	4.4	6.6	5.1	6.3	-
1798	6.4	-	-	-	-	-	-	-	-	8.2	9.5}	39.1	-
1799	35.4	36.6	36.0	38.8	40.5	41.9	43.8	45.9	46.0	50.0	53.3	-	41.8
1800	-	-	-	40.1	38.1	35.2	38.4	37.0	40.0	40.2	41.0	41.3	38.9
1801	38.4	43.8	41.1	42.4	39.6	39.8	41.7	48.0	49.4	50.6	51.7	50.8	44.9
1802	48.9	45.8	47.2	46.7	45.5	45.4	48.4	48.8	49.9	50.1	54.0	50.8	48.3
1803	50.0	50.4	50.0	50.1	51.1	52.8	50.9	44.5	-	-	-	-	49.5

III. London

År	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	Årsmedeltal
1797	-	-	-	-	{2.7	2.3	2.7	3.9	3.4	6.0	6.0	6.7	-
1798	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10.3}	37.3	-
1799	36.1	33.9	-	-	38.1	40.2	42.6	-	-	50.4	60.4	-	37.7
1800	-	-	-	-	42.2	38.0	43.5	42.5	40.8	41.6	-	37.6	40.9
1801	36.9	52.0	-	-	-	40.5	45.9	48.3	50.0	50.7	51.9	50.9	47.5
1802	-	-	47.5	48.1	46.4	49.4	51.0	50.1	-	51.9	54.3	52.6	50.1
1803	-	51.2	49.5	51.2	51.0	54.9	51.3	51.1	-	-	-	-	51.4

IV. Amsterdam

År	Jan	Feb	Mar	Apr	Maj	Jun	Jul	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	Årsmedeltal
1797	-	-	-	-	{3.3	2.8	3.3	3.7	4.1	8.0	-	7.5	-
1798	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12.9}	39.2	-
1799	-	35.5	-	38.6	40.0	42.4	46.5	47.1	47.4	49.2	-	-	44.3
1800	-	-	-	41.6	39.9	40.4	42.0	41.3	42.9	42.1	42.4	-	41.6
1801	-	-	-	-	-	-	44.1	48.4	50.8	50.5	54.0	-	48.0
1802	-	49.1	48.7	51.0	50.0	50.2	50.9	50.7	51.0	51.2	55.4	-	50.5
1803	-	-	49.8	-	52.1	54.4	53.6	52.1	-	-	-	-	52.8

Källa: Inrikes Tidningar.

Agiot beräknat utifrån växelkursnoteringarna i riksdaler banko och riksgälds på Stockholms börs (aritmetiska månadsmedeltal; årsmedeltalen = aritmetiska medeltal av månadsmedeltalen). Agioberäkningen maj 1797 - november 1798 beräknat på växelkursnoteringarna i riksdaler banko och noteringar utan angiven myntenhet.

Tabell II:6. Spannmålsens¹ pris vid Kungsåra kyrka (Västmanlands län).

År	Riksgälds- sedlar	Banko specie	Av priserna beräknat a- gio. Procent	Agiot enl. denna under- sökning. Procent
1790	4: 8	3: 40: 8	4.0	8.8
1791	3: 32	3: 18: 4	8.4	10.2
1792	2: 42: 8	2: 32: 6	7.9	-
1793	3: 39: 4	3: 10: 4	18.8	12.1
1794	3: 42	3: 12: 7	18.8	21.1
1795	4: --	3: 21: 1	16.3	11.8
1796	4: --	3: 21: 1	16.3	10.3
1797	3: 36	3: 7: 8	18.7	10.0
1798	4: --	2: 26: 10	56.3	20.3
1799	5: 32	3: 30: 3	56.1	41.1
1800	6: 8	3: 45: 6	56.2	40.5
1801	9: 24	6: --	58.3	46.8
1802	7: --	4: 23	56.3	49.6

1. En tunna spannmål = en halv tunna råg + en halv tunna korn

Källa: F.B. von Schwerin, Bidrag till Kännedom af Fäderneslandet, s 45 i 1817 års upplaga, s 43 i 1903 års upplaga, båda Uppsala.

tydligt högre procentsats än den officiella, framgår också av tabell II:6, vilken visar betalda spannmålspriser dels vid betalning i banko, dels vid betalning i riksgälds.

I samtidens ekonomiska diskussion framfördes också klagomål på grund av förekomst av sådant s.k. agiotage.³¹⁾ Man torde därför kunna påstå, att om möjlighet fanns, uttogs ett högre agio i den allmänna handeln än vad som officiellt ansågs giltigt.

Riksgäldsfullmäktiges bedömning i sin årsberättelse till riksdagen 1800 att växelkursagiot med "ganska få undantag merendels tjänar till allmän rättelse"³²⁾ får därför, i detta avseende, anses ge en inkorrekt bild av det monetära förhållandet i landet.

II:4. M a r k e g å n g s t a x a n s m y n t e n h e t - b a n k o e l l e r r i k s g ä l d s ?

Länsmarkegångstaxornas priser är under hela perioden 1776-1802 noterade i riksdaler specie (rdr sp). Formellt sett kan härmed fråga och med 1789 avses både riksdaler banko och riksdaler riksgälds, då de sistnämnda avsågs vara likvärdiga med bankoriksdalern. Som vi sats deprecierades emellertid snart riksgäldsvalutan relativt ban-

kosedlarna och för att få en korrekt uppfattning om landets penningförhållanden under den aktuella perioden, är det därför väsentligt att veta vad den tryckta taxans specie verkligen avser.

Någon särskild kungörelse eller motsvarande skrivelse till rikets landskontor, rörande markegångstaxans myntenhet under perioden, har ej påträffats. Förklaringen torde vara statsmaktens ovilja att acceptera kreditsedlarna såsom verkliga pengar. De allmänna låneinrättningarna tilläts t.ex. ej, enligt sina reglementen, att diskontera kreditsedlarna.³³⁾ Särskilda inrättningar för diskontering av Riksgäldskontorets sedlar inrättades därför. Enligt Kungl. Maj:ts kungörelse av den 7 maj 1792 kom emellertid kreditsedlarna att gälla i allmänna beivllningen,³⁴⁾ vilket måste förklaras av bristen på bankosedlar.

Huruvida riksgäldssedlarna hela tiden saknade karaktär av lagligt betalningsmedel eller ej³⁵⁾ måste i detta sammanhang anses sakna intresse, då de i realiteten snart kom att dominera penningmarknaden.

Någon principdiskussion rörande taxans myntenhet förekom ej vid markegångsförhandlingarna, enligt vad som framgår av förhandlingsprotokollen,³⁶⁾ vilket är anmärkningsvärt.

Emellertid är det klart att åtminstone under slutet av 1790-talet sattes priserna i riksgälds, vilket kan utläsas ur t.ex. markegångsprotokollet för Uppsala län 1799. Vid dessa förhandlingar anfördes att markegångspriset på råg ej kunde sättas lägre än till 6 1/2 riksdaler, då en reduktion till bankomynt efter vad som angavs vara gångbart agio (56 procent), skulle sänka priset till endast 4 riksdaler 8 skilling. Medelpriset i länet uppgick till 6 riksdaler 1 skilling och det fastställda markegångspriset för en tunna råg blev 6 1/3 riksdaler.

Av protokollet från förhandlingarna 1793, åter i Uppsala län, kan man indirekt utläsa en strävan att anpassa markegångspriset till riksgäldsvärdering. En höjning av spannmålspriserna föreslogs sålunda utöver länets medelpriser, då dessa ej ansågs svara mot övriga varors stegrade priser och det {...} nu gångbara Riksgäldsmyndet med det derå högt uppsatta Agio{...}" Medelpriset för exempelvis råg uppgick vid Thomasmässotiden 1793 till 3 riksdaler 37 skillingar 3 runstycken. Länets fastställda markegångspris kom att innebära en höjning till 4 riksdaler 8 skilling.³⁷⁾

Att markegångssättningen under slutet av 1790-talet skedde i riksgälds har tidigare visats av Adamson.³⁸⁾ Han menar emellertid att markegångssättningen i riksgälds (Västmanland, Närke) ersatte bankoteringen först efter 1797. Som kommer att framgå av detta arbete (se s 35) noterades bergslagstaxan liksom Närkes markegångstaxa åtminstone från och med 1792 i riksgälds, varför Adamsons påstående endast delvis är korrekt.

I sin avhandling Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet, ansluter sig Högberg till Adamsons tolkning.³⁹⁾ Genom att antaga att torgpriserna i Stockholm under hela 1790-talet är värderade i riksgälds, vilket i och för sig är troligt, menar sig författaren också ha funnit förklaringen till den kraftiga ökningen i torgpriserna (riad respektive oriad råg) relativt markegångspriset för råg år 1794. Agiots stegring från 12 procent i november 1797 till 22 procent i november 1794 anses vara förklaringen.

Högbergs slutsats är emellertid mycket tvivelaktig. Det markegångspris han använder sig av är sålunda ett genomsnitt för Stockholms, Södermanlands och Uppsala läns priser. Att Uppsala läns markegång vid denna tid sattes i riksgälds framgår av denna undersökning och någon anledning att antaga att detta inte också skulle gälla för Stockholms och Södermanlands län finns inte.

Därtill kommer att Högberg endast studerat 1790-talets torgpriser sådana de var vid endast ett tillfälle under respektive år; för 1794 den 5 november. Sistnämnda datum uppvisar torgpriserna årets högsta pris för den aktuella varan (se Inrikes Tidningar) och priset på riad och oriad råg är 131-139 procent respektive 113-119 procent av markegångspriset. Om man istället jämför torgpriset i Stockholm på oriad råg (uppgift på riad saknas) den 21 januari, då agiot har sitt högsta värde under 1794 (23 procent) finner man att torgpriset endast ligger 4-8 procent över markegångspriset. Orsaken till den ökade diskrepansen mellan markegångspris och torgpris i november 1794 förklaras inte av agiot.⁴⁰⁾

Problemet angående markegångstaxans myntenhet gäller alltså periodens tidiga år. Protokollsutdraget från markegångsförhandlingarna 1793 i Uppsala län tyder på att riksgäldsvärderingen slagit igenom i detta läns markegångspriser. Att på grundval av markegångsprotokollen från Sveriges olika län få ett precist svar på taxornas myntenhet i varje enskilt län under dessa första år är emellertid inte möjligt.

Med relativt stor säkerhet kan man emellertid fastslå att Uppsala läns markegångstaxa från och med 1791 är given i riksdaler riksgälds. I samband med att handlanden A. Wappengren från Uppsala i sin 1792 publicerade Grunderne till ett naturligt financesystem, i jämförelse med vårt närvarande diskuterar bl.a. värdet av en myntstock bestående av endast sedlar och huruvida myntet "i sin egen natur" har ett visst värde konstateras nämligen "att för 1 t:a Råg är priset t.e. det ena året (1790) 4 R:dlr Specie, ett annat åter (1792) 2 2/3 R:dlr Creditmynt{...}"⁴¹⁾ En jämförelse mellan dessa prisuppgifter och Uppsala läns markegångstaxa respektive Uppsala stads priskurant⁴²⁾ leder till slutsatsen ovan.

De fastställda markegångspriserna i Uppsala län för en tunna råg 1790-1792 var 4:-, 2:44 respektive 4:- riksdaler. Wappengrens prisuppgift för 1790 är alltså överensstämmande med samma års markegångs

pris medan hans uppgift i riksgälds för 1792 ligger lägre än markegången.

Det förefaller rimligt att Wappengren vid sin tillbakablick åsyftar markegångspriset 1790. Priset för en tunna råg i Uppsala stad vid markegångssättningen (30/12 1790) var 3:40 och medelpriset för Uppsala, Enköping och sex fögderier var 3:42:8. Markegångspriset kom alltså att ligga något över medelpriset. Uppsala stads priskurant för september månad 1790⁴³) anger visserligen också rågpriset till 4 riksdaler. I det fall Wappengren har detta pris i åtanke motsäger emellertid ej detta slutsatsen att 1790 års markegång sker i riksdaler banko, med tanke på det nominellt lägre genomsnittliga stads- och fögderipriset vid markegångssättningen.

Rågpriset 2 2/3 riksdaler kreditmynt 1792 visar sig exakt överensstämma med Uppsala stads priskurant för oktober och december 1791 samt för januari 1792. Detta pris anges också i "Sammandrag af Wahru Priser, Uppsala län till 1791 års Markegång" (30/12 1791) för Uppsala stad. Sistnämnda pris är för övrigt det lägsta angivna rågpriset vid årets markegång, varför det ej vore rimligt att anta att prisuppgifterna för Enköping och de sex fögderierna var satta efter ett högre penningvärde, d.v.s. banko. Medelpriset vid 1791 års markegång var 3:34:8 och det fastställda markegångspriset, såsom nämnts, 2:44.

Då det ej finns någon anledning att betvivla Wappengrens prisuppgifter är alltså slutsatsen att markegångstaxans specie för Uppsala län från och med 1791 avser riksdaler riksgälds.

Att markegångstaxan från och med 1792 för Nora, Lindes & Karlskoga bergslag är upprättad i riksgälds är också klart. En direkt jämförelse mellan denna och de priser i riksgälds som på Nora torg betalades för råg och de riksgäldspriser som erhöles vid leverans av tackjärn i Nora kan nämligen göras från och med detta år (se tabell II:7). Som framgår av tabellen följer rågpriserna i Nora mycket nära taxans priser och 1792 års uppgifter är identiska. Beträffande priset på tackjärn är detta 1794 detsamma i de båda prisserierna och 1792 och 1793 ligger norapriserna under markegångspriset, vilket måste innebära att också taxans pris är satt i riksdaler riksgälds.

Vad som här sagts beträffande bergslagstaxans myntenhet gäller också för Närkes markegångstaxa (se tabell II:7). Tackjärnspriserna är sålunda med ett undantag fram till 1799 identiska i markegångstaxorna för Närke och Bergslagen. Då rågpriserna under samtliga år 1792-1802 ligger något högre i bergslagstaxan än i Närke, motbevisar detta ej slutsatsen.

Av vad som här framkommit torde det därför vara ett rimligt antagande att länens markegångstaxor i landets centralare delar från 1791 är upprättade i riksdaler riksgälds. Detta påstående styrks

Tabell II:7. Jämförelse mellan priserna i Nora stad på tackjärn och råg och markegångstaxorna i Närke och Nora & Linde.

Priser i Nora stad ¹			Priser enligt Markegångstaxorna ²			
			Närke	Nora, Närke Linde, Karls- koga bergs- lag	Nora, Linde, Karlsko- ga bergs- lag	
År	Tackjärn (skeppund)	Råg (tunna)	Tackjärn (skeppund)	Råg (tunna)		
	Riksgälds		Specie			
1792	2: 46: 4	4: 8	3: 8	-	3: 44	4: 8
1793	3: 15: 4	4: 24	3: 24	-	4: --	4: 12
1794	3: 36	4: 44	3: 36	3: 44	4: 32	4: 40
1795	3: 24	4: 40	3: 16	-	4: 8	4: 16
1796	3: 4	4: 22	3: 16	-	3: 44	4: 4
1797	3: 16	4: 22	3: 24	-	4: 16	4: 24
1798	3: 20	5: 24	3: 32	-	5: --	5: 8
1799	3: 34	7: 32	4: --	3: 30	5: 24	6: 44
1800	3: 32	8: 32	3: 24	3: 12	8: 24	8: 32
1801	3: 4	9: 44	2: 20	2: 8	7: 16	7: 24
1802	3: 8	8: 8	3: 16	3: 8	7: --	7: 8

Källor: 1. Bergmästarämbetet (Landsarkivet, Uppsala).

2. Karmarkollegium, Markegångshandlingar, F VII (Riksarkivet)

också av de för dessa delar mycket konforma priskurvorna⁴⁴) och att alltså en eventuellt senare övergång från banko- till riksgäldsvärdering i vissa regioner ej framgår genom lägre markegångspriser.

Emellertid: Är detta förhållande att betrakta såsom riksgiltigt? En teoretiskt möjlig väg att besvara frågan vore att utifrån variationskoefficientens förändringar för priserna på olika varor söka riksgäldsvärderingens spridning vid markegångssättningen. Härvid måste man emellertid göra det antagandet att prisutvecklingen i landets alla delar var konform och att nominellt högre priser i någon region relativt övriga endast anspeglar en lägre värderingsenhet, d.v.s. riksgälds.

Variationskoefficientens förändringar⁴⁵) har också studerats i samband med denna undersökning. Det framkom då att den relativa spridningen omkring 1790 var något större än under 1780-talet, vilket enligt resonemanget skulle tyda på riksgäldspriser i vissa regioner.

Denna konklusion kan emellertid ej anses invändningsfri. En kraftig prisuppgång ett visst år i en viss landsdel eller vissa regioner, vilket skulle påverka den relativa prisspridningen, kan sålunda antingen vara orsakad av enbart en extern faktor, t.ex. en lokalt felslagen skörd, eller vara den sammanlagda effekten av den externa faktorn plus en medveten övergång till riksgäldsräkning, d.v.s. med hänsyn till disagio. Likaledes kan ett nominellt prisfall vara följden av ett ökat utbud, men där en medveten övergång till räkning i riksgälds dämpat priset.

Att besvara frågan huruvida samtliga landets taxor från och med 1791 är upprättade i riksdaler riksgälds är således ej möjligt utifrån enbart markgångspriserna. En analys grundad på enbart dessa förutsätter antaganden, som är otillräckliga, samtidigt som man kan fastslå att inga skäl talar emot att priserna redan från början av 1790-talet sattes i riksgälds.

Problemet har i denna undersökning sökt lösas genom att utifrån samtidens ekonomiska diskussion besvara frågan: Hur snart kan bankosedlarna anses ha försvunnit ur penningrörelsen? Härvid görs implicit antagandet att den i allmänna rörelsen cirkulerande värderingsenheten också är värderingsnorm vid markgångssättningen.

Under 1790-talet fördes en, som tidigare nämnts, mycket omfattande ekonomisk diskussion i litteraturen rörande dels svenska penningförhållanden, dels mera principiella ekonomiska arbeten.

Ett stort antal av dessa arbeten har genomgått och oavsett dess författares principiella inställning till hur ett lands penningssystem skall vara uppbyggt, är de ense om riksgäldssedlarnas dominans i penningcirkulationen redan vid 1790-talets början.

Redan i diskussionsinläggen 1791-1792 talar man sålunda t.ex. om riksgäldssedlarna "såsom varande nu för tiden Allmänhetens enda penninge förråd",⁴⁶⁾ om "vår nu iråkade brist på verkligt mynt",⁴⁷⁾ varvid bankoriksdalern åsyftas, eller om att i alla tider agio uppkommit "så snart credit sedlar blifvit gängse".⁴⁸⁾ Den tidigare citerade Wappengren talar om riksgäldssedlarnas dominans "i dessa sednare åren"⁴⁹⁾ och menar att "Genom sin mängd har Riksgäldsmynet nästan utträngt aldeles Banquens: detta sednare kan i allmänhet förstärkes föga, åtminstone utan förlust, nu mera användas: en Bankosedel är knappast synlig mera i rörelsen".⁵⁰⁾

Senare arbeten från 1793 och framåt betonar likaså att riksgäldssedlarna helt trängt ut bankosedlarna ur rörelsen.⁵¹⁾

Man kan alltså med tämligen stor säkerhet, av vad som sägs i den samtida ekonomiska litteraturen, slå fast att senast under år 1791 hade bankosedlarna till avgörande del försvunnit ur den allmänna penningrörelsen och att värderingsnormen gemene man emellan utgjor-

des av riksgäldsmynt. Detta trots att bankosedelstocken vid 1791 års utgång var nästan 40 procent av kreditsedelstocken (se tabell II:4).

Även om det fanns författare som talade om "den bankosedelstäck, som jagades ur Rörelsen år 1789",⁵²⁾ styrker två Kungliga Förordningar slutsatsen ovan. Den 25 juli 1790 talade Kungl. Maj:t om "den i allmänhet nu varande knappa tillgången på bancomynt"⁵³⁾ och i den Kungl. förordningen av den 16 mars 1792 refereras till Riksgäldskontorets kreditsedlar såsom "rikets mästa rörelse-capital".⁵⁴⁾

Man kan alltså fastslå att det av markegångshandlingarna för Uppsala län, Västmanland, Närke och Nora & Linde⁵⁵⁾ klart framgår att dessa taxor är beräknade i riksdaler riksgälds, åtminstone från 1791-1792 och att en analys av taxornas prisstruktur och allmänna beteende inte i något fall motsäger att så varit fallet även för övriga regioners taxor. Ett ytterligare bevis härför är att alla författare som behandlade penningväsendet under början av 1790-talet - och de är inte få - är överens om att det gångbara myntet i den allmänna penningrörelsen utgjordes av riksdaler riksgälds. Dessutom finns inga fakta som talar emot att markegångstaxorna skulle ha noterats i någon annan värderingsenhet än den i penningcirkulationen vanligast förekommande. Den slutsats man sålunda kan dra härav är att från och med 1791 års markegångssättning är taxorna upprättade i riksdaler riksgälds.

II:5. S a m m a n f a t t n i n g

Tiden 1776-1802 består ur monetär synvinkel av två till sin karaktär skiljaktiga delperioder, åren 1776-1788 med en fungerande silvermyntfot och åren 1789-1802 med ett parallellmyntsystem där substansmyntfoten sattes ur spel.

I kapitlet har särskilt tre förhållanden behandlats: Ett försök har gjorts att beräkna den totala, aktiva penningcirkulationen under delperioderna och till densamma relatera landets prisutveckling. Framförallt betonas att man i den äldre litteraturen överdrivit tillskottet till den nominella riksdalercirkulationen under 1790-talet, beroende på att man bortsett från den aktiva silvercirkulationen under den tidigare delperioden.

Därefter diskuteras den uppkomna kursskillnaden mellan Riksbankens och Riksgäldskontorets sedlar fr.o.m. 1789 samt hur de förstnämnda utträngdes ur den aktiva penningcirkulationen. Genom att sammanställa uppgifter från olika källor och utföra vissa beräkningar har en i stort sett kontinuerlig serie över det officiella agiots (Stockholm) månads- och årsmedelvärden kunnat bestämmas. Dessa visar sig särskilt för åren 1793-1798 väl överensstämma med ett för göteborgsområdet beräknat agio. Att man vid enskilda transaktioner torde ha

tagit ut ett högre agio än det officiella framhålls emellertid.

Slutligen diskuteras innebörden av länsmarkegångstaxornas riksdaler specie under den senare delperioden. Att fastställa om härmed åsyftas riksdaler banko eller riksdaler riksgälds är p.g.a. agiot dem emellan av väsentlig betydelse vid ett studium av landets prisutveckling. Genom att jämföra taxornas prisuppgifter med annat pris-material, i vilket värderingsnormen är känd, genom att analysera taxornas prisstruktur och allmänna beteende samt genom att anta att det i allmänna rörelsen gångbara myntet också ligger till grund för markegången blir slutsatsen att markegångssättningen åtminstone fr. o.m. 1791 års markegång skedde i riksdaler riksgälds. Genomgången av ett stort antal samtida författares arbeten stöder sålunda antagandet att riksgäldsriksdalern redan vid 1790-talets början dominerar den aktiva cirkulationen.

K a p i t e l II

- 1) Beteckningen kreditsedlar används i framställningen synonymt med riksdaler riksgälds.
- 2) Realisationslagen av den 27 november gällde formellt fr.o.m. 1 januari 1777. Reellt påbörjades realisationen under 1776. Se R.G. Modée, Utdrag ur ... utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, del X, Stockholm 1829, s 726 ff, S. Fritz, Studier i svenskt bankväsen 1772-1789, Stockholm 1967, s 22, F.B. von Schwerin, Bidrag till kännedom af fäderneslandet, Stockholm 1817 och 1903, s 42 resp. 40. Myntrealisationen och diskussionen kring densamma har ingående behandlats i bl.a. A. Montgomery, Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719-1778, Sveriges Riksbank, del III, Stockholm 1920, kapitel II:4.
- 3) De nya sedeltyperna har beskrivits i T. Lindgren, Riksbankens sedelhistoria 1668-1968, Stockholm 1968, s 89 ff.
- 4) Bl.a. Sveriges neutrala ställning under det amerikanska frihetskriget.
- 5) Beloppet i daler silvermynt omräknat efter realisationskursen.
- 6) Det privata Diskontkompaniet inrättades 1773. Dess verksamhet övertogs 1787 av staten genom Generaldiskontkontoret. 1783 inrättades det privata Diskontkontoret i Göteborg. Riksgäldskontoret (1789) diskonterade sina egna sedlar. 1797 inrättades Riksgäldsdiskontot i Göteborg.
- 7) I den svenska ekonomiska litteraturen har förekomsten av betalningsmedel utöver pengar diskuterats av bl.a. S. Brisman, Sveriges Affärsbanker, Grundläggningstiden, Stockholm 1924, ss 20-26, E.F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, II:2, Stockholm 1949, s 786, S. Fritz, aa, ss 38-9, 174, 205. Brisman behandlar endast de två första här upptagna betalningsmedlen, medan Heckscher, som bygger på Brismans framställning, är oklar beträffande förekomsten av icke räntebärande assignationer under perioden 1776-1788. Fritz betonar förekomsten av den tredje typen av betalningsmedel och menar att dessa spelade en större roll än de två förstnämnda. Förutom här nämnda betalningsmedel förekom även vissa andra former, som emellertid torde ha varit av begränsad betydelse, se

t.ex. Heckscher, aa, II:2, ss 799-800, O. Nikula, Falska och äkta mynt under Gustav III:s krig, Helsingfors 1949, E. Gamby, Sveriges penningväsen, Stockholm 1946, s 41.

- 8) Beräkningar enligt bytesekvationen $MV=PT$ kan ej göras p.g.a. dels vår bristande kännedom om den totala mängden betalningsmedel, M, dels då vi för 1700-talet helt saknar kunskap om T, antalet transaktioner, och V, pengarnas/betalningsmedlens omloppshastighet och förändringar i denna.
- 9) I den Operations-plan som ingick i hemliga utskottets resolution till riksgäldsfullmäktige, den 28/4 1789, stadgades: "Skulle de tillgörande utrikes eller inrikes lån icke så hastigt kunna upptagas eller blifva att tillgå, så äga Fullm. att utgifva förskrifningar eller obligationer med 3 p:cts ränta, på större och mindre summor, samt ställde på 1 eller 2 års återbetalningstid, dock till en början icke utöfver en sammanräknad summa af 5 till 600 000 r:dr. Skulle desse credit-sedlar (som komma att gå och gälla i Kronans uppbörd) befinnas främja det ändamål, som härmed äsyftas, samt svarande mot mynt blifva gällande man och man emellan, utan någon skadelig verkan på handel och näringar, så må, med K. M:ts tillstånd, summan ökas, hvaremot och deräst rabatt och innehafvarnes förlust skulle åtfölja dessa sedlar, samt följaktligen ett misstroende, som med inrättningen af detta verk icke kan stå tillsammans, så åligger Fullm. att skyndsamt draga försorg om deras inlösande och derom allmänheten kungöra." (§10). Ur F.B. v. Schwerin, Författningar rörande Banko-verket, Stockholm 1828, ss 234-5.
- Den 25/6 meddelades uppskov med inlösande av förfallna kredit-sedlar och att innehavaren skulle tillgodoräknas 6 % ränta för den tid betalningen blev uppskjuten.
- Den 10/1 1791 uppsköt inlösen "tills vidare" och den 10/3 1791 förklarades kredit-sedlarna räntelösa.
- Se Modée, aa, del XV, ss 1-4, F.B. von Schwerin, Författningar rörande Banko-verket, Stockholm 1828, s 237, C.D. Skogman, Anteckningar om Rikets Ständers Bank, del I, Stockholm 1845, ss 92-3. Schwerin anger felaktigt inlösens uppskjutande till den 1/1 1791.
- Vid riksdagen i Gävle i januari 1792 presenterades en general-kalkyl över utgifterna för kriget. Totalt uppgick dessa till 23.2 milj. rdr. Den av 1789 års riksdag beviljade krigskostnads-summan för åren 1788 och 1789 uppgick till 10.7 milj. rdr, varvid det alltså återstod en brist på 12.5 milj. rdr att täcka. Som jämförelse kan nämnas att detta underskott var drygt 50 % större än den totala utrikes gälden 1789, exklusive skulder resp. beräknade kostnader för 1788 och 1789 års fälttåg. Se K. Åmark, Sveriges statsfinanser 1719-1809, Stockholm 1961, ss 259 ff, 844 ff.

- 10) Se s 26 ff.

- 11) E.F. Heckscher, Riksgälds, en unik fas i det svenska penningväsens historia, Ekonomisk tidskrift, 1949:4, E.F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, II:2, ss 799-802. P.G. Andreen ansluter sig till Heckschers beräkningar i Politik och finansväsen, Lund 1958, del I, s 65.
- 12) Heckscher, aa, ss 784-5. Se också K. Åmark, En svensk prishistorisk studie, Ekonomisk tidskrift, 1921, s 151.
- 13) Att tesauring förekom torde vara ett rimligt antagande p.g.a. krigssituationen.
- 14) Som framgår av tabell II:2 förekom under 1790-talet en omfattande silvermyntning; under åren 1789-1797 3.6 miljoner riksdaler.
- 15) Från den 5/7 1790. Modée, aa, del XV, ss 546-7, Schwerin, aa, s 239. Sedan maj 1789 hade kreditsedlarnas lägsta valör varit 2 1/2 riksdaler. Dessa hade då utgivits för "allmänhetens bekvämlighet", Skogman, aa, s 90, och för att göra sedlarna ännu "gångbarare", N. Erdmann, Anteckningar om Riksgäldskontoret, vol. I, s III:1 (Riksgäldskontorets arkiv).
- 16) Se kapitel V.
- 17) För en bedömning rörande giltigheten av Greshams lag som förklaring till den uppkomna situationen, se t.ex. M. Hamnström, Realisationsfrågan vid riksdagen i Norrköping år 1800, Härnösand 1896, s 15, fotnot 6, E. F. Heckscher, aa, II:2, s 791, Riksgälds, en unik fas... etc, ss 240-1, K. Wicksell, Föreläsningar i nationalekonomi, del I:2, Lund 1929, s 42.
- 18) En detaljerad redogörelse rörande realisationen av riksgäldsedlarna har lämnats av C. Hallendorff, Bankens öden från mössvöldet till den andra realisationen (1766-1803), Sveriges Riksbank, del III, s 207 ff. Se även P.A. Granberg, Öfversigt af Sveriges penningväsende och statshushållning, Stockholm 1823, ss 30-3, samt N. Erdmann, aa, vol. I, kap. IX.
- 19) Parallellt med agiouppgifterna i Inrikes Tidningar lämnades för tiden 19/5 1797 - 9/2 1798 och 2/10 - 27/11 1798 kursnoteringar dels i banko, dels utan att myntslag angavs. Först fr. o.m. 4/12 1798 lämnades noteringarna uttryckligen i både banko och riksgälds.
I litteraturen har man tagit för givet att noteringarna utan myntslag åsyftar riksgäldsmünt, vilket torde vara korrekt. Troligen felaktigt har man däremot påstått (Sveriges Riksbank, del V, s 158) och antagit (Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, II:2, ss 802 och LIX) att växelkursnoteringarna till slutet av 1796 avsåg riksgälds. Om så varit fallet borde kursen nominellt ha fallit fr.o.m. 1797, då noteringarna enligt reso-

nemanget kom att lämnas i banko. Så sker emellertid ej och kursfallet är endast obetydligt då noteringarna uttryckligen fr.o.m. 19/5 (Hamburg), 23/5 (Amsterdam) resp. 26/5 (London) skedde i banko.

Om ändå påståendet är i överensstämmelse med verkliga förhållandet skulle det ha inneburit att man vid växelkurstransaktioner ej betalade någon kursskillnad mellan banko och riksgälds förrän i maj 1797 och då endast en mycket liten sådan.

Mot att växelkursnoteringarna under 1790-talets första hälft avsåg riksdaler riksgälds talar emellertid även det förhållandet att kursen på Stockholms börs beträffande hamburg-, london- och amsterdamvalutorna fram till 1795-1796, jämfört med kursnivåerna 1785-1789, var stadigt fallande, d.v.s. att den svenska riksdalerns värde på börsen kontinuerligt förbättrades. Endast för år 1793 kan ett avbrott i denna trend noteras.

Att agiot doldes under själva växelkursen, d.v.s. att riksgäldsvalutans depreciering tog sig uttryck i höjd växelkursnotering, angavs i Riksgäldskontorets årsberättelse till Riksdagen 1799 (26/9, s 3:1) och har tidigare i litteraturen framhållits av Heckscher (aa, ss 801-2). Att så var fallet framgår också klart vid ett studium av agiots förändringar (se s 28 och tabell II:5 a, b).

Hur kursskillnaden 1797-1798 skall tolkas är tveksamt. Heckscher menade att noteringarna i riksgälds "icke utsade något alls" och som framgår av agiotabellerna är differensen för månadsmedeltalen maj 1797 - november 1798 mycket liten. Av det sätt på vilket kursnoteringarna lämnades i Inrikes Tidningar framgår dock att de högre noteringarna inbegriper ett "agio".

Man kan emellertid göra antagandet att det verkliga agiot fortfarande döljs under bankonoteringarna. Om vi dessutom antar att man fr.o.m. maj månad 1797 hade bestämda planer på att övergå till att lämna kursnoteringarna i både banko och riksgälds, vilket direkt skulle avslöja det verkliga agiot, gällde det att göra denna övergång så mjuk som möjligt.

Som framgår av tabellerna ökade detta ytterligare agio (inom parentes i tabellerna) i stort sett successivt. Genom att addera detta till det officiellt noterade agiot fås en mycket god anpassning till det fr.o.m. december 1798 beräknade agiot.

En på detta sätt beräknad verklig kursskillnad blir för november på t.ex. Hamburg 35 %, medan ett utifrån banco och riksgäldsnoteringarna beräknat agio för december 1798 i genomsnitt uppgår till ca 39 % och i januari 1799 till 35 %.

Det mindre agio som kan framräknas för tiden 1797-1798 torde alltså kunna tolkas som en försiktig officiell anpassning till det verkliga agiot.

- 20) Den i litteraturen förda ekonomiska diskussionen under den här aktuella tidsperioden var, som framgår av följande i samband med detta arbete genomgångna inlägg, mycket omfattande.

- Asp, P.O. v., De första och allmänna grunderna i stadshushållningsämnen, del I-III, Stockholm 1801.
- Om myntväsendets och allmänna hushållstillställningens värkan och återvärkan på hvarannan, Stockholm 1804.
- Bilang, J.J.v., Högmålsfråga angående en ny myntförfattning och et nytt riksmünt, til befrielse ifrån den riksfördärfveliga agiohandeln, Stockholm 1791.
- Bref til Th...ld med oväldiga reflectioner öfver dess nya handelsprinciper, och financeafhandling, Stockholm 1792.
 - Lecture för herrar riksdagsmän vid Riksdagen i Norrköping 1800, angående agios, coursens och dyrhetens fullkomliga hämmande, Stockholm 1800.
 - Tillägg wid lecturen för herrar riksdagsmän, Stockholm 1800.
 - Realisationsplan til framdeles bruk i dylikt fall som det närvarande, hwarigenom 15 miljoner riksgäldssedlar kunnat realiseras utan minsta rabatt, silfverskatt, eller courantsedlar, Stockholm 1800.
- Blix, M., Undersökning om Sverige nuförtiden äger ett wärkeligt rörelsecapital, samt i fall Sverige nånsin får ett wärkeligt rörelsecapital, huru stort det samma då kan blifva?, Stockholm 1795.
- Undersökning om de förflutna tidens förvaltning af Riksens ständers Bank, Stockholm 1796.
 - Undersökning om Sveriges hufvud- och skiljemynt, Stockholm 1798.
 - Sveriges finance ifrån år 1745 till år 1795; dess grundsatser, dess utvägar och dessas olyckliga följder, Stockholm 1797.
- Drangel, E., Reflexioner i anledning af herr grosshandlaren Jöransons finance- och hushålls-systeme och herr D. v.S:s anmärkningar herwid, Stockholm 1796.
- Engeström, J.v., Mera om börs, cours, agio, Riksgäldscontours handel, m.m., Stockholm 1800.
- Järta, H., Swar på en okänd författares högmålsfråga angående en ny myntförfattning och ett nytt riksmünt, Stockholm 1792.
- Jöranson, C.L., Försök til et systeme i Sveriges allmänna hushållning och penningwäsende, del I-VI, Stockholm 1792-1798.
- Swar til twiflaren i penningewägen på dess smådefulla libell i Dagligt Allehanda N:o 20, 21 och 22 för år 1795, Stockholm 1795.
- Leopold, C.G.af, Bref till den märkvärdige författaren Th... hvilken, efter at hafva gjordt sin lagstiftning i vittterheten, gick och gjorde sitt nödvändiga i financerne, Stockholm 1792.

- Leyonanker, F.W., Tankar om inrikes riksskuldens betalande, Norrköping 1800.
- Liljencrantz, J., Anmärkningar vid en af herr häradshöfdingen Anders Nordell nyligen af trycket utgifven afhandling, under namn af Bref angående naturliga grunder i financeläran, samt om mynt, agio, m.m., Stockholm 1799.
- Lind, L.F., Tankar om möjligheten at återvinna stadga i rikets penningverk, Stockholm 1799.
- Nordell, A., Bref til herrar skribenter och twistare uti financeläran och angående dess naturliga grunder; samt om mynt och agio m.m., Stockholm 1799.
- Swar til författaren af anmärkningar wid en af trycket utgifwen afhandling om financelärans naturliga grunder, mynt och agio, m.m., Stockholm 1800.
 - Hwad är mynt? Eller: Om myntets wäsentliga egen-skaper, Strängnäs 1800.
- Ruuth, E., Oförgrifliga tankar om förbättringen af rikets penningeställning, Stockholm 1800.
- Schultzenheim, D.S.v., Bref om rikets penningverk och allmänna hushållning, del I, II, Stockholm 1794, 1796.
- Thorild, T., Svar på högmålsfrågan, angående en ny myntförfattning, Stockholm 1792.
- Det enda nödvändiga för et rikes financer, eller principen i det stora ämne, hvaröfver man nu tvis-tar, Stockholm 1792.
- Wappengren, A., Grunderne till ett naturligt financesysteme, i jämförelse med vårt närvarande, Uppsala 1792.
- Anmärkningar vid herr D.v.S. bref om rikets penningverk och allmänna hushållning, Uppsala 1796.
 - Grunderne till den borgeliga hushållningen, Uppsala 1798.
- Widén, J., Reflexioner öfwer Sveriges allmänna hushållning, samt penninge- och drätselverk, Stockholm 1793.
- Principdiskussionen i den samtida svenska litteraturen har behandlats av P.G. Andreen, Det svenska 1700-talets syn på bank-sedlar och pappersmynt, Historisk tidskrift, 1956, E. Grönberg, Bankosedelfrågan under inflationstiden 1808-1812, Lund 1936, ss 141-78, E.F. Heckscher, aa,II:2, ss 802-8, 878-90, Moderna inslag i svensk ekonomisk diskussion mot 1700-talets slut, Ekonomisk tidskrift, 1942, B. Ohlin, Kvantitetsteorin i den svenska litteraturen, i Nationalekonomiska studier tillägnade professor D. Davidsson, Stockholm 1920, ss 99-160. Sistnämnda arbete även tryckt i Ekonomisk tidskrift, 1919.

21) Dahlström, B., Rikets gäld 1788-1792, Stockholm 1942. Dahlströms

agiokurva innehåller tyvärr luckor för tid, då författaren tydligen ej påträffat några uppgifter, bl.a. för hela år 1792. (Dahlströms källmaterial har ej påträffats. Någon närmare källhänvisning förutom bilagans rubrik lämnas ej.)

- 22) Att det av Riksgäldskontoret betalda agiot är detsamma som det som anges i Inrikes Tidningar bekräftas av den exakta överensstämmelsen mellan fyra agionoteringar i Inrikes Tidningar i april 1790 (N:o 31, 32, 33 utvisande agiot den 16/4, 20/4, 23/4 och 27/4) och de uppgifter som kan hämtas ur Dahlströms diagram.
- 23) Bl.a. H. Järta, aa, s 12, C.L. Jöranson, Försök, del III, ss 446-7, A. Wappengren, Grunderne till ett naturligt financer-systeme,, ss 79-80.
- 24) Statsmaktens behandling av kursskillnaden mellan de två betalningsmedlen har ej närmare studerats. Förutom av vad som direkt framgår av Kungl. Maj:ts kungörelse av den 7 maj 1792 (se Modée, aa, del XV, ss 270-5), lämnar emellertid S. Mårtenson i Agiot under kreditsedelepoken 1789-1802, Göteborg 1958, några exempel (ss 7-8).
- 25) Särskilt K.-A.Wallroth, Sveriges mynt 1449-1917, Numismatiska meddelanden XXII, Stockholm 1918, s 149, K. Åmark, Sveriges statsfinanser 1719-1809, ss 18-9.
- 26) Skogman, C.D., aa, ss 92, 95, 96, 100.
- 27) Mårtenson, S., aa.
- 28) Mårtensons undersökning bygger framförallt på räkenskapsmaterial ur två stora affärsarkiv: Ekman & Co's arkiv och Jonas Kjellbergs affärsarkiv.
- 29) Jämför tabell II:5b i detta arbete och tabell 4, ss 26-7, hos Mårtenson.
- 30) Mårtenson, aa, s 9.
- 31) Se t.ex. J.J.v. Bilang, Högmålsfråga..., ss 46, 58, Lecture ..., s 12, M. Blix, Undersökning ... (1796), H. Järta, aa, ss 4-5, A. Nordell, Bref ..., ss 34-6, 40-1.
- 32) Riksgäldskontorets berättelse till Riksdagen 3-4 mars 1800, ss 15:4, 16:1.
- 33) Brisman, S., Bidrag till riksgäldssedlarnas historia, Historisk tidskrift, 1904, s 322, K. Hildebrand, Riksgäldskontoret 1789-1934, Sveriges Riksdag avd. 2:13, Stockholm 1934, s 120.
- 34) R.G. Modée, aa, del XV, ss 270-5.
- 35) Se bl.a. S. Brisman, aa, s 321, M. Hamnström, aa, s 16, fotnot 3, E.F. Heckscher, Riksgälds, en unik fas..., s 238, Sveriges ekonomiska historia, II:2, s 789, K. Hildebrand, Riksgäldskontoret 1789-1939, Stockholm 1939, s 12, S. Mårtenson, aa, s 7, F.B. von Schwerin, aa, s 239, K. Åmark, aa, s 18. För samtidens uppfattning: Se fotnot 20.
- 36) Kammarkollegium: Markegångshandlingar 1775-1805, F VII (Riksarkivet). Protokoll från markegångssättningen 1795 saknas till stor del.

- 37) H. Lindgren har i en recension av L. Jörberg, A History of Prices in Sweden 1732-1914, Historisk tidskrift 1973:4, kommenterat mitt resonemang kring 1793 års markegångstaxering i Uppsala län på följande sätt: " Den tolkning som författaren gjort leder till den föga sannolika slutsatsen, att höjningen av rågtaxan med 10.3 % (agiot var i december 1793 ca 12 %) utöver medeltalet för de lokala fögderi- och torgprisuppgifterna föranleddes av att dessa var bankonoteringar" (ss 600-1).
- En sådan slutledning får emellertid inte göras. Vad protokollsutdraget visar är endast att deputerade vid förhandlingarna och taxesättningen tar hänsyn till den rådande penningssituationen och att markegångssättningen tycks ske i riksdaler riksgälds. Någon övergång från banko- till riksgäldsvärdering är det ej tal om.
- 38) Adamson, R., De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning 1796-1860, Göteborg 1963, s 21 f.
- 39) Högberg, S., Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet, Lund 1969, s 214.
- 40) H. Lindgren är i sin ovan nämnda recension (se fotnot 37) kritisk mot min hänvisning till och bedömning av Adamsons och Högbergs tolkningar (Historisk tidskrift 1973:4, s 599 ff).
- Beträffande Adamson är det i och för sig riktigt att denne författare klart påstår att det inte varit något mål för undersökningen "att söka klarlägga, när riksgälds började användas i de berörda markegångstaxorna" (Adamson, aa, s 22). Adamson menar emellertid att en kraftig relativ uppgång i markegångstaxorna (Västmanlands län, Närke) under 1790-talets senare del gentemot börspriserna - "vilka med säkerhet uttrycktes i banko" - inte gärna kan innebära något annat, än att markegången sattes i riksgälds under denna tid (Adamson, aa, s 22). Denna relativa prisuppgång inträffar, som Adamson konstaterar, efter 1797 (Adamson, aa, s 21).
- De förändrade relationerna mellan markegångs- och börspriserna måste enligt Adamsons skrivning tolkas som att en förändring i värderingsnormen för de aktuella taxorna ansågs ske vid denna tid.
- Högberg har alltså tolkat Adamson på samma sätt som jag. Detta gäller f.ö. också H. Lindgren i dennes avhandling Spannmålshandel och priser vid Uppsala akademi 1720-1789, En prövning av markegångstaxornas källvärde, Uppsala 1971, s 25.
- Lindgren menar i sin recension också att jag i min kritik mot Högbergs resonemang "förbigår själva huvudfrågan, nämligen hur man skall förklara de förändrade relationerna mellan de jämförda prisserierna fr.o.m. 1797" (s 600, fotnot 2). Huvudfrågan i mitt arbete är emellertid, som kapitlets rubrik anger, att söka fastställa markegångstaxans myntenhet. Att denna med stor sannolikhet är i riksdaler riksgälds visas också i kapitlet, ett resultat som Lindgren i sak stöder. Min argumentering mot Högberg vill endast visa att agiots höjd ej direkt kan användas som förklaring till diskrepansen mellan markegångspris och

torgpris 1794.

- 41) Wappengren, A., Grunderne ... etc, 1792, ss 24-5.
- 42) Uppsala stads priskurant (Städernas priskuranter. Riksarkivet).
- 43) Priskuranter för Uppsala stad saknas för månaderna januari - mars 1790.
- 44) Någon explicit diskussion om markegångstaxans myntenhet förs ej av Heckscher i Sveriges ekonomiska historia. Vid sin analys av den svenska och engelska absoluta resp. relativa prisutvecklingen, som för Sveriges del bygger på Åmars s.k. generalindex, antar han emellertid att de svenska priserna är uttryckta i riksgälds (II:2, s 802). Riktigheten i detta antagande konfirmeras i huvudsak av denna undersökning.
- 45) Beräkningar av variationskoefficienter för flertalet av de i markegångstaxorna ingående varuslagen, inklusive löner, har utförts av L. Jörberg i A History of Prices in Sweden 1732-1914, Lund 1972, del I, s 631 ff.
- 46) Bilanz, J.J. von, Högmålsfråga ... etc, s 9. En liknande formulering förekommer på s 50.
- 47) Järta, H., aa, s 5.
- 48) Thorild, T., Svar ... etc, s 6.
- 49) Wappengren, A., Grunderne ... etc (1792), Inledning, uppslag 6.
- 50) Wappengren, aa, Tilläpning IV:7, s 97.
- 51) Se fotnot 20. Här några exempel: C.L. Jöransson, Försök ... etc, del III (1793), "nu, sedan Riksgäldssedlarne utgöra Rikets enda penningstock" (s 447), "Banco-sedlar och specie-mynt finnas ej mer i rörelsen, således kunna de icke vidare räknas under vår penningstock, som nu endast består af Riksgälds-sedlarne" (s 454), "den enda nu cirkulerande penningstocken, Riksgäldssedlarne" (s 506), J. Widén, aa (1793), "Det är dock en bedröflig sanning, at Riket är i en stor skuld, och at genom Riksgälds Contoires Credit-Sedlar alt Specie- och Banco-mynt är försvunnet utur rörelsen" (s 71), D.v. Schulzenheim, aa, del II (1796), "Imedlertid sedan Riksgälds-Sedlarne, som utfärdades på så små summor som 12 skillingar, hunnit ur Arbets- och Handelsrörelsen fördrifva Banco-Sedlar, Silfvermynt, och til en betydlig del, Kopparslantar," (s 288).
- 52) Blix, M., Undersökning ... etc (1795), s 42.
- 53) Schwerin, F.B.v., aa, s 238.
- 54) Schwerin, aa, s 238.
- 55) H. Lindgren har i den tidigare nämnda recensionen (se fotnot 37 och 40) gjort den riktiga anmärkningen att jag i min sammanfattning av analysen av markegångstaxans myntenhet inkluderat också Västmanlands läns markegångstaxa, utan att närmare presentera densamma (Historisk tidskrift 1973:4, s 600, fotnot 4). Att Västmanlands läns taxa under kreditsedelepoken genomgående fastställts i riksgäldsmynt bekräftas också av Lindgren i hans recension (ss 602-3, fotnot 6), varför någon ändring i mitt arbete ej syns motiverad.

III. BESKRIVNING AV DEN GENERELLA PRISUTVECKLINGEN

Pristrenden i Sverige liksom i övriga Europa är under 1700-talet generellt sett stigande. Prisökningen är emellertid inte jämnt fördelad över århundradet, utan är särskilt intensiv under två tämligen väl avgränsade perioder, under en 25-årsperiod från omkring 1740 samt under 1790-talet. Avbrott i den uppåtgående trenden och prisfall, såsom under 1760-talets andra hälft, kan även noteras.

Den trendmässiga prisuppgången för olika varuslag från 1770-talet fram till sekelskiftet 1800 är vanligen mellan 75 och 150 procent. Detta motsvarar en årlig genomsnittlig ökningstakt på 2.2 - 3.5 procent. Jämfört med prishöjningarna 1732-75, som uppgick till något över 2 procent per år,¹⁾ har alltså priserna i genomsnitt stigit något snabbare under 1700-talets sista fjärdedel.

Prisutvecklingen för skilda varugrupper och löner är tämligen likformig i landets olika regioner,²⁾ men som framgår av diagram III:1, representerande 1700-talets utveckling medelst nioåriga vägda löpande medeltal,³⁾ ger emellertid dessa total- och genomsnittssiffror en något förenklad bild av landets prisutveckling. Dessutom är de mönster som pris kurvorna bildar för skilda varugrupper sinsemellan något olika. Den generella trenden under perioden är dock densamma, men inom denna kan tre kortare trendperioder urskiljas:

1. Fram till tiden 1786-90 sker vanligen endast måttliga prisstegringar (spannmål) eller generellt sett inga prisstegringar alls (animalier, textilvaror, skogs- och bergsprodukter, löner). Prisuppgången är under dessa år för spannmål på totalt cirka 40 procent, vilket motsvarar en årlig prisökning på cirka 2.4 - 2.8 procent.
2. Från omkring 1790 sker allmänt prisstegringar, vilka från decenniets mitt kraftigt accelererar. Den ökade stegringstakten är mest markerad för spannmålspriserna. Under 1790-talets första hälft steg dessa med totalt cirka 20 procent, medan prisökningen från omkring 1795 till sekelskiftet i genomsnitt för de olika sädesslagen är cirka 50 procent. Om den kraftiga prisökningen under år 1800 inkluderas har dessa priser sedan 1795 stigit med 80 procent. Sistnämnda siffra motsvarar en årlig genomsnittlig prisstegring under dessa år på inemot 12 procent.

Prisuppgången för övriga här nämnda varugrupper samt drängelöner är under 1790-talet 50 - 70 procent. Prisstegringen under år 1800 är kraftig även för dessa produkter, men genomsnittligt för 1790-talet stannar de årliga prisstegringarna vid 4.1 - 5.3 procent.

3. Åren närmast efter 1800 karaktäriseras av prisfall av varierende grad. Prisfallet avbryts emellertid snart och ersätts

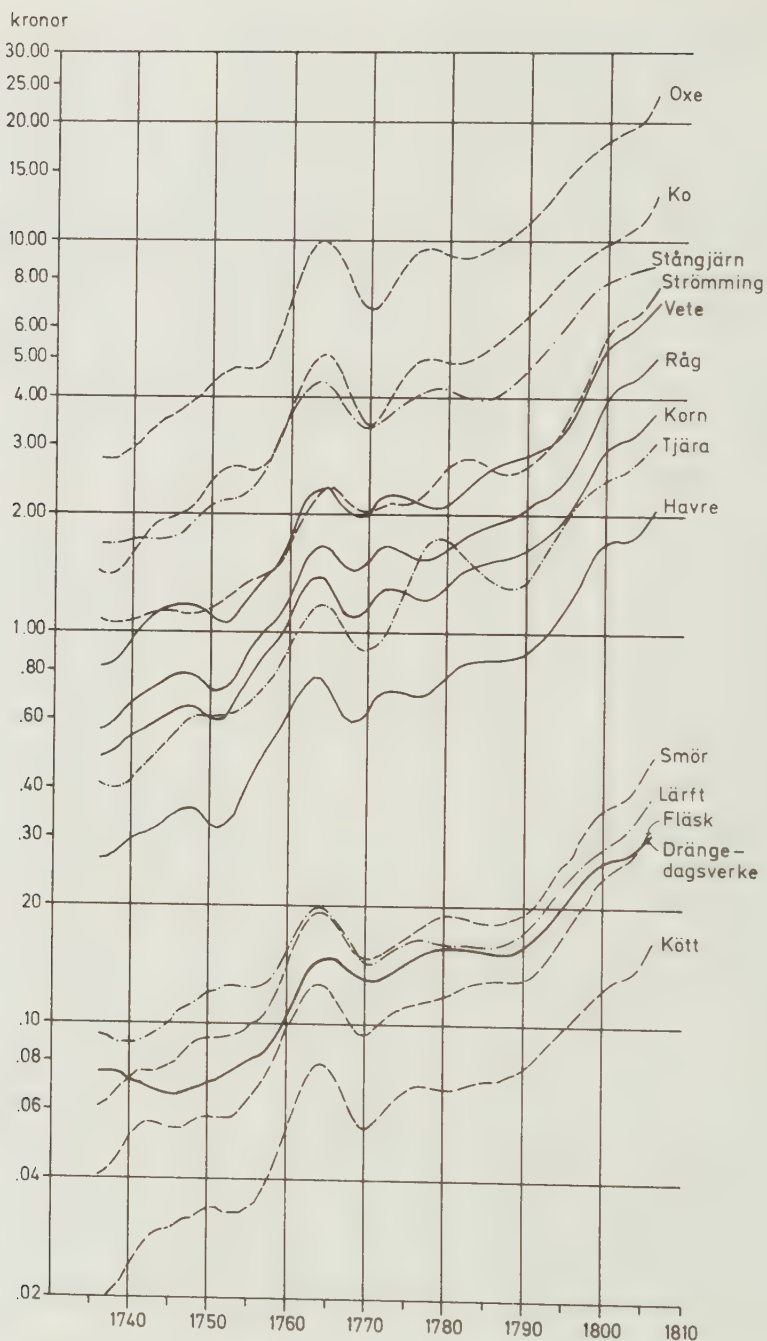

Diagram III:1. Pristrender 1732-1810. Nioårs vägda glidande medeltal (Vikterna 1,2..5,4..1).

från mitten av 1800-talets första decennium av kraftigt stigande priser.

Den under 1790-talet förda penningpolitiken förklarar till viss del decenniets inflation, liksom den lugnare utvecklingen och avmattningen i de sekulära prisfluktuationerna 1776-90 delvis torde vara en följd av den då förda penning- och prispolitiken.⁴⁾

Som antytts i den generaliserande beskrivningen ovan föreligger det vissa allmänna skillnader mellan olika varugrupper, skillnader som kan förklaras på olika sätt. Den lägre prisstegringen på stångjärn exempelvis, torde till stor del förklaras av den ökade internationella konkurrensen, vilken höll nere järnpriserna jämfört med t.ex. priserna på spannmål.

Generella skillnader inom samma varugrupp, såsom spannmål, förekommer också, skillnader som kan förklaras bl.a. av olika priselasticiteter på spannmål av olika slag.

En närmare analys visar att skillnader också föreligger inom samma varuslag, i skilda regioner.

I det följande studeras prisutvecklingen för spannmål, animalier och löner.

III:1. S p a n n m å l s p r i s e r n a

Beräknade riksmedelpris för vete, råg, korn och havre visar på en ytterst stark konformitet beträffande sädesslagens årliga prisrörelser under tiden 1776-1802 (se diagram III:2). Under periodens 27 år, där 26 årsförändringar kan studeras, sker sålunda för samtliga här upptagna sädesslag 22 av dessa prisrörelser samstämmigt, d.v.s. fallande, stigande eller oförändrade priser. Det lineära sambandet mellan de olika sädestyperna är också mycket högt - genomgående 0.95 och däröver.

Korrelationskoefficienterna antar följande värden:

$$r_{\text{vete}, \text{råg}} = 0.99 \quad r_{\text{vete}, \text{korn}} = 0.98$$

$$r_{\text{vete}, \text{havre}} = 0.95 \quad r_{\text{råg}, \text{korn}} = 0.99$$

$$r_{\text{råg}, \text{havre}} = 0.95 \quad r_{\text{korn}, \text{havre}} = 0.98$$

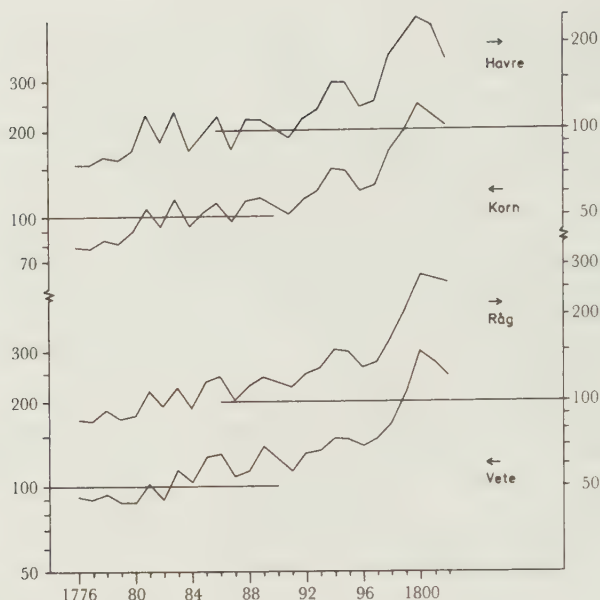

Diagram III:2. Riksmedelpris för spannmål 1776-1802. 1780/84 = 100

Riksmedelpris är i sig fiktiva priser och med tanke på dåtidens regionala prisskillnader är denna fiktion än självklarare. Härtill kommer att medelpriserna av naturliga skäl bygger på olika antal markegångsnoteringar för olika varor och att alltså prisernas geografiska spridning varierar. Under den här aktuella tidsperioden grundar sig riksmedelpriserna för spannmål på följande antal observationer: vete 14-15 stycken, råg 27, 29, korn 28-29 och havre 24-26. Den stora konformiteten får betraktas som anmärkningsvärd.

Att samstämmigheten mellan prisrörelserna för sädessorterna i de skilda regionerna är stor framgår av diagram III:3. Den är störst inom de centralare delarna av landet, d.v.s. Stockholms och därtill angränsande län, medan prisrörelserna avviker mer eller mindre från detta mönster i mer avlägsna landsdelar. Jämför exempelvis priset på korn i Stockholms, Blekinge och Västerbottens län.

Utvecklingen inom varje region för vete, råg, korn och havre är i stort entydig, då prisrörelserna dels sker i samma riktning, dels leder till samma topp- och bottenår i priskurvorna.

Som framgår av diagrammen III:2 och 3 är emellertid prisfluktuationerna mellan olika år mindre accentuerade för vete och råg, jämfört med utvecklingen för de billigare sädessorterna korn och havre. För regionerna i mälardistriktet är de årliga fluktuationerna 1776-1802 för de förnämnda sädessorterna i genomsnitt cirka 12-14 procent, för korn 16-19 procent och för havre (Uppsala län) 23

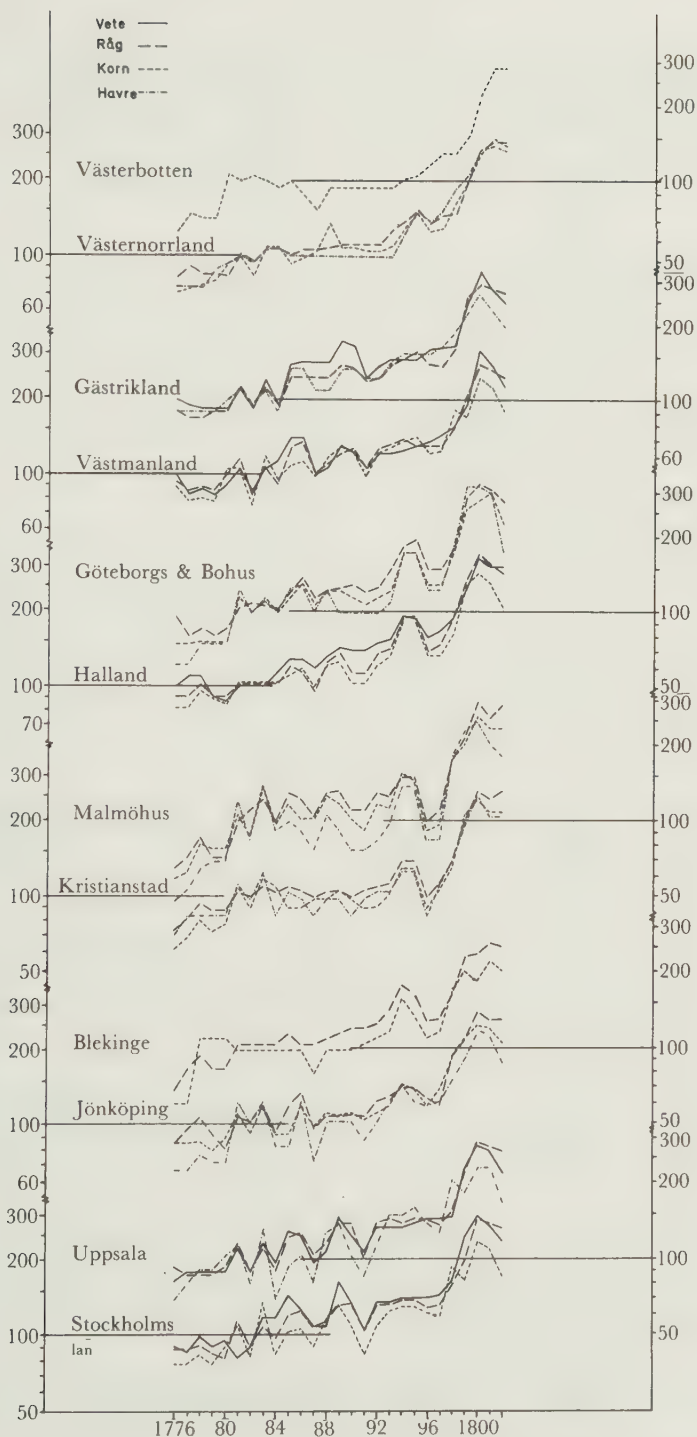

Diagram III:3. Regionala spannmålspriser 1776-1802. 1780/84 = 100

procent. I västra Mellansverige liksom i övriga i diagram III:3 upptagna götalandslän är prisfluktuationerna något mindre för respektive sädesslag. Undantag härifrån utgör Malmöhus län vars årliga prisförändringar är större än de i mälaramrådet. De årliga prisrörelserna genomsnittligt sett i norrlandsregionerna är allmänt lägre än i övriga landsdelar, omkring eller under 10 procent.

Man kan alltså peka på smärre skiljaktigheter beträffande intensiteten i de årliga prisfluktuationerna i skilda landsdelar. Med ett fåtal undantag, t.ex. Västernorrlands län, gäller emellertid det gemensamma draget att de årliga prisoscillationerna är större i priset på korn jämfört med vete- och rågpriserna och störst i priset på havre jämfört med alla övriga sädesslag. Att ett samband här föreligger mellan respektive sädesslags dyrhet och efterfrågan på detsamma - och därmed effekten på priset - är rimligt att anta.⁵⁾

I genomsnitt för hela perioden 1776-1802 var priset för vete 35 procent högre än för samma kvantitet råg. Råg i sin tur kostade nästan 30 procent mer än korn och var 125 procent dyrare än havre. Där möjlighet fanns att under år av prisstegringar substituera en dyrare sädessort med en billigare bör så ha skett, vilket höll tillbaka prisstegringarna för den dyrare sädessorten relativt de billigare. Under år med fallande priser kunde å andra sidan en relativt sett större konsumtion av dyrare sädessorter ske, vilket verkade dämpande på priset för de senare.

Spannmålspriserna steg fr.o.m. 1775/79 t.o.m. 1795/99 genomsnittligt för landet med 74-95 procent (se tabell III:1). Havrepriset svarar för den största och vetepriset för den minsta ökningen mellan dessa delperioder.

Priset på havre under inflationsskedet på 1790-talet stiger initialt snabbare än övriga spannmål. Mellan perioderna 1790/94 och 1795/99 ökade sålunda havrepriset drygt en halv gång mer än vete- och rågpriserna och drygt en tredjedel mer än medelpriset på korn.

Veteprisernas tendens att reagera långsammare vid prisstegringar kan tyckas motsägas av vissa av tabellens uppgifter, då enligt dessa priset på vete mellan de två första femårsperioderna svarade för den största uppgången.

Under slutet av 1770-talet hade emellertid spannmålspriserna generellt sett åter börjat röra sig uppåt. Denna stigande trend registreras senare i priset på vete och först i början av 1780-talet undergår vetepriset en stark uppgång. Förhållandet framkommer i den kraftiga stegringen mellan 1775/79 och 1780/84.

Den inflatoriska utvecklingen kring sekelskiftet 1800 medförde emellertid att vete- och rågpriserna steg snabbare än korn- och

Tabell III:1. Procentuell förändring i spannmålspriserna 1775-1799

	1775/79	1780/84	1785/89	1790/94	1775/79
	-	-	-	-	-
	1780/84	1785/89	1790/94	1795/99	1795/99
Vete	26	5	6	25	74
Råg	11	15	11	25	77
Korn	20	8	10	28	83
Havre	23	4	10	38	95

Tabell III:2. Prisökningar 1775/79 - 1795/99. Procent

Region	Vete	Råg	Korn	Havre
Stockholm	75	69	71	84
Uppsala	76	79	76	82
Södermanland	70	68	70	90
Östergötland	86	80	107	93
Jönköping	-	69	89	115
Kronoberg	-	53	79	86
Kalmar	65	74	85	86
Gotland	-	59	79	82
Blekinge	-	99	75	-
Kristianstad	-	54	86	60
Malmöhus	-	90	97	133
Halland	83	88	97	124
Göteborgs & Bohus	-	117	128	158
Älvsborg	-	110	87	121
Skaraborg	72	87	80	126
Värmland	78	85	83	94
Närke	64	72	82	97
Västmanland	65	71	72	81
Kopparberg	-	76	92	77
Gästrikland	86	95	66	101
Hälsingland	63	68	67	78
Västernorrland	-	84	104	115
Härjedalen ¹⁾	-	136	125	-
Västerbotten	-	-	85	-
Riksgenomsnitt	74	77	83	95

¹⁾ 1776/79-1795/99. I analysen bortses från prisutvecklingen i denna region. Se fotnot 5.

havrepriserna och genomsnittligt för landet hade vid 1800-talets början vete- och rågpriserna ökat mer än de övriga sädesslagen jämfört med respektive prisnivåer 1775/79 eller 1780/84. (Se kapitel V.)

Som framgår av tabell III:2 var emellertid prisstegringarna ej lika stora i alla landsdelar. De klart största prisökningarna utan avseende till sädessort finner man i sydvästra Sverige⁶⁾ och där framförallt i Göteborgs- & Bohus län. I detta län steg priserna på samtliga i länet markegångsnoterade spannmålstyper (vete ej noterat) mellan 1775/79 och 1795/99 med över 100 procent och havreprisets ökning närmade sig 160 procent.

Att ett samband här förelåg mellan det expanderande sillfisket, en växande befolkning och en därigenom ökad efterfrågan på spannmål, vilket påverkade priserna också i angränsande regioner, torde vara klart. En allt större del av den svenska spannmålsimporten kom också att gå över Göteborgs hamn (se tabell III:3). Under 1770-talet infördes 14 procent av Sveriges totala spannmålsimport via Göteborg, medan under 1790-talet 23 procent av importen passerade Göteborgs hamn.⁷⁾

De lägsta prisstegringarna finner man generellt sett i Stockholms län samt länen in mot mellersta Sverige, men mycket små prishöjningar har skett också i t.ex. Kristianstads län. Råg- och havrepriserna i sistnämnda län steg med endast 50-60 procent, vilket är bland landets lägsta. Förhållandet är märkligt med tanke på att det angränsande Malmöhus län för exempelvis havre har bland landets högsta prisökningar. Förklaringen härtill sammanhänger med det låga nominella priset på havre under slutet av 1770-talet i Malmöhus län, ett förhållande som i sin tur bl.a. sammanhänger med kvalitetsskillnader hos spannmålen. Att den skånska säden var av dålig kvalitet har också framhållits i litteraturen⁸⁾ och har ansetts sammanhänga med slättbygdens dräneringsproblem.

Skåne förblir emellertid under hela 1700-talet ett utpräglat lågprisområde (se också kapitel IV), ett förhållande som kan tyckas märkligt, då Skåne hade stor försäljning av spannmål och då huvuddelen av denna gick till just Göteborg.⁹⁾ De höga priserna i sistnämnda stad och region borde genom marknadskontakterna och de ur spannmålsförsäljarens synvinkel förbättrade avsättningsmöjligheterna därstädes under slutet av 1700-talet starkare ha påverkat de nominella priserna i Skåne.

Att priserna i Malmöhus län visserligen stigit starkt och under 1790-talet kommit i ungefärlig nivå med priserna i Kristianstads län - 1795/99 är exempelvis havrepriset detsamma i de båda länen - får tolkas som ett resultat härav. Skåne är emellertid vid sekelskiftet 1800 alltså ett lågprisområde om än mindre utpräglat än tidigare (se kapitel IV).

Tabell III:3. Införsel till olika orter av omalen spannmål.
Tioårssummor för åren 1741-1800. Tunnor
(1000-tal)

År	Stock- holm	Göteborg	Karls- krona	Gävle	Andra Svenska hamnar	Finska hamnar	Summa
1741/50	3 027	354	253	297	310	37	4 276
1751/60	2 170	194	180	305	272	155	3 276
1761/70	2 695	584	234	365	606	73	4 557
1771/80	2 115	600	171	306	384	111	3 597
1781/90	3 929	966	348	577	1 298	443	7 560
1791/00	1 729	791	75	427	250	111	3 384

Källa: K. Åmark, Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige
1719-1830, Stockholm 1915, s. 122.

Enligt Åmark står förklaringen till Skånes låga prisnivå att finna inte enbart i den skånska sådens dåliga kvalitet, utan i en kombination härav med de utvecklade handelsförbindelserna och det långa avståndet till de större avsättningsorterna.¹⁰⁾

Även om denna slutsats framförallt gäller tiden före 1770-talet, menar Åmark att ännu under början av 1780-talet var förhållandena oförändrade.¹¹⁾ Detta alltså trots den förändrade spannmålspolitiken.

Ett flertal frågor, som bör förklaras, döljer sig emellertid i Åmarks konklusion. Varför producerades ett så stort överskott, vilket man till fullo ej kunde räkna med att få avsättning för till samma priser som i övriga regioner? Ligger bakom detta förhållande medvetna överväganden från de skånska producenternas sida eller är det resultatet av individuellt agerande vid spannmålsförsäljningen? Vilka svarade för försäljningen på avlägsnare platser såsom Göteborg?

För Skåne i synnerhet gällde att spannmålen försåldes till städernas borgerskap, vilket i sin tur förmedlade avsättningen.¹²⁾ Det är rimligt att anta att intressekonflikter uppstod mellan dessa två kategorier, men att båda kategoriernas agerande isolerat får betraktas som rationellt.

För den enskilde bonden liksom för större producenter gällde det ju, p.g.a. svårigheter med lagerhållningen, att sälja så stor kvantitet som möjligt till borgerskapet i staden, för att därmed försäkra sig om så hög inkomst som möjligt. Då emellertid något direkt samarbete för att påverka produktion och pris ej torde ha förekommit hos producenterna, ledde detta till produktionsöverskott, vilket i sin tur möjliggjorde för borgerskapet att betala låga priser.

Det torde vara dessa priser som framkommer i markegångstaxorna och som ger Skåne dess karaktär av lågprisområde.

Som Åmark visat beträffande städernas torgpriser 1757-1772,¹³⁾ men som också framgår av markegångsmaterialet för tiden 1776-1802, stiger spannmålspriset successivt utefter västkusten från Malmöhus län i söder till Göteborgs- & Bohus län. Åmark förklarar detta som en följd av de beroende på fraktavstånden från Skåne stegrade fraktkostnaderna.¹⁴⁾

Utförseln av spannmål från Skåne omkring 1770 har beräknats till 150 000 tunnor.¹⁵⁾ Om vi antar att detta belopp är representativt för hela 1770-talet (innebär en underskattning) och att 2/3 härav går till Göteborg (vilket likaså innebär en underskattning), finner vi att den under 1770-talet från Skåne till Göteborg transporterade spannmålen kvantitativt är cirka 20 procent av den från utrikes ort till Göteborg inkommande (jfr tabell III:3).

Självfallet är detta endast att betrakta som ett räkneexempel, men torde ändå ge en antydning om det spannmålshandlande skånska borgerskapets försäljningsmöjligheter under 1780- och 1790-talen i en genom sillfisket ekonomiskt expanderande region.

Som tidigare påpekats ligger också här en del av förklaringen till de ökade markegångspriserna i Skåne. Genom de ökade avsättningsmöjligheterna i särskilt Göteborgs- & Bohus län kunde spannmålsproducenterna betalas ett högre pris för den till borgerskapet försålda spannmålen.

Utifrån beräkningarna i tabell III:4 kan emellertid påstås att den prishöjande efterfrågeeffekten i sydvästra Sverige varit starkare än i Skåne, d.v.s. spannmålsproducenterna i sistnämnda landskap kunde ej i samma grad som borgerskapet i avsättningsområdena ta ut högre priser. Förklaringen härtill torde framförallt vara en fortsatt överproduktion i Skåne. Huruvida spannmålspriset i Göteborg- & Bohus län under 1700-talets slut gäller för högre spannmålskvalitéer än den från Skåne utskeppade, vilket något skulle reducera den relativa prisökningen i sydvästra Sverige, kan ej fastställas av prismaterialet. Även om så vore fallet torde beräkningarna ge en klar bild av trendutvecklingen i dessa relativa priser.

Det ovan sagda kan ses som ett belägg för en under 1700-talet ökande interregional handel. Som kommer att framgå av det följande kan man genom priserna finna ytterligare argument för denna hypotes.

Prisdifferensen

Genom att studera prisdifferensen och förändringar i denna fås en god uppfattning om graden av ekonomisk integration i ett land. En

Tabell III:4. Pristrenden för råg i Göteborgs- & Bohus län och Halland relativt rågpriset i Skåne (medeltalet för Malmöhus och Kristianstads län = 100).

	Göteborg & Bohus/ Skåne	Halland/Skåne
1775/79	121	138
1780/84	117	117
1785/89	128	123
1790/94	139	137
1795/99	156	152

minskad prisspridning tyder på en ökad integration med avseende till handel och ökad kännedom beträffande prisförhållanden i olika landsdelar.

Den procentuella differensen, d.v.s. den procentuella skillnaden mellan landets lägsta (basen) och högsta pris, är i genomsnitt under perioden 1776-1802 för vete 33 procent för råg 145 och för korn och havre cirka 160 procent. Jämfört med tiden 1732-75 innebär dessa siffror en minskad prisspridning i landet för framförallt vete- och havrepriserna. Differensen för de förstnämnda hade i allmänhet varit omkring 50 procent, medan de för havrepriserna hade uppgått till 200 procent.¹⁶⁾

Den fallande trend i prisdifferensen som kunde iakttagas under 1760-talet och 1770-talets första hälft avbryts 1776, då differensen generellt ökar med 50 procent. Vid den så nådda nivån ligger differensen kvar eller stiger ytterligare (råg) under ett par år. Härefter kan åter en fallande tendens klart urskiljas fram till 1780-talets början varpå differensen ligger stilla under 10-15 år. Under 1790-talets senare del visar den åter en stigande tendens, vilken avbryts efter sekelskiftet.

Den ökade prisspridningen vid periodens början kan möjligen delvis förklaras av varierande genomslagskraft för de nya principerna vid markegångssättningen. Genom bestämmelsen av år 1775 frångicks, som tidigare framhållits, principen om att markegångspriset endast skulle utgöras av medelpriset för städerna och istället infördes en mera skönsmässig bedömning där också landsbygdspriserna kom att påverka markegångspriset.

Huruvida skiftande monetära förhållanden i landets olika delar, genom silvermyntfotens införande, kom att påverka prissättningen kan ej fastläggas.

Flera samverkande faktorer, vilka verkade prisutjämnande, kan framföras som förklaring till den fallande differensen under 1770-talets sista år, under 1780-talets början och till den därefter låga

prisspridningen fram till 1790-talet.

Av väsentlig betydelse härför var frisläppandet av den inre spannmålshandeln, d.v.s. borttagande av städernas handelsprivilegier. Undantag från principen bakom dessa privilegier, att endast köpstadsmän och borgare fick befatta sig med verklig transport och handel,¹⁷⁾ hade endast gällt och kom att gälla för den av allmogen i Västergötland idkade gårdfarihandeln¹⁸⁾ och för Bergslagens brukssidkares rätt att uppköpa och byta bl.a. spannmål.¹⁹⁾ Härtill kommer den fr.o.m. 1776 förda tullpolitiken, vilken bl.a. innebar att ärsliga tullsatser infördes. Syftet med och betydelsen av den nya spannmåls- och tullpolitiken diskuteras närmare under kapitel VI.

Till dessa förklaringar till den konstaterade prisutjämningen i landet skall läggas den förklarande effekten av regeringens övriga aktiva åtgärder.

Genom spannmålsmagasinen kunde dels direkta understödsåtgärder vid spannmålsbrist vidtagas varigenom stora prishöjningar förhindrades, dels garanterades producenterna avsättning vid ymniga skördeår, vilket motverkade prissänkningar.

Kronans monopol på brännvinsbränningen i landet 1776-88 möjliggjorde reglering av spannmålskonsumtionen och därmed prispåverkan. Inskränkningar i driften vid kronobrännerierna t.ex. 1786-87 innebar att missväxtens effekter delvis kunde motverkas.

Slutligen skall nämnas den betydelse som penningssystemet i sig bör ha haft för prisspridningen. Genom införande av silvermyntfoten bortföll de spekulationsmöjligheter som pappersmyntsystemet tidigare hade haft och som torde ha påverkat prisnivåerna i varierande grad i skilda delar av landet.

Beträffande den åter något ökande prisspridningen under slutet av 1790-talet torde denna, enligt samma resonemang, bl.a. kunna förklaras av decenniets penningförhållanden och det spekulationsmoment som återinfördes genom att silvermyntfoten sattes ur funktion.

Ett bättre mått på prisspridningen är variationskoefficienten och dess förändringar. Härvid mäts den relativa spridningen och betydelsen av extremförhållanden, vilka framkommer då man endast beräknar den procentuella skillnaden mellan landets lägsta och högsta pris för en vara minskas.

Vad som sagts rörande trendutvecklingen för den procentuella prisdifferensen gäller även för den relativa spridningen.

Den tendens till avtagande fluktuationer kring medelpriset som kunde iakttagas under tidsperioden 1732-75 fortsätter och för till en stabilisering kring en låg relativ spridningsnivå under 1700-

talets sista fjärdedel. Variationskoefficienterna för spannmål är under 1780-talet cirka 1/3 lägre för respektive sädesort än vad de var under exempelvis 1740-talet.

I genomsnitt över de fem femårsperioderna 1775-99 antar koefficienten för vete värdet 7, för råg, korn och havre värdena 15, 18 och 20 respektive. Om dessa genomsnittstal jämföres med en motsvarande beräkning för tidigare femårsperioder finner man att den relativa spridningen för vetepriserna under 1700-talet minskat med 36 procent, för råg och korn med respektive 17 och 14 procent och för havre med 20 procent.

III:2. Animaliepriser och löner

Genomsnittligt för landet gäller att animalieprisernas ökning mellan 1775/79 och 1785/89 är betydligt lägre än den för spannmålen. Då de genomsnittliga prisnivåerna 1795/99 så jämföres med dem under 1780-talets sista hälft finner man att animaliepriserna nu svarat för den kraftigaste uppgången. Som framgår av tabell III:5 steg spannmålspriserna mellan de två förstnämnda perioderna med i genomsnitt 30 procent, medan priserna på de i tabellen upptagna animalierna, exklusive strömming, endast steg med i genomsnitt 5 procent. För tre av de fem animalierna var priserna oförändrade vid de två jämförelseperioderna. 1795/99 hade spannmålspriserna stigit med ytterligare 41 procent medan animaliepriserna vid denna tid låg i genomsnitt 57 procent högre än under slutet av 1780-talet.

Den större prisökningen för animalieprodukterna mellan 1785/89 och 1795/99 innebär emellertid inte att den relativa nivån 1775/79 i förhållande till spannmålspriserna uppnåddes, utan den relativa fördyring av vegetabiliska födoämnen som kunnat iakttas under tiden före 1775²⁰⁾ fortsatte också under 1700-talets sista fjärdedel. Mellan 1770-talets senare hälft och motsvarande femårsperiod under 1790-talet steg nämligen spannmålspriserna med i genomsnitt 83 procent medan priserna på här upptagna animalier under samma tid steg med i genomsnitt 65 procent. Den relativa fördyring av vegetabilierna framgår än klarare då prisnivåerna 1800/04 jämföres. Spannmålen hade vid denna tid stigit med i genomsnitt 170 procent sedan slutet av 1770-talet, medan animaliepriserna under samma tid ökat med 106 procent.

Som tabellen visar avviker priset på fisk från denna allmänna beskrivning. Vid 1790-talets andra hälft har priset på strömming sedan 1775/79 stigit med exakt samma procentsats som det genomsnittliga spannmålspriset och vid 1800-talets första femårsperiod ligger medelpriset på strömming relativt sett högre än priserna på spannmål jämfört med respektive prisnivåer vid slutet av 1770- och 80-talen.

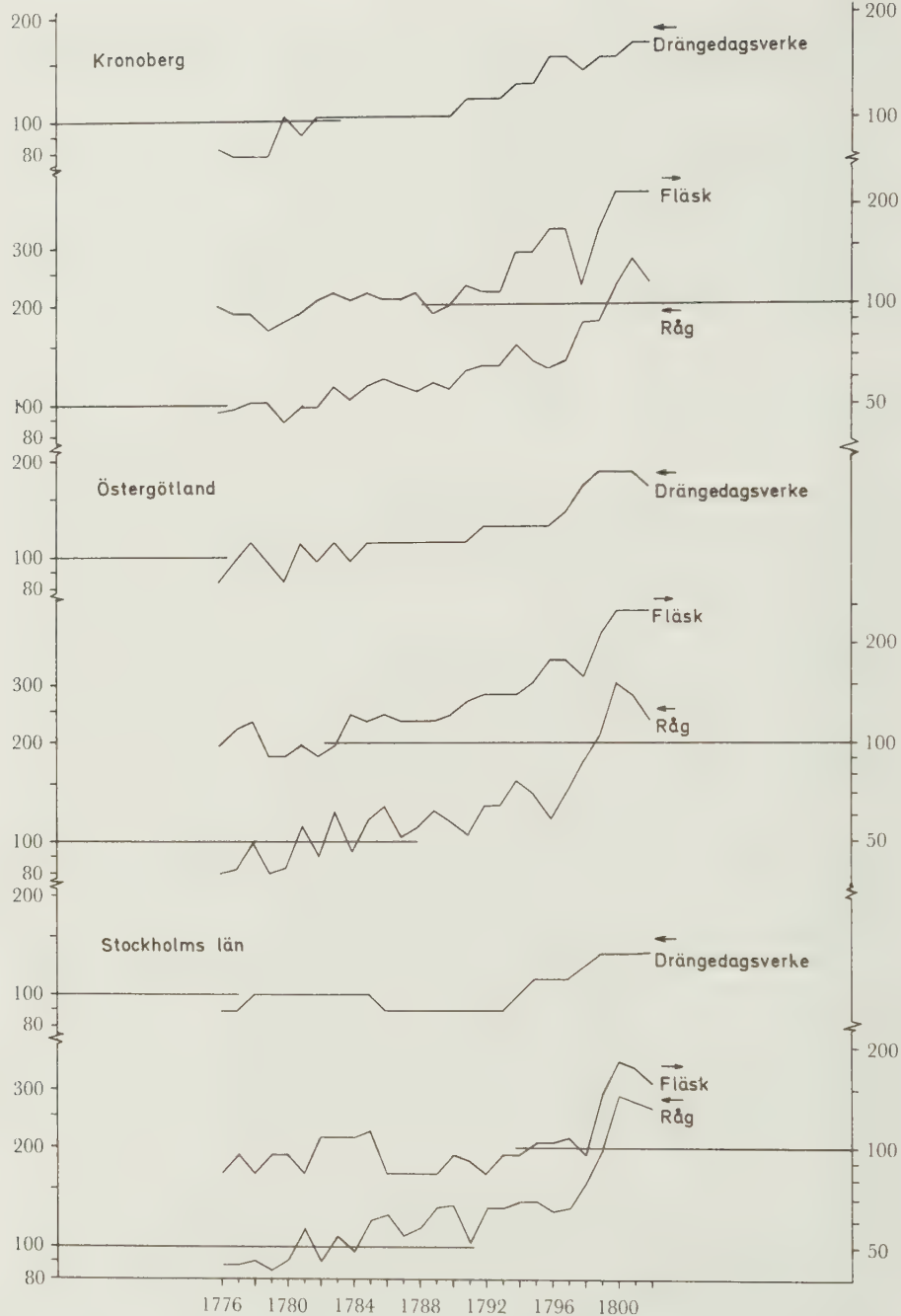
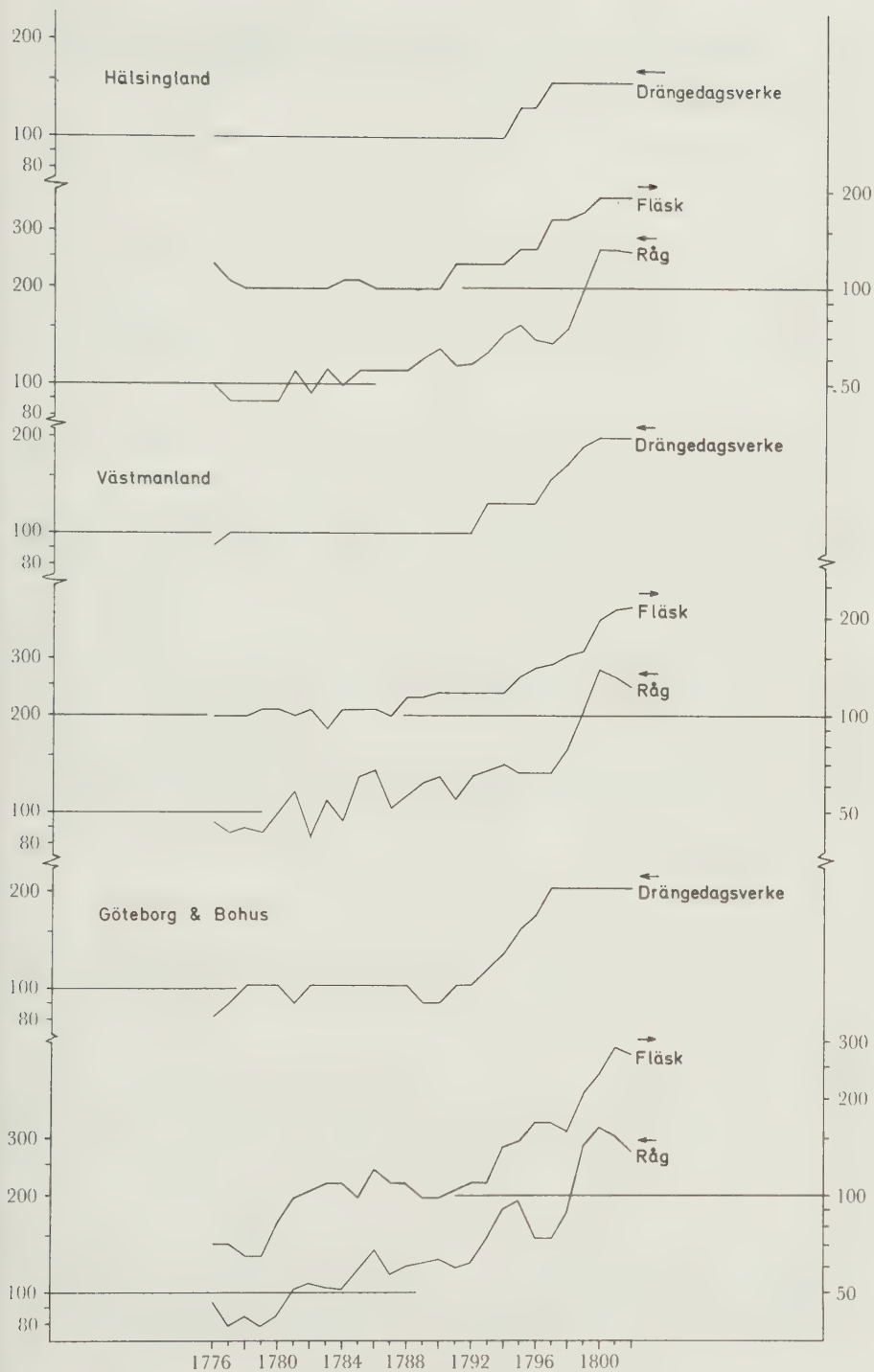

Diagram III:4. Regionala pristrender för råg, fläsk och drängedags-
löner 1776-1802. 1780/84 = 100

Tabell III:5. Medelpriset för vete, råg, korn, havre, oxen, ko, fläsk, kött, smör, strömming samt drängedagsverke 1775/79 - 1785/89 - 1795/99.

	Vete	Råg	Korn	Havre	Oxen	Ko	Fläsk	Kött	Smör	Ström- ming	Dränge- dagslön
1775/79	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	132	128	130	128	101	110	112	100	100	113	100
1795/99	174	177	183	195	166	176	170	145	167	183	148

Strömming är i relation till animalieprodukter såsom kött och fläsk en inferior vara. Att en relativt större del av inkomsten under inflationsskedet gått till konsumtion av fisk tyder också prisutvecklingen på.

Priserna på dagsverke undergår en ännu större relativ eftersläpning jämfört med spannmålspriserna än vad animalierna i genomsnitt gör. Drängedagsverket betalas sålunda 1785/89 genomsnittligt sett med exakt samma belopp som under slutet av 1770-talet och 1795/99 har drängedagslönen stigit med mindre än 50 procent. 1800/04 ligger drängedagslönen endast 74 procent över 1770- och 80-talens nivåer.

Hur prisutvecklingen på råg, fläsk och drängedagsverke under perioden 1776-1802 ter sig grafiskt i ett antal regioner framgår av diagrammen III:4. Dessa visar klart, dels den lägre flexibiliteten hos animaliepriset jämfört med spannmålspriset, bl.a. genom att det sistnämnda under inflationsskedet stiger högre än animaliepriset, dels rigiditeten i löneutvecklingen, vilket leder till en eftersläpning i utvecklingen jämfört med övriga priser och då framförallt spannmålspriserna.

Prisdifferensen

Beträffande spannmålspriserna framhölls tidigare den minskade relativa spridning dessa undergick under 1700-talet. Förhållandet gäller i lika hög grad animaliepriser och löner.

Tabell III:6 visar medeltalen av variationskoefficienternas femårs-medeltal dels 1735/39 - 1770/74, dels 1775/79 - 1795/99. Av tabeller framgår att exempelvis lönespridningen mellan perioderna minskat med cirka 1/3, att spridningen i priset på kött minskat med 1/4 och att den relativa spridningen i priset på smör minskat med cirka 30 procent.

Att en ökad integrering av landets ekonomi har skett är den slutsats man kan dra av dessa uppgifter. Så torde ha varit fallet trots att den handelsfrihet som gällde spannmålen fr.o.m. 1776 och 1780 ej kom att gälla den här upptagna typen av produkter förrän 1815.²¹⁾

Tabell III:6. Variationskoefficienterna 1735/39-1770/74 och
1775/79-1795/99. Medeltal av femårsperioder.

	Oxe	Ko	Kött	Fläsk	Smör	Ström- ming	Dränge- dagslön
1735/39							
-	26	18	24	25	21	24	22
1770/74							
1775/79							
-	16	16	18	14	15	17	15
1795/99							

III:3. S a m m a n f a t t n i n g

Den trendmässiga prisstegringen är under den aktuella tidsperioden något intensivare än under de föregående cirka fyrtio åren. Prisökningen är emellertid inte jämnt fördelad över perioden, utan är kraftigast under 1790-talet.

Priserna på spannmål stiger under perioden mer än priserna på övriga varor och löner. Animaliepriserna uppvisar en lägre flexibilitet än de förstnämnda, vilket också gäller för drängedagslönen, med dess rigida utveckling.

Den kraftigt minskade prisspridning i landet, som generellt kan iakttagas, leder till slutsatsen att integrationsgraden i Sveriges ekonomi starkt ökat under 1700-talet.

K a p i t e l III.

- 1) Jörberg, L., A History of Prices in Sweden 1732-1914, del II, s. 1.
 - 2) Beteckningen region motsvarar vanligen län. I vissa fall åsyftas landskap eller annat område såsom Nora & Lindes bergslag. Se: The Regional Distribution of Market Prices, L. Jörberg, aa, del I, ss 13-4.
 - 3) Nioårsmedeltal visade sig ge en bättre anpassning än fem-, sju- och elvaårsmedeltal.
 - 4) Se kapitel II och VI.
 - 5) Någon möjlighet att numeriskt beräkna priselasticiteter finns ej då bl.a. kvantitetsuppgifter rörande spannmålen saknas.
 - 6) Vi bortser från prisutvecklingen i Härjedalen. Trots de kraftiga procentuella prisstegringarna för råg och korn (se tabellen) är priserna 1795/99 nominellt endast cirka 50 procent av de i angränsande regioner. Förklaringen härtill är svår att finna, i synnerhet som spannmålsproduktionen ej täckte behovet (se K. Åmark, Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719-1830. Stockholm 1915, s 47).
- En tänkbar förklaring är att man använder sig av en högre värderingsenhet, t.ex. riksdaler banko, under hela decenniet. Detta skulle möjliggjorts av regionens isolerade läge. Förklaringen är emellertid tvivelaktig, då Härjedalen även före 1790-talet hade en jämförelsevis mycket låg prisnivå. Detta förhållande antyder möjligheten av en regionalt begränsad betalningsenhet under hela 1700-talet. Antagandet om ett högre penningvärde i avlägsnare delar av Norrland och Finland har tidigare framförts av K. Åmark (aa, s 52).
- 7) Den ekonomiska utvecklingen i detta område diskuteras i kapitel IV.
 - 8) T.ex. J.O. Th. von Engeström, Spannmålshandeln i Sverige under 1700-talet, Kungl. landbruksakademiens handlingar och tidskrift 1912, s 130, G. Utterström, Jordbrukets arbetare, del I, Stockholm 1957, s 477, C.G. Weibull, Skånska jordbrukets historia, Lund 1923, s 113.
 - 9) Åmark, K., aa, ss 20-1.

- 10) Åmark, K., aa, ss 21, 37, 53.
- 11) Åmark, K., aa, s 55.
- 12) Åmark, K., aa, s 40.
- 13) Åmark, K., aa, ss 50-1.
- 14) Åmark, K., aa, s 53.
- 15) Åmark, K., aa, ss 18-21. Efter S. Hermelin, Presidietal om
näringsarnas förhållande uti särskilde landsorter (1773).
- 16) Jörberg, L., aa, del II, s 9 ff.
- 17) Åmark, K., aa, s 66.
- 18) Åmark, K., aa, s 66.
- 19) Åmark, K., aa, s 79.
- 20) Jörberg, L., aa, del II, ss 96, 375, 378-80. Se även kapitel V.
- 21) Författningen utfärdad den 31 augusti 1815. Se P. Hult, Från
näringstvång till näringsfrihet, ur Minnesskrift tillägnad
1734 års lag, del II, Stockholm 1934, s 559, H. Lindström,
Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809-36, Göteborgs hög-
skolas årsskrift, XXIX, 1923, s 225.

IV:1. Prissstrukturen vid sekelskiftet 1800

Genom att kartografiskt för skilda tidsperioder återge beräkningar av priserna för varor och löner i olika regioner, relativt ett visst basområdes priser (=100), får man en bild av landets prisstruktur och förändringar i densamma. Analyser av detta slag har för 1700-talet utförts på tioårsperioderna 1735/44 och 1780/89 och för 1800-talet bl.a. för tiden 1835/44.¹⁾

Vissa strukturella förändringar mellan perioderna 1735/44 och 1780/89 kunde iakttagas beträffande lokaliseringen av låg- och högprisområden relativt basområdet Stockholms läns priser och den i föregående kapitel konstaterade minskade prisspridningen i landet framkom klart.

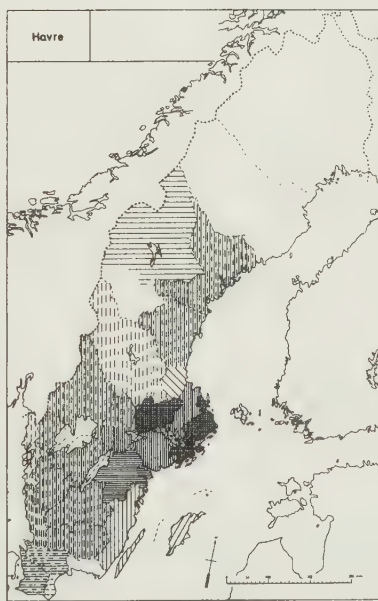
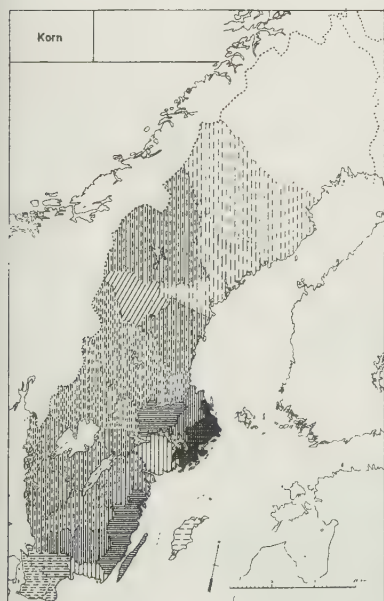
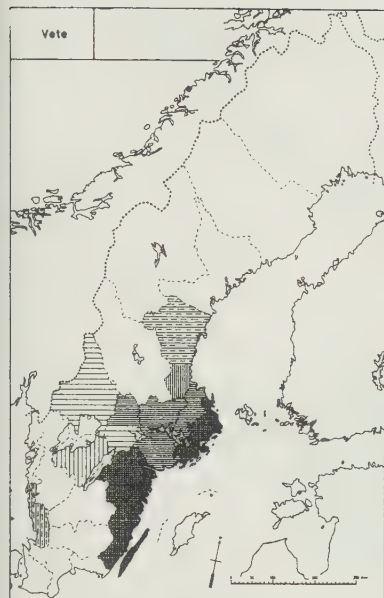
Då 1800-talets prisstruktur på motsvarande sätt analyseras och en komparativ studie görs mellan 1780-talet och åren 1835/44, finner man en generellt sett oförändrad prisbild. Den ökande integrationen som kunde iakttagas under 1700-talet har alltså redan under 1780-talet nått ett läge, som under de följande cirka 50 åren ej ytterligare förändras.

Innebär detta att prisbilden också under den mellanliggande tidsperioden varit i stort sett oförändrad och att t.ex. 1790-talets krigskonjunktur påverkade prisbilden likformigt i hela landet?

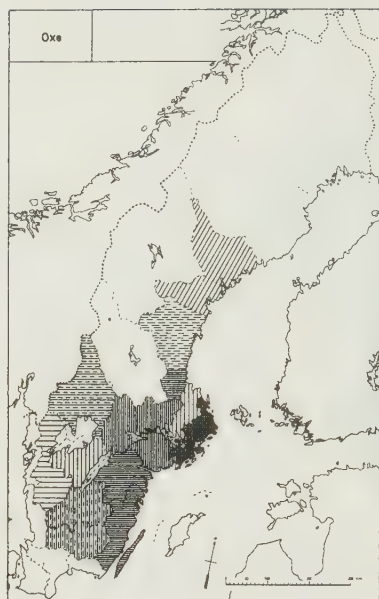
Då trendutvecklingen under tidsperioden studerades fann vi att den varierade i olika regioner och för olika produkter och löner. Det är därför givet att också landets relativa prisförhållanden förändrades.

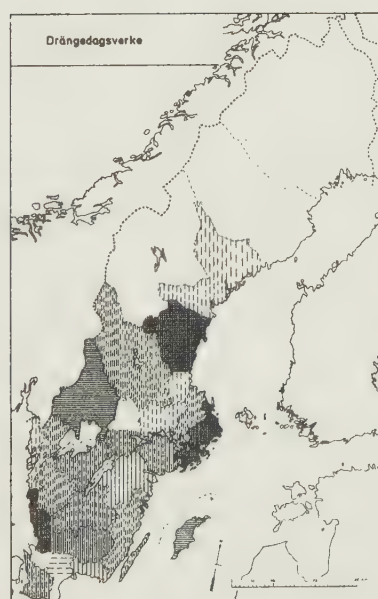
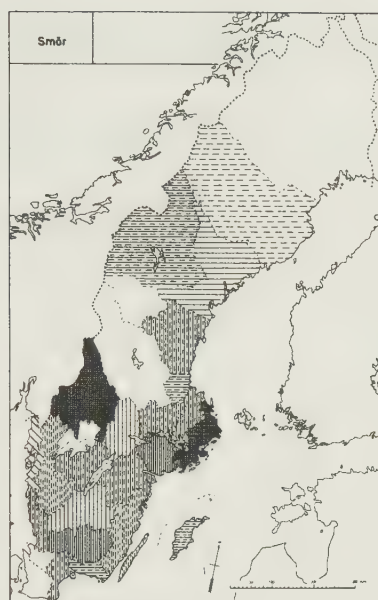
Ett sätt att besvara frågan ovan är att studera prisstrukturen under en kortare tidsperiod, vilken täcker in de konjunkturrellt betingade effekterna av prisstegringen, och komparera den så framkomna prisbilden med prisstrukturen 1780/89 och 1835/44. Härför väljes lämpligen åren 1799/1802, under vilka den stigande pristrenden i samtliga regioner och för samtliga produkter/tjänster kulminerar.

Landets prisstruktur vid sekelskiftet 1800 framgår av kartorna på sidorna 69-71 och tabell IV:1, vilken också visar strukturen 1780/89 respektive 1835/44.

Kartor IV:1. Sveriges prisstruktur 1799-1802. Stockholms län = 100

Tabell IV:1. Sveriges prisstruktur 1780/1789, 1799/1802 och
1835/1844.¹ Stockholms län = 100

		Stock- holm	Upp- sala	Söder- manland	Öster- götland	Jön- köping	Krono- berg
Vete	1780/1789	100	98	101	94	-	-
	1799/1802	100	96	99	100	-	-
	1835/1844	100	97	93	90	-	-
Råg	1780/1789	100	99	97	96	103	103
	1799/1802	100	102	96	99	105	95
	1835/1844	100	97	93	94	103	110
Korn	1780/1789	100	96	104	96	100	93
	1799/1802	100	104	109	111	114	102
	1835/1844	100	95	97	95	104	101
Havre	1780/1789	100	90	87	84	95	93
	1799/1802	100	103	105	96	117	118
	1835/1844	100	93	91	83	100	109
Oxe	1780/1789	100	76	89	90	109	112
	1799/1802	100	109	101	98	112	112
	1835/1844	100	99	91	102	86	80
Ko	1780/1789	100	64	-	70	82	87
	1799/1802	100	112	-	89	105	102
	1835/1844	100	87	-	89	93	78
Kött	1780/1789	100	92	-	-	62	85
	1799/1802	100	129	-	-	118	129
	1835/1844	100	108	-	-	86	97
Fläsk	1780/1789	100	100	96	78	78	91
	1799/1802	100	100	90	100	100	105
	1835/1844	100	107	119	96	109	122
Smör	1780/1789	100	100	103	88	88	91
	1799/1802	100	115	104	117	108	102
	1835/1844	100	94	87	79	79	79
Dränge- dagsverke	1780/1789	100	93	89	89	85	93
	1799/1802	100	127	111	108	116	105
	1835/1844	100	104	71	71	84	86

Kalmar	Gotland	Blekinge	Kristianstad	Ängelholm	Simrishamn	Malmöhus	Halmland	Göteborg & Bohus
-	-	-	-	-	-	-	99	-
-	-	-	-	-	-	-	111	-
94	87	-	100	99	89	-	94	-
90	69	104	86	86	70	81	100	102
100	64	105	87	87	71	83	118	117
99	86	120	100	99	87	90	96	99
89	69	100	74	75	61	68	89	94
97	67	108	90	86	74	79	111	122
98	88	115	92	86	79	82	87	91
81	48	-	71	71	53	63	91	86
107	52	-	90	77	67	82	130	131
94	75	-	84	87	71	79	86	87
91	-	-	-	-	-	-	-	-
98	-	-	-	-	-	-	-	-
71	-	-	-	-	-	-	-	-
79	-	-	-	-	-	-	99	96
98	-	-	-	-	-	-	-	-
88	-	-	-	-	-	-	78	90
69	-	-	-	-	-	-	-	-
88	-	-	-	-	-	-	112	-
97	-	-	-	-	-	-	78	-
78	61	-	-	-	-	-	-	83
115	75	-	-	-	-	-	-	115
106	115	-	-	-	-	-	-	122
91	63	94	72	72	75	-	88	106
123	81	90	112	112	113	-	119	150
83	95	-	89	87	88	97	78	96
93	63	-	-	-	-	67	85	89
127	97	108	68	68	68	116	100	135
88	74	80	64	64	64	68	88	101

		Älvs- borg	Skara- borg	Värml- land	Närke	Nora & Linde	Väst- manland
Vete	1780/1789	-	101	97	99	101	103
	1799/1802	-	110	95	94	97	99
	1835/1844	101	98	-	94	97	96
Råg	1780/1789	105	104	104	102	106	101
	1799/1802	115	106	104	95	102	96
	1835/1844	111	95	100	92	96	94
Korn	1780/1789	98	98	104	102	107	100
	1799/1802	117	113	121	112	121	99
	1835/1844	101	94	103	98	102	96
Havre	1780/1789	95	90	97	90	96	93
	1799/1802	114	118	118	103	113	100
	1835/1844	85	89	94	87	91	89
Oxe	1780/1789	90	99	94	104	110	90
	1799/1802	93	108	89	103	102	102
	1835/1844	85	92	80	87	90	105
Ko	1780/1789	85	-	62	-	-	80
	1799/1802	-	-	-	-	-	-
	1835/1844	77	80	75	-	-	93
Kött	1780/1789	-	62	100	62	62	85
	1799/1802	-	106	118	94	94	129
	1835/1844	-	92	119	78	81	114
Fläsk	1780/1789	74	78	78	78	78	100
	1799/1802	75	85	90	98	95	110
	1835/1844	83	85	109	96	98	137
Smör	1780/1789	94	94	84	91	91	94
	1799/1802	129	119	100	108	108	117
	1835/1844	80	90	77	80	80	87
Dränge- dagsverke	1780/1789	93	93	93	93	93	93
	1799/1802	127	111	97	116	116	132
	1835/1844	64	77	80	74	74	84

¹. Den regionala indelningen bygger med följande undantag, på länsindelningen. Kristianstads län är uppdelat på Kristianstad med omkringliggande häradar, Ängelholm resp. Simrishamn med omkringliggande häradar. Nora & Linde motsvarar Nora, Linde och Karlskoga bergslag. Gästrikland, Hälsingland, Härjedalen och Jämtland

Koppar- berg	Gäst- rikland	Hälsing- land	Väster- norrland	Härje- dalen	Jämt- land	Väster- botten	Norr- botten
-	106	98	-	-	-	-	-
-	103	85	-	-	-	-	-
111	95	98	-	-	-	-	-
105	105	100	101	62	-	-	-
101	110	101	110	42	92	113	-
108	102	102	108	63	93	118	108
106	107	103	104	67	-	-	-
122	126	120	105	120	116	131	-
118	101	100	104	62	89	118	113
96	110	91	79	-	-	-	-
131	141	112	118	-	93	-	-
113	99	99	100	61	91	-	-
-	107	86	47	-	-	-	-
-	98	76	52	-	-	-	-
-	78	68	33	-	-	44	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	100	108	77	-	-	-	-
-	129	147	153	-	-	-	-
-	108	97	86	-	108	81	108
-	-	65	-	-	-	-	-
-	-	68	-	-	-	-	-
-	102	96	-	-	137	-	169
-	81	88	72	-	-	63	-
-	88	112	92	-	85	69	-
80	74	71	73	62	62	65	65
93	93	93	93	-	-	-	-
122	135	100	-	-	-	-	-
94	92	94	95	119	119	119	117

motsvarar dessa landskap. Se L. Jörberg, A History of Prices in Sweden 1732-1914, del. I, kapitel II. Prisstrukturen 1780/89 och 1835/44 är hämtade ur L. Jörberg, aa, del. II, tabell VIII:3.

Spannmålspriserna

Sydvästra Sverige utkristalliserades vid sekelskiftet 1800 som ett högprisområde med priser 15-30 procent över de i Stockholms län, högst för priset på havre lägst för priset på råg.

Under 1780-talet liksom under perioden 1835/44 är detta område för havre- och kornpriserna ett lågprisområde och för rågpriserna ett område med priser i paritet med de i Stockholms län.

Vete markegångssätts i färre regioner än övriga spannmål, men den konjunkturrellt betingade prisuppgången i sydvästra Sverige framgår även beträffande detta sädesslag. Vid sekelskiftet ligger sålunda vetepriserna cirka 10 procent över basområdets, mot att de 1780/89 och 1835/44 är i nivå med eller något understiger basområdets pris.

Norrland, framförallt kustlänen, framstår 1799/1802 som högprisområde med priser 10-40 procent över de i Stockholms län gällande. Med bortseende från nytilkomna regioner har 1835/44 norrlandspriserna återgått till den relativa nivå de hade under 1780-talet (korn), nått upp till samma nivå som i basområdet (havre) eller kommit att behålla den relativa prishöjd de uppnått vid sekelskiftet (råg).

Generellt gäller att 1790-talets prisstegring varit mindre kraftig i Stockholms län och mälardalen än i övriga Sverige. Speciellt gäller detta för de billigare sädessorterna korn och havre. Detta har lett till att exempelvis de östra kustlänen i södra och mellersta Sverige 1799/1802 kommit i nivå med eller att överstiga stockholmspriserna.

De lågprisområden som kan urskiljas under 1780-talet liksom 1835/44 förekommer också vid sekelskiftet 1800. För skånelänen innebär dock 1790-talets prisstegring på de billigare sädessorterna att den relativt basområdet lägre nivån vid sekelskiftet minskat. Priserna på korn och havre i Skåne ligger 1835/44 kvar vid den så nådda nivån. Rågpriserna däremot ligger 1799/1802 kvar vid samma låga relativa läge som under 1780-talet och först 1835/44 är priserna i Skåne på detta spannmålsslag i närheten av basområdets priser.

Spannmålspriserna på Gotland liksom i Härjedalen²⁾ visar att dessa områden är utpräglade lågprisområden vid samtliga i detta sammanhang upptagna jämförelseperioder.

Animaliepriserna

De iakttagelser som gjorts beträffande spannmålspriserna kan generellt sägas vara giltiga också för animaliepriserna. Särskilt gäller detta den jämförelsevis mindre prisstegringen i Stockholms län

än i övriga Sverige samt den jämförelsevis högre prisstegringen i Sydvästsverige och framförallt där i Göteborgs- & Bohus län. 1835/44 har prisbilden i allmänhet återgått till 1780-talets.

Klarast framgår detta för kor, kött och smör, vilkas priser ju har ett direkt samband med varandra.

Under 1780-talet liksom 1835/44 har Stockholms län landets högsta priser på ovan nämnda animalier. Vid sekelskiftet 1800 däremot finner man i Göteborgs- & Bohus län priser på ko och smör (kött ej noterat), som ligger cirka 50 procent över dem i basområdet. Genomsnittspriset 1799/1802 för en ko var sålunda i Stockholms län 9:26 riksdaler medan man vid samma tid i Göteborgs- & Bohus län betalade 14:4 riksdaler. Ett kilo smör kostade vid samma tid 2:46 och 4:15 riksdaler i respektive län.

Löner

Den struktur drängedagslönerna visar 1780/89 är generellt sett oförändrad 1835/44, om man bortser från de vid det senare tillfället nytillkomna norrlandslänen Jämtlands och Norrbottens län.³⁾

Under 1780-talet finner man de klart högsta drängedagslönerna i Stockholms län och även åren 1835/44 har Stockholms län dagsverkspriser bland landets högsta, om man alltså bortser från de nytillkomna länen. De senare har inemot 20 procent högre drängedagslön än i basområdet.

Vid sekelskiftet 1800 har däremot basområdet bland landets lägsta dagslöner och endast Kristianstads län betalar en betydligt (32 procent) lägre dagsverkslön. Under samtliga fyra år 1799-1802 är priset på ett drängedagsverke i Stockholms län 12 skillingar eller 1/4 riksdaler. Landets högsta dagsverkslön vid samma tid betalas i Göteborgs- & Bohus län samt i Gästrikland med 16 skillingar, d.v.s. med 1/3 högre pris.

I Upplands, Västmanlands och Västerbottens län liksom i Elfsborgs och Kalmar län betalas omkring år 1800 drängedagslöner, som ligger 27-32 procent högre än de i basområdet.

IV:2. A n a l y s a v p r i s s t r u k t u r e n

Vilka realekonomiska faktorer förklarar den vid sekelskiftet förändrade prisbilden? Varför har framförallt sydvästra Sverige, och där speciellt Göteborgs- & Bohus län, men även Norrland en relativt sett högre prisnivå än större delen av övriga Sverige?

Ett första steg till en förklaring är att undersöka befolkningsutvecklingen i regionerna.⁴⁾ Om det är så att de regioner som vid sekelskiftet 1800 är utpräglade högprisområden för t.ex. spannmål och animalier också haft en större befolkningsökning än landet i övrigt och vice versa, är det rimligt att anta att en av orsakerna till de höga priserna är resultatet av en ökad efterfrågan, vilken verkat i prishöjande riktning.

Mellan åren 1772 och 1800 steg landets totala befolkning med drygt 332 000 personer, vilket motsvarar en ökning med totalt 15.9 procent. En tredjedel av denna ökning finner man i Göteborgs- & Bohus, Älvsborgs och Skaraborgs län, alltså Sydvästsverige, samt i det nordligaste kustlänet Västerbottens län (inkluderar vid denna tid områden som efter 1810 benämndes Norrbottens län) alltså områden som är utpräglade högprisområden.

Den största procentuella ökningen 1772-1800 har Västerbottens län, vars befolkning ökat med 61.5 procent, varefter följer Göteborgs- & Bohus län med 32.4 procent. I absoluta tal är emellertid ökningen större i Göteborgs- & Bohus än i Västerbottens län, cirka 28 500 respektive 27 000.

Under samma tid minskade enligt den officiella statistiken, befolkningen i Stockholms län med 2.4 procent (1795 var den 5.9 procent lägre än 1772). I exempelvis Västmanlands län växte befolkningen 1772-1800 med totalt 12.9 procent och Gotlands befolkningssiffra var år 1800 11.8 procent högre än 1772. Ökningen i sistnämnda fallen ligger klart under riksgenomsnittet. Att Gotlands län liksom framförallt Stockholms län 1799/1802 framstår som lågprisområden har tidigare påpekats.

Ett sätt att mer detaljerat studera effekterna på efterfråge- och utbudsrelationerna av befolkningsförändringar och odlingsverksamhet i regionerna, vore att utifrån utsädessiffror för dels 1772, dels 1800 beräkna förändringarna i utsäde per capita.

Äldre utsädessiffror än för år 1805 saknas emellertid, varför det ej är möjligt att på detta sätt fastställa eventuella generella samband mellan prisutveckling, befolkningsförändring och spannmålsproduktion.

Att sådana generellt giltiga samband för regionerna skulle gälla förefaller emellertid inte troligt, då det skulle innebära att respektive region betraktades isolerat, vilket med tanke bl.a. på spannmålshandelns ökande integrering, vore en felkälla vid analysen.

En jämförande studie av regionernas befolknings- och prisutveckling bekräftar detta antagande.

Jönköpings län exempelvis, som har en befolkningsminskning på

cirka 1 procent mellan 1772 och 1800, har beträffande råg och korn prisökningar omkring riksgenomsnittet, medan havrepriset stigit avsevärt mer än genomsnittspriset. Kronobergs län däremot, vars invånarantal ökat med cirka 18 procent, har för samtliga sädesslag prisökningar under riksgenomsnittet.

Ett annat exempel är Hallands län, i vilket befolkningen ökade med 9 procent, medan prisökningarna för havre var bland landets högsta och för övriga sädeslag låg klart över riksgenomsnittet för Sverige.

I mälardistriktet, i vars regioner befolkningsutvecklingen varit omkring eller understigit riksgenomsnittssiffran 15.9 procent för den totala befolkningstillväxten, är pristegringarna måttliga eller omkring riksgenomsnittet. Som tidigare påpekats minskades Stockholms läns befolkningstal mellan 1772 och 1800 (se också kapitel III).

Att ett positivt samband föreligger mellan befolkningsförändring och prisutveckling i regionerna under perioden är i och för sig självklart, beroende på den med bl.a. ovan nämnda undantag allmänna befolkningsökningen och de trendmässigt stigande priserna. Det är dock bara i regioner där speciella realekonomiska faktorer föreligger, såsom t.ex. under denna tidsperiod i sydvästra Sverige (se nedan), man kan konstatera starka positiva samband mellan kraftig befolkningsökning och kraftiga prishöjningar.

Landets högrisorområden för spannmål och animalier har, enligt vad som tidigare visats, vid sekelskiftet också landets högsta dagsverkspriser. Att så var fallet förefaller motsäga det ovan förda resonemanget, enligt vilket en hög relativ prisnivå kan ses som ett resultat av en stark befolkningsökning i de aktuella regionerna. En kraftig befolkningsökning, vilket bör innebära en ökning också i antalet dagsverksarbetare, torde ceteris paribus verka lönedämpande. Som nämnts förelåg det emellertid vid denna tid speciella realekonomiska omständigheter, vilka förklarar eller bidrar till att förklara också de jämförelsevis högre lönenivåerna i vissa regioner. Vi åsyftar här åter framförallt förhållandena i Sydväst-sverige, och där framförallt i Göteborgs- & Bohus län, men även norrlandslänen.

Att ett samband råder mellan koloniseringen av Norrland och den där höga lönenivån torde kunna utläsas av tabell IV:2. Dels framgår av denna den relativt övriga Sverige kraftiga ökningen av kategorien jordbrukare i norrlandslänen mellan åren 1772 och 1800, dels den enligt en motsvarande jämförelse procentuellt sett mycket intensivare ökningen av kategorien torpare. Att brytning och nyodling av mark medförde en stor efterfrågan på daglönare är självklart. Även om torparnas, liksom backstugusittarnas, antal generellt ökar relativt antalet jordbrukare, finner man att medan det år 1800 i t.ex. Stockholms, Uppsala och Södermanlands län går cirka

Tabell IV:2. Sammansättning och förändring hos den manliga jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1772-1800.¹

	Jordbrukare	Torpare	Backstugu- o. inhyses	Drängar o. hemmasöner över 15 år	Summa Manlig bef. ²
Stockholms, Uppsala och Södermanlands län					
1772	20 435	8 542	2 870	24 375	96 962
1800	20 235	10 272	4 125	29 684	99 973
Förändring	-200	+1 730	+1 255	+5 309	+3 011
	-1.0%	+20.3%	+43.7%	+21.8%	+3.1%
Göteborg & Bohus län					
1772	9 859	1 233	973	7 941	32 856
1800	9 112	3 211	1 372	10 766	41 567
Förändring	-747	+1 978	+399	+2 825	+8 711
	-7.6%	+160.4%	+41.0%	+35.6%	+26.5%
Älvsborgs och Skaraborgs län					
1772	27 694	4 596	3 043	23 667	97 263
1800	30 421	9 370	5 175	30 834	120 481
Förändring	+2 727	+4 774	+2 132	+7 167	+23 218
	+9.8%	+103.9%	+70.1%	+30.3%	+23.9%
Regioner motsvarande Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län					
1772	11 483	790	1 117	11 626	42 244
1800	15 443	3 245	1 862	17 261	61 590
Förändring	+3 950	+2 455	+745	+5 635	+19 346
	+34.4%	+310.8%	+66.7%	+48.5%	+45.8%
Hela Riket					
1772	189 820	33 488	28 141	179 238	731 652
1800	209 727	64 644	44 367	235 393	881 910
Förändring	+1 990	+31 156	+16 226	+56 155	+150 258
	+1.0%	+93.0%	+57.7%	+31.3%	+20.5%

¹ Wohlin, N., Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751-1900, Emigrationsutredningen, bilaga IX, Stockholm 1909.

² I dessa totalsiffror ingår även kategorin "fiskare" samt "barn under 15 år och vissa andra tärande personer". Fiskare har ej medtagits i tabellen, p.g.a. deras låga antal i länen. Totalt för Sverige ökade antalet fiskare från 2 459 till 5 535 och i enbart Göteborgs- & Bohus län från 729 till 2 048 mellan 1772 och 1800.

Det bör observeras att denna befolkningsstatistik är osäker. Se t.ex. E.F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, II:2, Anmärkningar om källor och litteratur VIII-XII och S. Carlsson, Bonden i svensk historia, del III, Stockholm 1956, ss 501-3.

1 torpare på 2 jordbrukare är relationen i norrlandslänen vid samma tid 1:5. Antalet backstugusittare i relation till antalet jordbrukare är vid sekelskiftet 1:5 respektive 1:8. De befolkningskategorier ur vilka daglönarna framförallt rekryterades är alltså relativt sett klart underrepresenterade i Norrland.

Det närmare samspillet mellan koloniseringen och nybyggarverksamheten och den härigenom ökade efterfrågan på arbetskraft kan i detta sammanhang endast antydvas. Betydelsen för den uppressade lönenivån torde emellertid vara uppenbar.

Befolkningsökningen liksom prisstegringen i Göteborgs- & Bohus län, både beträffande varor och löner, förklaras primärt av det där expanderande sillfisket. Gångsperioden för bohufisket infaller sålunda under perioden 1780-1800.⁵⁾

Exporten av sillprodukter, d.v.s. sill och tran, kom under slutet av 1700-talet också att få en mycket stor betydelse i Sveriges export. I genomsnitt över femårsperioderna 1781/85-1796/1800 utgjordes sålunda 15.5 procent av det totala exportvärdet av sillprodukter.⁶⁾ Endast järn och stål svarade under denna tid för en större relativ andel av värdet i den svenska exporten.

Då Sveriges sill- och tranexport nästan uteslutande kom från Göteborgs- & Bohus län,⁷⁾ kom regionens betydelse i den svenska ekonomin att accentueras. Fisket liksom den fortsatta behandlingen av sillen vid salterier och trankokerier medförde en ökad efterfrågan på arbetskraft, en efterfrågan som ej kunde täckas inom länet.⁸⁾ Som bl.a. Utterström framhållit berodde också folkmängdstillväxten i regionen både av naturlig folkökning och inflyttning.⁹⁾ Den naturliga folkökningen intensifierades då de ökade inkomstmöjligheterna kom att verka stimulerande på familjebildningen. Framförallt innebar befolkningstillväxten en ökning av de obesuttna klasserna.¹⁰⁾ Att så var fallet framgår av tabell IV:2. Enligt den i tabellen redovisade befolkningsstatistiken ökade kategorin torpare i Göteborgs- & Bohus län mellan åren 1772 och 1800 med 160 procent, vilket är avsevärt mer än för landets genomsnitt.

Att sillfisket under slutet av 1700-talet hade stor betydelse både för landets folkförsörjning och för sysselsättningen i Västsverige har tidigare framhållits i litteraturen.¹¹⁾ Medan själva fisket till större delen utfördes av bohuslänningarna själva, rekryterades arbetskraften till de mindre kvalificerade arbetsuppgifterna vid saltning och trankokning icke bara från Bohuslän utan också från angränsande regioner. Under periodens slutskede kom dessa s.k. vandringsarbetare från Halland i söder till Värmland i norr.¹²⁾ Ur social synvinkel tillhörde dessa arbetare småbrukarfamiljer, tjänstehjon och jordbrukets underklasser.¹³⁾ Genom sillfiskets och därtill hörande industriens karaktär av säsongsnäring och då fiske-säsongen under den här aktuella tidsperioden inföll under senhös-

ten och förvintern, blev arbetsvandringen ett naturligt och ekonomiskt sett betydelsefullt komplement till jordbruksarbetet i de län varifrån vandringsarbetarna kom.¹⁴⁾

De indirekt stimulerande effekter sillfisket hade också för angränsande regioner torde också framgå av tabell IV:2. Den uppressade prisnivån medförde sålunda en lönande avsättning för t.ex. jordbruksprodukter, vilket torde vara en del av förklaringen till att kategorin jordbrukare i t.ex. Älvsborgs- och Skaraborgs län ökade klart mer än i landet i dess helhet.

Att torparklassen i dessa län ökade avsevärt mer än landets genomsnitt får i sin tur dels ses som resultat av de så ökade arbetstillfällena för dagsverken inom länen, dels som en följd av säsongsarbetena inom sillindustrin.

Som primär förklaringsgrund till dessa i Älvsborgs- och Skaraborgs län påvisade förhållanden är det alltså rimligt att se det i Göteborgs- & Bohus län expanderande sillfisket.

Slutsatsen blir alltså att prisökningen i sydvästra Sverige och särskilt i Bohuslän kan ha åstadkommits dels genom en intensifierad naturlig folkökning och invandring, vilket ökade antalet konsumenter och dels genom att den ökade ekonomiska aktiviteten i regionen medförde en stigande per capitainkomst, som kan ha bidragit till att öka den individuella efterfrågan. Det senare motsägs emellertid av att någon övergång från havre och korn som brödspannmål troligen inte ägde rum, eftersom de relativa priserna på råg i förhållande till dessa spannmålsslag inte undergick någon förändring (se kapitel V). Man kan emellertid inte utesluta att de traditionella kostvanorna var så starka att någon dylik förändring inte hann uppkomma.

Det verkar därför troligt att förklaringen till de höga priserna i göteborgsregionen var samverkan mellan befolkningsökningen och den ekonomiska expansionen.

IV:3. S v e n s k o c h e u r o p e i s k p r i s u t v e c k - l i n g

De svenska livsmedelspriserna hade år 1797, jämfört med nivån vid 1790-talets början stigit med 35 procent, vilket motsvarar en årlig prisuppgång av 3.8 procent. Då den i detta arbete beräknade livsmedelsindexen¹⁵⁾ kulminerar tre år senare har priserna stigit med ytterligare totalt cirka 75 procent, vilket för dessa år motsvarar en årlig ökning av cirka 18.7 procent. Prisfallet efter sekelskiftet har år 1802 fört ned livsmedelspriserna till indextalet 214, vilket innebär ett prisfall på inemot 10 procent. Genomsnitt-

Tabell IV:3. Livsmedelsprisindex och penningcirkulation per capita
1789-1802.

	Livsmedelsprisindex (1785/89 = 100)	Penningcirkulation per capita (Sedelcirkulationen i rdr bko + silvercirkulationen 1788 = 100) Rdr bko + rdr rgs Rdr rgs	
1789	-	100	-
1790	103	114	80
1791	101	102	75
1792	109	116	94
1793	113	120	102
1794	131	131	114
1795	136	147	131
1796	129	151	137
1797	135	143	133
1798	153	139	129
1799	182	147	139
1800	236	165	157
1801	232	169	161
1802	214	176	163

ligt för hela perioden 1790-1802 är prisuppgången cirka 5.9 procent per år (se tabell IV:3).

Prisuppgången utslagen över hela den i detta sammanhang aktuella tidsperioden är alltså ej anmärkningsvärt stor. Detta gäller särskilt för tiden fram t.o.m. 1797 och endast under åren 1798-1800 rådde i Sverige en klart inflatorisk prisutveckling.

Principiellt kan ett lands stigande prisnivå antingen ses som en följd av ett ökat penningutbud, varvid man för någon form av kvantitetsresonemang¹⁶⁾ eller som en följd av förändrade kostnadsrelationer på individuella marknader, varvid prisstegringen kan sägas emanera från varusidan.

I den svenska litteraturen tycks man allmänt mer eller mindre klart uttalat, men utan att närmare studera förhållandena, ha betraktat 1790-talets prisstegringar enbart såsom en följd av ett ökat sedelutbud.¹⁷⁾ I synnerhet framkommer denna uppfattning där det talas om "riksgäldsinflationen"¹⁸⁾ eller där man förvånar sig över att prisstegringarna ej blev större än de faktiskt blev.¹⁹⁾

Som tidigare betonats (se kapitel II) har man emellertid överskattat penningcirkulationens tillväxt under 1790-talet. Härtill kommer att man ej heller beaktat befolkningsökningen under tiden, alltså ej studerat penningcirkulationen per capita. En sådan beräkning, varvid vi tvingas bortse från betalningsmedel vid sidan av reda pengar, framgår av tabell IV:3.

Jämfört med den teoretiskt maximala totalcirkulationen 1788 (banko- och silvercirkulationen) har enligt tabellen penningcirkulationen per capita vid slutet av år 1800 ökat med totalt 65 eller 57 procent beroende på beräkningssätt. I sistnämnda siffra har hänsyn endast tagits till kreditsedelstocken 1800, vilket är mest realistiskt, medan siffran 65 procent bygger på den teoretiskt maximala penningcirkulationen av banko- och riksgäldsriksdaler år 1800. Ett tillskott till den nominella riksdalercirkulationen per capita 1789-1800 på 60 procent torde därför vara en acceptabel uppskattning. Genomsnittligt per år motsvarar detta ett tillskott av endast 3.9 procent.

Ej heller har man i den svenska litteraturen vid diskussionen av 1790-talets inhemska prisutveckling satt in Sverige i dess internationella sammanhang, d.v.s. ej tagit hänsyn till prisrörelserna utanför Sveriges gränser.

Medan inflationen i Sverige vid 1700-talets mitt var en i stort sett isolerad svensk företeelse, sammanfaller 1790-talets prisökningar med europeiska prisstegringar. Sveriges ställning som spannmålsimportör och exportland för varor såsom järn, tjära och träprodukter innebar att landet direkt kom i kontakt med priserna på den europeiska marknaden.

Det nära sambandet mellan svenska och europeiska prisrörelser för olika produkter under tidsperioden 1776-1802 framgår klart av diagram IV:1. Enkla regressionsberäkningar på rådata ger också höga korrelationskoefficienter. Dessas värden för svenska markegångspriser (riksgenomsnitt) och europeiska priser redovisas i anslutning till diagrammet. Beräkningar har utförts dels för hela perioden, dels för tiden fr.o.m. 1790.

Att ett samband förelåg mellan t.ex. rågpriset i Danzig och Stockholm har tidigare klart dokumenterats.²⁰⁾ Våra beräkningar visar att det lineära sambandet mellan svenskt markegångspris och danzigpriset på råg, men även för havre och vete, är mycket högt - 0.84-0.91 för perioden i dess helhet. Också den kortsiktiga samvariationen, alltså efter bortrensning av trenden, är signifikant beträffande dessa priser. Detta gäller trots att danzigspannmålsens andel av den svenska importen är av varierande relativ betydelse för olika sädessorter. Genomsnittligt för perioden 1776-1800 kom den svenska rågimporten till 9.5 procent från Danzig och Elbing, medan andelen för vete uppgick till 22 procent.²¹⁾ Den svenska havreimporten från Danzig utgjorde 3 procent av totalimporten av detta sädesslag under tiden 1781-1800.²²⁾

Under sistnämnda 20-årsperiod hämtades 14.3 procent av Sveriges import av havre och 0.6 procent av rågimporten från Danmark.²³⁾ Korrelationen mellan marknadspriset i Köpenhamn och det svenska markegångspriset 1776-1800 är genomgående lägre än beträffande

danzigpriserna. På kort sikt är samvariationen signifikant för rågpriset, men ej för priset på havre.

Den höga korrelationen mellan det svenska priset på vete och priset på samma sädessort i London visar hur spannmålsimporterande länder som Sverige och England²⁴⁾ kom att påverkas av de europeiska priserna. Något kortsiktigt signifikant samband mellan de svenska och engelska vetepriserna föreligger emellertid ej för perioden i dess helhet, men däremot för 1790-talet.

Under 1700-talet, liksom under det föregående århundradet, var Amsterdam centrum för Västeuropas handel med baltisk spannmål. Detta har framhållits av bl.a. Högberg, som också betonat att den internationella spannmålshandeln under 1700-talet var effektiv.²⁵⁾ Det lineära sambandet 1776-1802 mellan spannmålspriserna i Amsterdam (vete, råg) och de svenska priserna är också högt, 0.80 - 0.84. De trendrensade prisserierna för vete samvarierar signifikant under perioden.

För de varutyper som Sverige exporterade är generellt sett korrelationen mellan markegångspris och utländskt pris ännu högre än vad som gäller för spannmålspriserna. Särskilt gäller detta beträffande priserna i London och Amsterdam. Koefficienten är störst beträffande ryska tjärpriser i Amsterdam (0.96) medan den antar ett något lägre värde för priset på svensk tjära i London och markegångspriset. I sistnämnda fall är samvariationen signifikant för en 20-årsperiod från 1780-talets början, medan kortsiktiga signifikanta fluktuationer beträffande amsterdampriset föreligger för 1790-talet.

Korrelationen för stångjärns- resp. timmerpriser på den engelska marknaden och motsvarande svenska markegångspriser uppgår till ca 0.80 - 0.90 och beträffande svenska och tyska järnpriser på amsterdammaknaden till 0.91. En signifikant korrelation föreligger mellan de trendrensade prisserierna för timmer från memelområdet och svenska markegångspriser, då de senares förändringar laggas med ett år i förhållande till londonprisets rörelse.

Att ett samband förelåg mellan den svenska och övriga länders prisutveckling under 1790-talet liksom för perioden i dess helhet torde med dessa korrelationsberäkningar vara belagt. Prisstegringarna i Europa är visserligen allmänna vid denna tid, men att korrelationen är hög även då prisstegringen inte är generell har påvisats i litteraturen.²⁶⁾

Dessa höga korrelationstal säger emellertid ej någonting om prisernas absoluta höjd,²⁷⁾ ej heller någonting om kausalsambanden mellan den utländska och svenska prisutvecklingen.

Av diagram IV:1 framgår att spannmålspriserna steg i Sverige något högre under 1790-talets sista år än vad som gäller priserna i Dan-

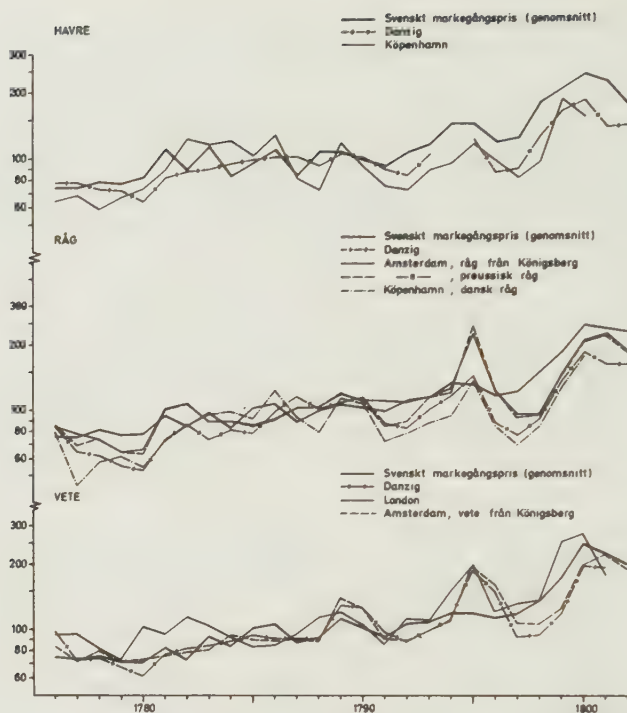
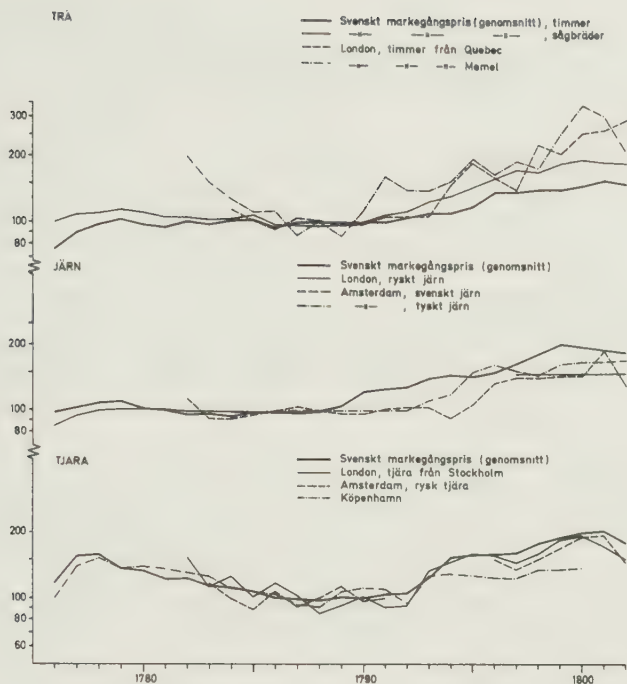

Diagram IV:1. Svensk och europeisk prisutveckling 1776-1802. Valda varor. 1785/89 = 100

KORRELATIONS-
BERÄKNINGAR (r):

	VETE	RÅG	HAVRE
London	1776-1801:0.85		
-	1790-1801:0.82		
Amsterdam (fr Königsberg)	1776-1802:0.84	1776-1802:0.84	
-	1790-1802:0.75	1790-1802:0.78	
Amsterdam (fr Preussen)		1776-1802:0.80	
-		1790-1802:0.72	
Danzig	1776-1802:0.84	1776-1802:0.87	1776-1802:0.91
-	1790-1802:0.73	1790-1802:0.87	1790-1802:0.92
Köpenhamn		1776-1800:0.77	1776-1800:0.70
-		1790-1800:0.81	1790-1800:0.83

TJÄRA

STÅNGJÄRN

TIMMER

London (fr Sthlm)	1782-02:0.92	(ryskt)	1782-02:0.82	(fr Quebec)	1784-02:0.92
-	1790-02:0.95	-	1790-02:0.86	-	1790-02:0.90
-				(fr Memel)	1782-02:0.80
-				-	1790-02:0.82
Amsterdam(rys)	1783-02:0.96	(tyskt)	1784-02:0.91		
-	1790-02:0.96	-	1790-02:0.87		
Köpenh. (svensk)	1776-00:0.74				
-	1790-00:0.89				

Källor: W. Beveridge, Prices and Wages in England, Vol. I, London 1939, A. Friis, K. Glamann, A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800, Vol. I, Köpenhamn 1958, T. Furtak, Ceny w Gdańsku w latach 1701-1815, Lwów 1935, N.W. Posthumus, Nederlandsche prijs-geschiedenis, Deel I, Leiden 1943, T. Tooke, History of Prices, Vol. II, London 1838.

zig och de danska och holländska priserna. Spannmålspriset i England däremot ökade generellt sett mer under hela 1790-talet än det motsvarande svenska priset och steg klart intensivare än detta under decenniets sista år.

De engelska timmerpriserna steg likaså klart mer än de svenska, medan å andra sidan stångjärnspriset i Sverige genomgående var högre än det ryska priset för denna produkt i England, jämfört med respektive prisnivåer 1785/89. Det svenska markegångspriset på tjärra hade under slutet av 1790-talet stigit obetydligt mer än priset dels på den svenska tjärran i London, dels det ryska tjärpriset i Amsterdam. Det danska priset på tjärra däremot, som före 1790-talet mycket nära motsvarat det svenska, låg under 1700-talets sista decennium klart lägre än det svenska markegångspriset, jämfört med respektive prisnivåer under slutet av 1780-talet.

Det generella konstaterande som kan göras utifrån diagram IV:1 är emellertid att de svenska markegångspriserna väl motsvarade de europeiska prisernas utveckling, men att Danmark under 1790-talet hade en klart lägre prisuppgång än Sverige. Som framgår av diagrammet, liksom av det ovan sagda, föreligger avvikelser från denna generella bild mellan olika varutyper. Vissa av dessa avvikelser torde helt enkelt förklaras av kvalitetsskillnader på produkterna i fråga, medan andra förklaras av marknadssituationen för den aktuella varan.

I vad mån Sverige hade någon möjlighet att påverka de europeiska priserna kan här ej avgöras. Kausalsambanden mellan Sveriges och övriga länders priser är mycket komplicerade och kräver ingående studier. Den forskning som skett beträffande Sveriges ställning på den internationella marknaden för svenska exportprodukter har också kommit till varierande slutsatser.²⁸⁾

Det är emellertid rimligt att se prisutvecklingen i Sverige under 1700-talets sista fjärdedel mot bakgrund av den internationella utvecklingen och framförallt att betrakta 1790-talets prisstegringar i Sverige främst som en följd av den europeiska krigskonjunkturen och den varuknapphet denna gav upphov till, både beträffande svenska export- och importvaror, än som enbart en följd av ökningen i penningutbudet inom landet.

Härtill kommer de effekter på prisutvecklingen som skördeutfallen gav. Att åren 1794, 1795, 1799 och 1800 var dåliga skördeår i England,²⁹⁾ liksom 1794 och framförallt åren 1798-1800 i Sverige,³⁰⁾ avspeglar sig också klart i priskurvorna.

Den europeiska krigskonjunkturen med en inflationsdrivande efterfrågan tillsammans med variationer i skördeutfall, d.v.s. realekonomiska faktorer, torde därför vara den primära förklaringsgrunden både till den generellt sett stigande pristrenden i Europa liksom till avvikande prismönster i olika länder under decenniet.

Penningfaktorn kompletterar emellertid denna realekonomiska förklaring. Vad som är väsentligt att fastslå är dock att för Sveriges del är det först under 1790-talets slutskede, som det ökade penningutbudet starkt bidrar till att ge en förklaring åt den under dessa år inflatoriska prisutvecklingen.

IV:4. S a m m a n f a t t n i n g

Landets prisstruktur och lokalisering av hög- och lågprisområden är 1835/44 generellt sett oförändrad vid en jämförelse med 1780-talet. Redan vid 1700-talets slut kan den svenska ekonomin sägas ha nått en integrationsnivå, som ej ytterligare förstärks under det följande halvsekle.

Under 1790-talets krigskonjunktur påverkades emellertid inte priserna likformigt i landet och vid sekelskiftet 1800 framstår framförallt sydvästra Sverige, och där särskilt Göteborgs- & Bohus län, men också Norrland som högprisområden. Att befolkningsökningen varit särskilt hög i dessa områden visas i kapitlet. Denna i sin tur förklaras för Norrlands del av koloniseringen och för sydvästra Sverige av det i Bohuslän under slutet av 1700-talet expanderande sillfisket.

Att ett nära samband rådde mellan den svenska och internationella prisutvecklingen visas också. 1790-talets prisstegringar måste därför främst ses som en följd av krigskonjunkturer och den varuknapphet den gav upphov till, vartill kommer effekterna av skördeutfallen. Redan i kapitel II framhölls att penningcirkulationens tillväxt under decenniet i litteraturen har överskattats, ett förhållande som är ännu klarare då penningtillskottet per capita beräknas. Att se penningfaktorn som starkt bidragande orsak till prisstegringarna får därför anses berättigat endast för 1790-talets slutskede, då prisutvecklingen i Sverige var klart inflatorisk.

Realekonomiska faktorer är alltså de huvudsakliga förklaringsgrunderna till dels den ej likformiga prisutvecklingen i landet under 1790-talet, dels de generella prisstegringarna under decenniet.

K a p i t e l I V.

- 1) Jörberg, L., A History of Prices in Sweden 1732-1914, del II, kapitel VIII och XVII.
- 2) Se kapitel III, fotnot 5.
- 3) Beträffande markegångstaxans regionala fördelning, se L. Jörberg, aa, del I, ss 13-4.
- 4) Se Historisk statistik för Sverige, del 1, tabell 5, s 49. Tabellen lämnar ej löpande årliga folkmängdsuppgifter på länsbasis. För slutet av 1700-talet finns endast uppgifter för åren 1772, 1795 och 1800. Se även s 80 i detta arbete.
- 5) Sillfiskets förlopp har i litteraturen schematiskt periodindelats på följande sätt: 1747-1760 - de knappa fångsternas tid, 1760-1780 - de medelstora fångsternas tid, 1780-1800 - glansperioden och den begynnande trankokningens tid, 1800-1809 - fiskets tillbakagång och slut. Se bl.a. V. Haneson, K. Rencke, Bohusfisket, Göteborg 1923, ss 45, 50, L. Dalén, Den bohusländska fiskelägesbygden, Göteborg 1941, s 133, Bohusläns historia, Uppsala 1963, s 286.
- 6) Beräkning grundad på uppgifter i E. F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, II:1, s 288.
- 7) Högberg, S., Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet, Lund 1969, diagrammen 6:2, 3 ss 172, 173.
- 8) Utterström, G., Jordbrukets arbetare, del I, Stockholm 1957, s 152.
- 9) Utterström, aa, s 180.
- 10) Utterström, aa, s 180.
- 11) Utterström, aa, ss 134-5, 180.
- 12) Utterström, aa, s 154.
- 13) Utterström, aa, s 161.
- 14) Utterström, aa, s 155.

- 15) Hur livsmedelsindexen beräknats framgår av kapitel V.
- 16) Se kapitel II, fotnot 8.
- 17) Andreen, P. G., Det svenska 1700-talets syn på banksedlar och pappersmynt, Historisk tidskrift 1956, s 31,
Hannström, M., Om realisationsfrågan vid riksdagen i Norrköping år 1800, Härnösand 1896, s 15,
Heckscher, E. F., Sveriges ekonomiska historia, II:2, s 797,
Ohlin, B., Kvantitetsteorin i den svenska litteraturen, i Natio-
nalekonomiska studier tillägnade David Davidson, Uppsala 1920,
ss 112, 116-7,
Åmark, K., Sveriges statsfinanser 1719-1809, Stockholm 1961,
ss 290-1.
- 18) Andreen, P. G., aa, s 31.
- 19) Heckscher, E. F., aa, II:2, s 802.
- 20) Högberg, S., aa, ss 213-4.
- 21) Se Historisk statistik för Sverige, del 3, tabell 1.9, s 138.
- 22) Beräkning grundad på uppgifter i K. Åmark, Spannmålshandel och spannmålspolitik 1719-1830, Stockholm 1915, ss 109-10.
- 23) Åmark, aa, ss 109-10.
- 24) Storbritannien var sedan mitten av 1760-talet, med få undantag, spannmålsimporterande. Se t.ex. P. Jeannin, Les comptes du Sund comme source pour la construction d'indices généraux de l'activité économique en Europe (XVIe - XVIIIe siècle), Revue historique, 1964, s 322, T. S. Ashton, Economic Fluctuations in England 1700-1800, Oxford 1959, s 46.
- 25) Högberg, S., aa, ss 186, 215. Se även ss 202-6, Konjunkturerna och den internationella spannmålshandeln i Högbergs arbete.
- 26) Se L. Jörberg, aa, del II, s 9 och diagram VII:5.
- 27) Genom omräkning med växelkursen för t.ex. priset på svensk tjära i England och det svenska markegångspriset i banko på tjära, såsom detta avspeglar sig i t.ex. Södermånlands läns taxa, finner man att det engelska priset under tiden 1790-1802 i genomsnitt är cirka 100 procent högre än det svenska priset. 1793 är priset mer än tre gånger så högt i England och 1794 liksom 1799-1800 ligger englandspriset cirka 150-200 procent över det svenska.

Den generella förklaringen till det cirka dubbelt så höga pri-

set i England sammanhänger givetvis med fraktkostnaderna, medan variationerna i den relativa engelska och svenska prisutvecklingen huvudsakligen torde vara orsakade av efterfrågesituationen och förändringar i fraktkostnaderna i samband med de europeiska krigen.

Se t.ex. N. J. Silberling, *British Prices and Business Cycles, 1779-1850*, *The Review of Economic Statistics*, vol. V, 1923, ss 229-30.

- 28) Högberg diskuterar dessa bl.a. beträffande stångjärn, trävaror och tjära i Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet, Stapelvaror i svensk export och import 1738-1808, varför här endast hänvisas till dennes framställning och referenser.
- 29) Tooke, T., *History of Prices*, vol. II, London 1838, s 346.
- 30) Utterström, G., aa, del I, s 301 samt K. Åmark, *Spannmålshandel etc.*, s 106.

Statisk komparation av ett lands relativa pridförhållanden under två längre tidsperioder ger en allmän uppfattning om hur landets ekonomi med hänsyn till utbuds- och efterfrågesituationen i olika landsdelar och för olika varor under ifrågavarande tid kan sägas ha förändrats. Bl.a. får vi härigenom också en viss uppfattning om hur konsumtionen torde ha förändrats. Som tidigare framhållits (se kapitel I) är för 1700-talets Sverige en gränsdragning omkring mitten av 1770-talet härvidlag naturlig, då i skilda avseenden nya förhållanden kom att gälla i Sveriges ekonomi.

Om vi bortser från smärre relativa pridförskjutningar inom gruppen spannmål, visar en jämförelse av de relativa pridförhållandena 1735-1774 och 1775-1804 (se tabell V:1) på en generell sett relativ förändring av de vegetabiliska jordbruksprodukterna. Priserna på fläsk, smör och kött har sålunda, relativt rågpriset, sjunkit med cirka 10-20 procent. Priset på råg ligger nämligen för de jämförbara regionerna 1775-1804 i genomsnitt 11, 13 respektive 18 procent högre än de relativa priserna 1735-1774 för ovan nämnda animalier.

Enligt en motsvarande beräkning för priset på strömming är detta 11 procent lägre vid den senare perioden och drängedagslönen är genomsnittligt 18 procent lägre. Endast priset på ko tycks, genomsnittligt sett, ha oförändrat relativpris till råg.

Det ovan sagda innebär att medan drängedagsarbetaren under perioden 1735-1774 behövde arbeta cirka 10 dagar för att kunna köpa 1 hl råg, fordrades härför 1775-1804 cirka 12 1/2 utförda dagsverken. Antalet utförda dagsverken för att kunna skaffa livsmedel av animalietyp är däremot genomsnittligt sett oförändrat vid de två jämförelseperioderna. För att kunna köpa 1 kg kött respektive fläsk fordras fortfarande cirka 1/2 och 3/4 utförda dagsverken och 1 kg smör motsvarar kostnadsmässigt 1775-1804 liksom 1735-1774 cirka 1.2 dagsverksarbeten.

Beträffande de relativa pridförändringarna hos de vegetabiliska jordbruksprodukterna kan endast mindre förskjutningar mellan de båda perioderna konstateras. Genomsnittligt för 30-årsperioden, för de regioner där en komparation kan göras, har rågpriserna och havrepriserna stigit något mer än korn- och vetepriserna. Medan de sistnämnda 1775-1804 ligger cirka 4-5 procent lägre än de relativa rågpriserna 1735-1774, är det relativa havrepriset i genomsnitt under 30-årsperioden endast cirka 2 procent lägre än under den tidigare något längre perioden.

Trots att dessa procentuella skillnader mellan perioderna är små, kan de för Sverige allmänt sett tolkas som ett bevis för framför-

Tabell V:1. Priser över valda varor i relation till priset på råg. Genomsnitt för a) perioden 1735-1774. Råg = 100

Regioner	Vete	Korn	Havre	Smör	Kött	Fläsk	Ko	Strömming	Drängedagslön
Stockholm	136	88	52	12.4	4.5	8.9	320	18.1	-
Uppsala	139	87	51	13.0	-	9.1	304	18.6	-
Södermanland	139	94	51	13.0	-	8.4	-	20.0	7.4
Östergötland	131	81	40	11.6	3.1 ¹	6.6	-	-	-
Kronoberg	-	81 ²	44	10.1	-	7.5	268	-	-
Kalmar	-	81	49	11.1	3.9	8.0	270	18.5	9.1
Gotland	-	89	39	9.5	-	6.4	-	21.4	-
Blekinge	-	70	-	-	-	-	-	-	-
Kristianstad	-	70	36	-	-	-	-	-	-
Malmöhus	-	68	35	-	-	-	-	-	-
Halland	134	71	41	9.0	-	-	270	-	-
Göteborg & Bohus	-	74	40	10.0	-	5.4	-	-	-
Älvsborg	-	81	40	10.6	-	4.8	210	-	-
Skaraborg	129	84	41	12.0	-	5.8	-	-	10.3
Värmland	134	87	48	10.0	3.3	6.1	235	-	9.5
Närke	138	90	49	12.0	4.0	7.4	305 ¹	-	10.9
Nora & Linde	136	90	52	11.5	-	6.9	287 ¹	-	10.7 ¹
Västmanland	145	95	53	13.5	-	9.6	280	-	8.2
Kopparberg	-	90	49	-	-	-	-	-	-
Gästrikland	139	87	53	11.1	4.5	-	-	15.0	10.0
Hälsingland	-	87	43	-	-	-	-	-	9.6
Medelpad	-	89	46	9.5	-	-	-	14.3	-
Västerbotten	-	67 ³	-	-	-	-	-	-	-

¹ 1735-69 ² 1745-74 ³ 1740-64

Priser över valda varor i relation till priset på råg. Genomsnitt för b) perioden 1775-1804. Råg = 100

Regioner	Vete	Korn	Havre	Smör	Kött	Fläsk	Ko	Strömming	Drängedagslön
Stockholm	132	80	50	10.3	3.3	6.7	325	15.8	8.2
Uppsala	129	79	47	10.7	3.5	7.3	253	19.2	8.2
Södermanland	136	86	46	11.0	-	7.0	-	15.8	7.8
Östergötland	129	81	44	10.5	-	6.5	275	-	8.0
Jönköping	-	78	45	9.3	2.5	5.5	285	-	-
Kronoberg	-	77	46	9.5	3.2	6.5	278	-	-
Kalmar	130	79	46	10.3	3.0	6.5	293	17.5	8.5
Gotland	-	82	39	10.0	-	7.3	-	22.2	-
Blekinge	-	77	-	10.0 ¹	-	-	-	-	-
Kristianstad	-	69	41	9.7	-	-	-	-	-
Malmöhus	-	68	38	-	-	-	-	-	7.5 ³
Halland	132	71	43	9.2	-	-	310	-	7.0
Göteborg & Bohus	-	72	40	10.7	-	5.8	317	-	7.8
Älvsborg	-	74	42	9.3	-	4.5	262	-	7.7
Skaraborg	129	79	42	9.5	2.4 ²	5.2	-	-	7.7
Värmland	123 ¹	83	45	8.7	3.3	5.8	212	-	7.3
Närke	129	84	45	10.0	2.7	6.2	-	-	7.8
Nora & Linde	126	84 ⁴	46	9.7	2.8	6.4 ⁴	-	-	7.6 ⁴
Västmanland	135	81	48	10.5	3.7	7.5	285	-	8.5
Kopparberg	-	83	49	-	-	-	-	-	8.2
Gästrikland	131	83	50	8.5	4.0	-	-	12.5	8.0
Hälsingland	125	83	43	9.3	4.5	5.0	-	11.8	-
Medelpad	-	82	41	8.0	3.5	-	-	11.6 ²	-

¹ 1775-99 ² 1780-1804 ³ 1785-1804 ⁴ 1775-89, 1795-1804.

Spannmål per hektoliter, smör, kött, fläsk per kilogram, fisk per 10 liter, ko per styck.

Källa: Jörberg, L., A History of Prices 1732-1914, del II, tabell X:1. (för tiden 1735-74)

allt rågens ökade betydelse som konsumtionsspannmål under 1700-talet. Den relativa prisstegringen för råg började emellertid redan under 1760-talet (se diagram V:1), vilket alltså innebär att en relativ prisförskjutning mellan sädesslagen redan finns med i genomsnittsberäkningen för perioden 1735-1774. En ytterligare relativ stegring av rågpriset på cirka 5 procent under den efterföljande perioden styrker därmed tolkningen ovan.

Avvikande från denna allmänna beskrivning är emellertid sydvästra Sverige där priserna på korn och havre 1775-1804 antar en nästan oförändrad relativ nivå i förhållande till rågpriset. Den betydelse dessa sädesslag alltjämt under slutet av 1700-talet hade i dessa regioner som brödsädsspannmål torde härigenom bekräftas.²⁾

Av relativpriserna för animalier kan man av tabell V:1 finna ytterligare exempel på regionala förändringar, vilka pekar på underliggande realekonomiska fenomen. De mest påtagliga av dessa förändringar mellan jämförelseperioderna framkommer åter beträffande sydvästra Sverige.

Priserna för ko har sålunda generellt sett stigit i dessa regioner relativt priserna på råg och Göteborgs- & Bohus län har tillsammans med Stockholms län under den här aktuella 30-årsperioden landets högsta kopris, vilket är cirka 3.2 gånger så högt som priset för 1 hl råg. Göteborgs- & Bohus län uppvisar under denna period också landets högsta pris på smör, medan länet 1735-1774 hade smörpriser bland landets lägsta. De faktorer som förklarar dessa förskjutningar har tidigare diskuterats (se kapitel IV).

V:1. T r e n d e n

En analys av trenden för spannmåls- och animalieprisernas utveckling relativt rågpriserna för Sverige genomsnittligt sett, visar klart på de senares relativa fördyring, då 1700-talet i sin helhet betraktas (se diagram V:1).³⁾

För den här aktuella tidsperioden är den fallande trenden mest accentuerad under periodens början, varefter en utplaning vanligen sker, d.v.s. relativpriserna blir generellt oförändrade. Fr.o.m. 1800-talets början kan en stigande trend, av varierande styrka, konstateras, vilket alltså för detta sekel innebär en relativ sänkning av rågpriserna.⁴⁾

Att 1700-talets sista fjärdedel är en omställningsperiod för Sveriges jordbruk är den konklusion man kan göra av dessa tecken till trendomkastningar under perioden.

För vete sjunker priset relativt priset på råg fram till cirka 1790, varefter trenden fram till omkring 1800 ligger stilla. Härefter inträder en mycket svag, men dock stigande trend. Priset kommer emel-

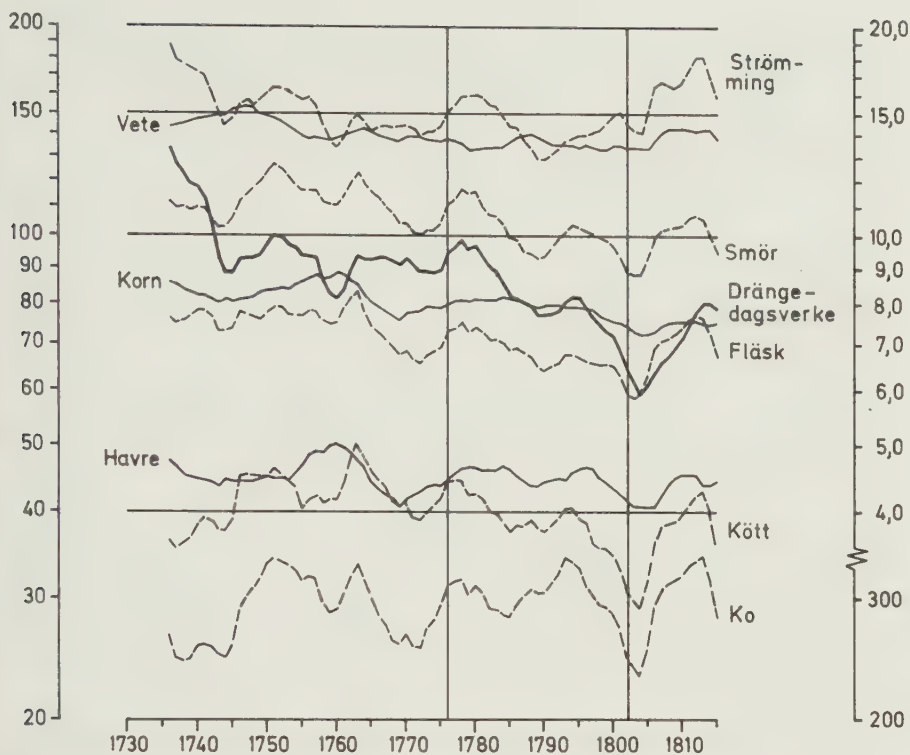

Diagram V:1. Priser i relation till priset på råg 1732-1819. Nioårs glidande medeltal. Råg varje år = 100

lertid aldrig under 1800-talet att nå en högre relativ nivå till rågpriset än det hade under slutet av 1770-talet.

Den fallande trenden för korn fortsätter, men med avtagande intensitet, under hela perioden 1776-1802. Under 1800-talets första decennium når emellertid trenden ett bottenläge, varefter en starkt stigande trend inträder. Denna kommer att gälla för hela 1800-talet.

Trenden för havrepriset är likartad den för korn, men medan den relativa fördyringen av rågpriset under 1700-talet ej är lika klart framträdande som för korn, är den stigande trenden för havrepriset under 1800-talet intensivare. Därtill kommer att förändringen från en fallande till en stigande trend för priset på havre inträder något tidigare.

Trendens utveckling för animaliepriserna är under perioden ej lika entydig i regionerna som den kan sägas vara för spannmålspriserna. (Jfr dock vad som sagts beträffande sydvästra Sverige). Den gene-

rella bilden är emellertid den, att den fallande trenden relativt priset på råg under slutet av den här aktuella tiden eller strax därefter, vilket är vanligare, vänds till en uppåtgående trend, vilken kommer att gälla för 1800-talet.

Drängedagslönen faller generellt sett mycket kraftigt under slutet av 1700-talet relativt priset på råg..

De regionala förändringarna framkommer ej av den här lämnade beskrivningen. De i tabell V:2 framräknade medeltalen för ett antal regioners relativa priser under tre 10-årsperioder fr.o.m. 1775/84 kompletterar emellertid den generella beskrivningen.⁵⁾

Antydningar till den stigande trenden för animaliepriser relativt priset på råg, vilket också gällde för övriga spannmål, och som kom att karaktärisera svenska prisförhållanden till långt fram under 1800-talet framgår i vissa fall av tabellen.

Även om animaliepriserna 1795/1804 ännu ej kommit upp till samma relativa prisnivå som 1775/84 visar de tre 10-årsperioderna på ett bottenläge relativt rågpriset 1785/94 och alltså en rörelse uppåt vid sekelskiftet. Detta gäller särskilt för priserna på smör och fläsk, medan trenden för de relativa kopriserna vid den senare 10-årsperioden alltjämt är fallande. Enda undantaget härifrån gäller för Västmanlands län.

Att animalierna i allmänhet ännu ej nått upp till samma relativa prisnivå som under de ur prissynpunkt tämligen lugna åren 1775/84 är emellertid ej anmärkningsvärt p.g.a. den inflatoriska prisutvecklingen under 1790-talets slut. Att animaliepriserna ej stiger lika högt som spannmålspriserna under perioder med stigande priser har tidigare påpekats.

Rimligt är att anta att en övergång till konsumtion av inferiora varor, t.ex. fisk, skett som följd av en försämrad ekonomisk situation för stora delar av befolkningen. Prismaterialet ger en antydning om att så också varit fallet.

Trots att strömmingfiskarena i Östersjön under slutet av 1700-talet mötte hård konkurrens från den i Bohuslän fiskade sillen, vilken distribuerades över hela mellersta och södra Sverige,⁶⁾ har priset på strömming vid sekelskiftet klart stigit jämfört med dess relativa prisnivå 1785/94. Den relativa prisuppgången torde endast kunna förklaras av en ökad efterfrågan. Trots det ökade utbudet av fisk, steg emellertid priserna härpå mer än genomsnittligt p. g.a. en ogynnsam löneutveckling. (Se också diagram V:1).

Att en försämring av levnadsstandarden har skett, är den troliga slutsatsen av sistnämnda prisförändring.

Tabell V:2. Regionala förändringar i relativpriser. Råg = 100

	Stock- holm	Öster- göt- land	Kal- mar	Hal- land	Skara- borg	Närke	Väst- man- land	Gäst- rik- land
Smör								
1775/84	12.0	11.5	11.0	10.0	10.5	11.5	11.5	10.5
1785/94	9.5	9.5	9.5	9.0	9.0	9.0	9.5	7.5
1795/04	9.5	10.5	10.5	8.5	9.0	9.5	10.5	7.5
Fläsk								
1775/84	8.5	-	7.0	-	5.0	6.5	8.5	-
1785/94	6.0	-	6.0	-	5.0	5.0	7.0	-
1795/04	5.5	-	6.5	-	5.5	7.0	7.0	-
Ko								
1775/84	375	285	310	300	-	-	285	-
1785/94	330	285	295	325	-	-	275	-
1795/04	270	255	275	305	-	-	295	-
Strömming								
1775/84	18.5	-	17.0	-	-	-	-	13.5
1785/94	14.0	-	14.0	-	-	-	-	10.5
1795/04	15.0	-	16.0	-	-	-	-	13.5
Drängedagslön								
1775/84	10.5	9.0	9.0	7.5	9.0	9.0 ¹	9.5	10.0
1785/94	7.5	8.0	9.0	7.5	7.5	7.0	8.0	7.0
1795/04	6.5	7.0	7.5	6.0	6.5	6.5	8.0	7.0

¹ 1785/89.

V:2. 1700-talets levnadskostnads- och
reallöneutveckling

Beräkningar av levnadskostnader och reallöner för 1700-talets Sverige finns ej i litteraturen. Som mätare av prisutvecklingen har vanligen använts Åmarks s.k. generalindex,⁷⁾ men denna ovägda index kan ej anses ge någon godtagbar bild av levnadskostnadsutvecklingen, bl.a. då livsmedel endast upptar 48 procent (11/23) av de i indexen ingående varorna och av dessa 48 procent utgörs endast 45 procent (5/11) av vegetabiliska produkter. För 1700-talet innebär en sådan beräkning självfallet en kraftig underskattning dels av livsmedlens andel i den totala hushållsbudgeten, dels av vegetabiliernas relativa andel av samtliga livsmedel.

För 1800-talets levnadskostnadsutveckling föreligger Myrdals beräkningar i *The Cost of Living in Sweden 1830-1930*.⁸⁾

Vid den här beräknade kostnadsutvecklingen under 1700-talet har jag

utgått från Myrdals index. Denna har emellertid modifierats så att vissa varugrupper (t.ex. potatis och specerier) utesluts, emedan de ej förekommer i prismaterialet, och en (malt) tillförts. Som jämförelsenorm vid modifieringen av Myrdals index har använts budgetar från mitten av 1700-talet och särskilt Danvikens hospitals budget⁹⁾ avseende tiden före år 1765. Hospitalet var en stiftelse, som tog hand om fattiga men även tog emot s.k. fribröder, vilka till viss del själva betalade för sig. Då syftet är att söka belysa den breda massans levnadskostnadsutveckling är det därför lämpligt att korrigera Myrdals 1800-talsbudget med den för Danvikens hospital.

Helt naturligt måste beräkningar av levnadskostnader för en tidsperiod av sjuttio år innebära approximationer, beträffande den procentuella fördelningen av kostnaderna på olika varor. För totalbilden av utvecklingen kommer emellertid smärre förskjutningar mellan olika varor och varugrupper i den här gjorda fördelningen att vara utan betydelse.

Vid beräkning av livsmedelsprisindex för 1700-talet (se tabell V:3 och diagram V:2) har följande varor och vikter (procent) använts:

Spannmål-	vete	2.0	3.4	
	råg	22.0	37.3	
	korn	13.0	22.0	
	havre	9.0	15.3	
	malt ¹⁰⁾	10.0	16.9	
	ärter	3.0	5.1	
		<u>59.0</u>	<u>100.0</u>	
Animalier-	kött	14.0	42.4	73.7
	fläsk	5.0	15.2	26.3
				<u>100.0</u>
	smör och			
	mjölk	11.0	33.4	78.6
	ost	1.5	4.5	10.7
	ägg	1.5	4.5	10.7
		<u>33.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>
Fisk-	torkad fisk	4.0	50.0	
	strömming	4.0	50.0	
		<u>8.0</u>	<u>100.0</u>	
LIVSMEDEL		100.0		

Tabell V:3. Livsmedelsprisindex 1735-1804. 1750/54 = 100

	Spann- mål ¹	Anima- lier	a) Kött, fläsk	b) Smör, mjölk ost, ägg	Fisk ²	Livs- medel ³	Medel- tal för 17 regio- ner ⁴	Varia- tions- koeffi- cienter
1735-39	84	62	59	66	78	76	81.7	0.104
1740-44	105	85	86	84	82	97	97.2	0.060
1745-49	123	91	87	97	83	109	113.9	0.097
1750-54	100	100	100	100	100	100	100.0	-
1755-59	158	113	112	115	115	140	142.8	0.067
1760-64	241	192	193	190	167	219	226.2	0.129
1765-69	193	178	178	178	174	187	193.4	0.149
1770-74	241	165	166	163	171	211	218.5	0.102
1775-79	222	203	212	191	185	213	219.2	0.123
1780-84	259	200	200	200	218	236	245.5	0.120
1785-89	285	208	218	196	203	253	265.7	0.104
1790-94	316	232	238	223	231	281	294.7	0.127
1795-99	403	321	321	321	336	371	390.2	0.148
1800-04	582	408	417	397	416	516	545.8	0.132

¹ Inklusive malt och ärter.

² Torkad fisk och strömming.

³ Denna index bygger på riksgenomsnittliga prisuppgifter för samtliga varor ingående i livsmedelsindexen.

⁴ 64-96 % av de i budgeten ingående varorna förekommer i dessa regioner.

Vid kalkylerande av levnadskostnadsindex (se tabell V:4 och diagram V:2) har använts Myrdals relativa vikter för 1800-talet,¹¹⁾ men med bortseende från hyreskostnader, vilka torde vara omöjligt att fastställa för 1700-talet, och "various costs not included in the budget".

Posternas andelar (procent) i den så beräknade levnadskostnadsindexen är följande:

Livsmedel	83.0
Bränsle (1/2 björk-, 1/2 tallved)	3.6
Lyse ¹²⁾	1.2
Kläder (1/2 lärft, 1/2 vadmal)	11.9
	100.0

För att få ett mått på reallöneutvecklingen har den riksgenomsnittliga drängedagslönen deflaterats med riksgenomsnittliga levnads- och livsmedelskostnadsindex samt med medelpriset på råg. Den så beräknade reallönen framgår av tabell V:5 och diagram V:3.

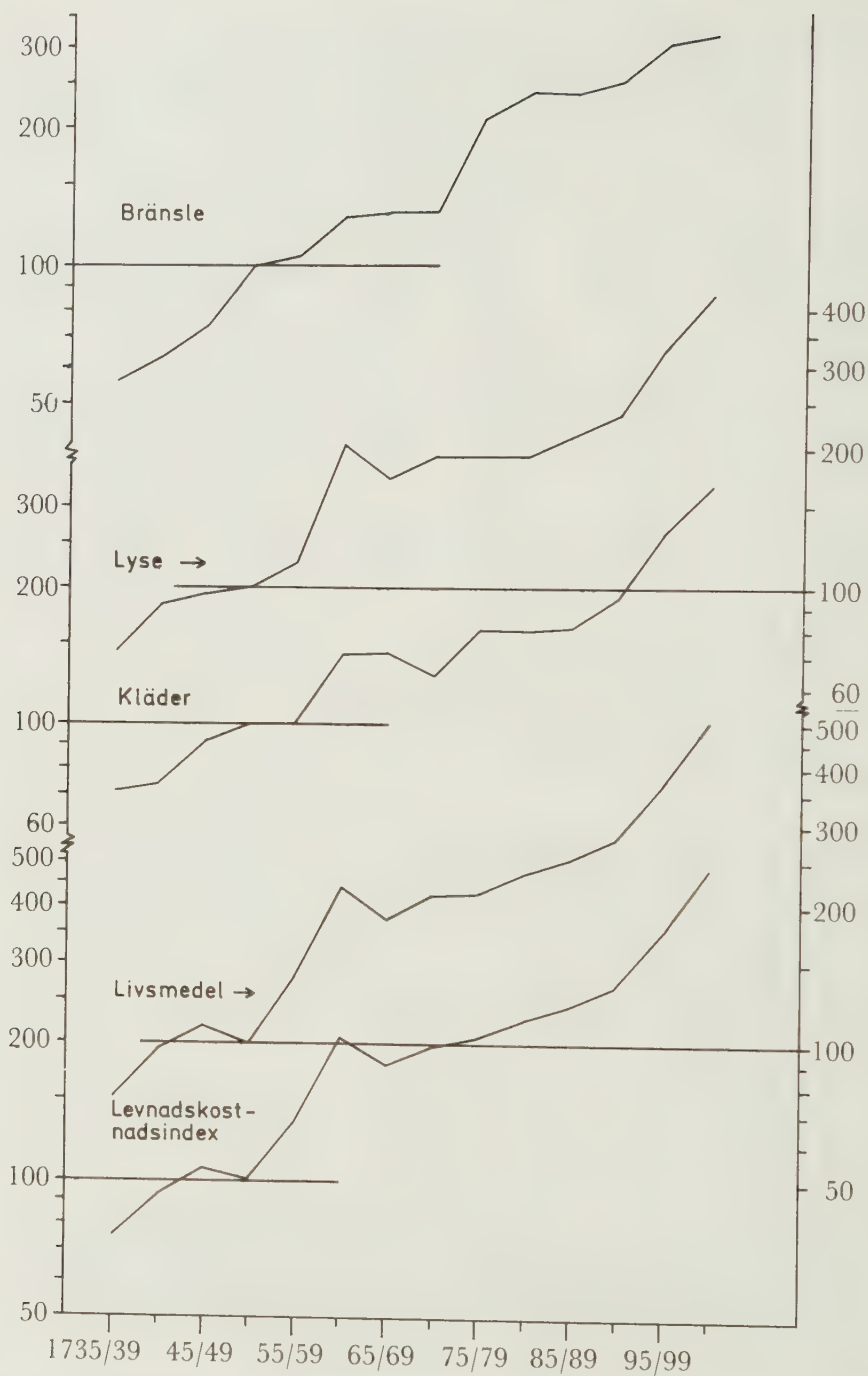

Diagram V:2. Levnadskostnadsutvecklingen 1735-1804. 1750/54 = 100

Tabell V:4. Levnadskostnadsindex 1735-1804. 1750/54 = 100

	Levnads- kostnad	Livs- medel	Bränsle	Lyse	Kläder
1735-39	75	76	56	72	71
1740-44	93	97	63	92	74
1745-49	106	109	74	97	92
1750-54	100	100	100	100	100
1755-59	134	140	104	113	101
1760-64	206	219	127	204	142
1765-69	180	187	130	173	143
1770-74	198	211	130	192	128
1775-79	206	213	208	192	161
1780-84	226	236	233	192	160
1785-89	241	253	232	215	163
1790-94	269	281	248	238	190
1795-99	355	371	299	331	264
1800-04	490	516	322	439	333

Tabell V:5. Reallöner för drängedagsarbetare inom jordbruket
1735-1809. 1750/54 = 100

	<u>Drängedagslön</u> Levnadskostna- der	<u>Drängedagslön</u> Livsmedel	<u>Drängedagslön</u> Råg
1735-39	136	134	123
1740-44	99	95	86
1745-49	83	81	70
1750-54	100	100	100
1755-59	84	80	72
1760-64	79	75	72
1765-69	104	101	91
1770-74	87	82	70
1775-79	101	98	88
1780-84	96	92	81
1785-89	87	83	67
1790-94	84	81	68
1795-99	87	83	74
1800-04	74	71	55
1805-09	70	67	54

Diagram V:3 Reallön för drängedagsarbetare inom jordbruket 1735-1809.
Tioårs överlappande medeltal. 1750/54 = 100

I litteraturen har framförts uppfattningen att dagsverkspriserna endast har en begränsad användbarhet för en bedömning av reallön och levnadsstandard, då denna i äldre tid bestämdes av en rad so- cialekonomiska strukturförhållanden. Man har därvid framförallt haft i åtanke tjänstehjonslagstiftningen och tidens lönesystem med lönerna delvis in natura.¹³⁾ Däremot har markegångsuppgifterna "som mått på ersättningen för ordinärt, 'fritt' lönearbete" ansetts fylla rimliga anspråk.¹⁴⁾

Markegångstaxornas drängedagslön gäller rimligen sådant fritt, o- kvalificerat dagsverksarbete också under 1700-talet, vilket också är Johanssons uppfattning, då jordägare och arrendatorer ofta hade behov av extra arbetskraft vid t.ex. skördetider.¹⁵⁾

Ett sådant antagande styrks också av det förhållandet att marke- gångstaxans dagsverkslön väl följer prisutvecklingen för olika va- ror och persedlar. Att drängedagslönen ej åsyftar lön till anställd dräng är klart, då dennes ersättning, vanligen för ett år, föll un- der tjänstehjonsstadgan.¹⁶⁾

I vilken utsträckning dagsverkspriserna under 1700-talet också gäll-

de åbodagsverken kan ej med säkerhet avgöras. Frågan gäller i detta fall huruvida man vid dagsverksskyldighetens avlösande i pengar utgick ifrån markegångstaxornas dagsverkspriser. Den formella grundvalen härför för skatte- och kronobönderna, men som också i allmänhet ansetts ha varit giltig för adelns bönder,¹⁷⁾ fram till cirka 1760 var Kungl. Maj:ts Förordning och Reglement av år 1684 samt 1685 års Förklaring häröver.¹⁸⁾ Genom denna i samband med indelningsverket utfärdade lagstiftning kom ägarna och åboerna till indelta hemman i nästan samma förhållande som de förut stått till adeln, men räntetagarens och räntegivarens inbördes rättigheter blev närmare reglerade.¹⁹⁾

Beträffande dagsverksskyldigheten stadgades i Förordningen att bonden ej fick åläggas mer skjutsningar eller körslor, än de i kronans jordebok antecknade ordinarie dagsverken. Dessa skulle utföras in natura, såvida bonden inte bodde mer än två mil från räntetagarens boställe. Men önskade skattebonden, "til at afbörda sig den mödan", istället betala dagsverkerna med pengar så måste han lösa dem "så dyrt, som itt Dagswärck kan kåsta", medan kronobonden aldrig skulle behöva lösa ett dagsverke med mer än tre mark kopparmynt.²⁰⁾

Då förordningens formuleringar föranledde indelningshavare att ta ut mycket höga avlösningsspengar av bönderna utfärdades 1685 års Förklaring. Denna preciserade bl.a. till vilket pris dagsverkerna skulle betalas. För kronobonden gällde alltid tre mark kopparmynt, medan skattebonden i det fall han själv önskade avlösa dagsverkerna skulle betala efter markegången. I det fall indelningshavaren fordrade att skattebondens dagsverken skulle avlösas måste dessa endast betalas efter kronovärderingen.²¹⁾

I praktiken tycks emellertid ej någon skillnad ha gjorts mellan skatte- och kronohemman och ej heller tycks något avseende ha fästs vid vem av parterna som önskade lösa dagsverkerna i pengar. Om förhållandena i Skaraborgs län var representativa för landet, torde före cirka 1760 få räntetagare ha fått ersättning för avlösta dagsverken efter markegången.²²⁾

Enligt Kungl. Maj:ts förordning av år 1756 skulle dagsverken på alla oindelta kronohemman betalas efter den årliga markegången.²³⁾ På krigsbefälets besvär häröver förklarade Kungl. Maj:t 1762 att också indelta hemman, belägna mer än två mil från indelningshavarens boställe, "må" lösa dagsverkerna efter den årliga markegången.²⁴⁾

Lagstiftningen från 1680-talet hade därmed blivit ersatt och markegångstaxornas priser på drängedagsverken fått ökad betydelse vid uträkning av grundskatten, vilken dominerades av mantalsdagsverkerna.²⁵⁾ Genom 1756 och 1762 års lagstiftning hade dagsverkspriserna alltså ej längre enbart betydelse för att bestämma ersättningen för utförda fria dagsverken.

Hur många individer som för sin existens var beroende av sådant lönearbete under 1700-talet kan ej exakt avgöras. Men med utgångspunkt från vad vi tror oss veta beträffande olika befolkningskategoriers ekonomiska status och befolkningens fördelning på olika yrkeskategorier kan vissa slutsatser dras.

Att jordbrukets s.k. underklasser ökade i antal redan under 1700-talet är känt, liksom att dessa för sin existens måste komplettera sin försörjning från det egna jordstyckets avkastning med tillfälliga arbetsförtjänster. Likaså har antagits att närmare hälften av bönderna under slutet av århundradet levde vid existensminimum och att i stora delar av landet binäringar och biförtjänster hade en "utomordentligt stor, ja afgörande betydelse för de smärre jordbrukarnas bestånd."26)

En beräkning utifrån Wohllins data över den manliga jordbruksidkande befolkningen (se tabell IV:2) ger enligt konstaterandet ovan till resultat att cirka en fjärdedel av denna vid början av 1700-talet var beroende av extra inkomster för sin existens, ett antal som vid sekelskiftet 1800 hade ökat till cirka en tredjedel.

Detta resultat grundar sig på två beräkningar, vilka i ena fallet innebär en överskattning av antalet icke självförsörjande individer, i det andra troligen en underskattning. Vid båda uträkningarna betraktades kategorierna torpare samt backstugusittare och inhysesghjon som icke självförsörjande. Därtill reducerades i första fallet tabellens uppgifter över antalet jordbrukare, liksom över hermasöner och drängar till 50 procent. Beräkningen gav till resultat att 1772 33 procent och 1800 38 procent av jordbruksbefolkningen ej var självförsörjande. I andra fallet reducerades endast jordbrukarnas antal med 50 procent, medan hermasöner och drängar endast ingick i totalsiffran för den manliga jordbruksidkande befolkningen, vilket f.ö. gällde kategorin fiskare vid båda beräkningarna. Siffrorna blev nu 21 resp. 24 procent för de aktuella åren.

Även om dessa beräkningar är ungefärliga, visar de dock att en stor och växande del av landets befolkning var beroende av kompletterande inkomstkällor, vilket för flertalet bör ha utgjorts av lönearbete.

Då en så stor del av den jordbruksidkande befolkningen för sin existens måste komplettera sin försörjning med tillfälliga arbetsförtjänster, ger oss också markegångslönerna en möjlighet att bedöma hur levnadsstandarden för berörda grupper utvecklades. Genom att studera drängedagslönsens utveckling och relatera densamma till prisutvecklingen på konsumtionsvaror får man en bild av förändringar i lönsens köpkraft, d.v.s. hur många dagsverken som måste utföras för att av arbetsersättningen kunna betala en viss kvantitet varor. Dessa förändringar i den nödvändiga, kompletterande inkomstdelen ger oss följaktligen också en uppfattning om hur levnadsstandarden för-

ändrades.²⁷⁾

För att få en uppfattning av den generella trenden för reallönen torde genomsnittsberäkningarna för landet vara tillfyllest. Beräkningar av regionala livsmedelskostnadsindex (24 stycken) och real-löneindex (13 stycken), d.v.s. ifrågavarande regions drängedagslön deflaterad med regionens livsmedelskostnadsindex, har också utförts (se tabellerna V:6, 7).

Två felkällor bör emellertid påtalas vid bedömningen av dessa beräkningar. Dels antas de olika posternas relativa andel i livsmedelsbudgeten vara densamma i hela landet, vilket ej torde vara helt realistiskt att anta, dels saknas i regionerna ofta prisuppgifter för varor som ingår i den kalkylerade budgeten. I bästa fall ingår 96 procent av dessa varor. För de varor där prisuppgifter saknas, har antagits att prisutvecklingen för dessa varit konform med övriga varors.

Variationskoefficienterna för livsmedelsprisindexen är emellertid i genomsnitt för 1700-talet endast omkring 10 procent,²⁸⁾ ett förhållande som alltså visar på en mycket likformig förändring i de regionala livsmedelskostnaderna redan under 1700-talet. Att den relativa spridningen under 1800-talet blir ännu mindre är dock självklart.²⁹⁾

Då budgeten till 83.3 procent utgörs av livsmedelskostnader, vilket torde vara en realistisk bedömning, kommer dessa också att karaktärisera levnadskostnadsutvecklingen. Som framgår av diagram V:2 och tabell V:4 stiger levnadskostnadsindexen från slutet av 1730-talet till basperioden 1750/54 med 33 procent. Under det intensiva inflationsskedet under slutet av 1750-talet och början av 1760-talet stiger levnadskostnaderna, jämfört med basnivån, med 106 procent. Denna ökning i kostnadsindexen är den intensivaste under hela 1700-talet. Deflationen under slutet av 1760-talet sänker indexen med 13 procent, men efter detta korta avbrott i kostnadsstegringen växer indexen oavbrutet utefter en i det närmaste rät linje under resten av 1700-talet. Under 1790-talet intensifieras kostnadsstegringen och vid femårsperioden 1800/04 ligger levnadskostnadsnivån nästan 400 procent över den 1750/54 och jämfört med nivån 1735/39 har kostnaderna stigit med drygt 550 procent.

Livsmedelsprisindex ligger emellertid under hela 1700-talet över levnadskostnadsindexen, vilket innebär att levnadskostnadsstegringen hållits tillbaka något av de övriga poster, som ingår i budgeten. Detta framgår också av diagram V:2 och tabell V:4.

Tabell V:3 visar hur de olika varugrupperna i livsmedelsprisindexen förändrats under 1700-talet.

Som tidigare påtalats stiger spannmålspriserna under 1700-talet

Tabell V:6. Regionala livsmedelsprisindex 1735-1804. 1750/54 = 100

	Stock- holm	Uppsa- la	Söder- man- land	Öster- göt- land	Jön- kö- ping	Krono- berg	Kalmar	Got- land
	* 96	96	71	67	45-90	64-87	94	66
1735-39	82	83	90	76	69	73	71	90
1740-44	98	100	109	106	92	94	93	102
1745-49	113	104	121	125	95	112	110	140
1750-54	100	100	100	100	100	100	100	100
1755-59	134	130	144	148	142	145	157	137
1760-64	200	191	212	228	232	277	229	166
1765-69	166	163	186	180	198	235	186	263
1770-74	191	189	204	219	204	219	209	240
1775-79	198	188	219	224	212	240	231	275
1780-84	230	204	247	259	246	259	246	312
1785-89	238	223	261	282	262	277	257	299
1790-94	250	244	272	314	291	320	302	351
1795-99	312	300	369	407	401	397	399	492
1800-04	441	439	544	597	545	547	499	648

	Ble- kinge	Kris- tian- stad	Malmö- hus	Halland	Göte- borg & Bohus	Älvs- borg	Skara- borg	Märm- land
	35-56	44	44	64	70	73	69	96
1735-39	72	82	91	72	103	79	73	76
1740-44	111	107	132	100	102	95	94	96
1745-49	136	129	154	125	112	122	117	100
1750-54	100	100	100	100	100	100	100	100
1755-59	172	200	211	158	152	151	151	131
1760-64	220	286	288	270	256	255	238	203
1765-69	177	227	222	197	193	185	178	162
1770-74	246	286	304	243	242	225	213	178
1775-79	217	261	245	254	186	214	125	187
1780-84	258	320	338	279	237	252	241	208
1785-89	258	318	379	315	273	282	265	228
1790-94	319	341	386	362	297	304	290	246
1795-99	395	427	490	491	420	432	403	330
1800-04	606	767	842	675	521	574	541	543

* Procentuell andel av budgeten som ingår i indexen.

	Närke	Väst- man- land	Kop- par- berg	Gäst- rik- land	Häl- sing- land	Väster- norr- land	Ånger- man- land	Väster- botten
	88.5-96	68	47-49	77	74-78	82	82	28-64
1735-39	76	88	92	87	83	87	81	66
1740-44	95	101	110	91	87	90	87	109
1745-49	101	113	133	118	110	94	92	117
1750-54	100	100	100	100	100	100	100	100
1755-59	131	135	161	147	146	131	132	125
1760-64	212	193	235	230	242	224	228	187
1765-69	165	169	188	199	234	218	217	232
1770-74	202	207	255	238	256	240	248	200
1775-79	191	197	218	218	260	229	-	214
1780-84	202	213	255	241	279	264	-	275
1785-89	228	241	296	265	308	275	-	243
1790-94	258	254	330	291	347	307	-	280
1795-99	329	326	394	369	419	439	-	368
1800-04	455	467	637	540	611	636	-	650

Tabell V:7. Regionala reallöneindex för drängedagsarbetare inom jordbruket 1735-1804.
Lönerna deflaterade med ett vägt levnadskostnadsindex.¹ 1750/54 = 100

	Söder- man- land	Jön- kö- ping	Kro- no- berg	Kal- mar	Skara- borg	Värmland	Närke	Väst- man- land	Kop- par- berg	Gäst- rik- land	Häl- sing- land	Väster- norr- land	Ängen- man- land
1735-39	111	-	-	93	107	131	131	101	-	122	152	-	-
1740-44	92	81	-	71	83	104	105	88	-	100	103	96	86
1745-49	83	87	89	60	73	91	92	79	-	71	74	106	109
1750-54	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1755-59	70	82	68	73	70	90	92	107	62	82	86	99	86
1760-64	88	75	52	61	68	68	88	97	64	69	70	95	71
1765-69	127	79	70	80	107	87	98	144	86	83	80	158	132
1770-74	116	82	64	59	83	62	77	112	61	60	64	119	90
1775-79	114	90	57	76	86	89	89	136	81	95	86	137	-
1780-84	116	75	66	80	70	84	88	130	69	78	80	136	-
1785-89	119	75	65	80	67	76	78	116	60	71	73	129	-
1790-94	119	79	63	82	63	76	68	118	64	74	64	131	-
1795-99	118	76	62	74	83	75	79	126	73	81	76	133	-
1800-04	91	59	51	74	53	47	62	110	48	68	58	105	-

¹ Den procentuella andelen av de i budgeten ingående varorna i de olika regionerna framgår av tabell V:6.

kraftigare än animaliepriserna, reagerar snabbare och stiger högre i inflationsskeden än animaliepriserna, liksom de sjunker mer i deflationsskeden.

Vid sekelskiftet 1800 är spannmålspriset i genomsnitt nästan 500 procent högre än vid 1750-talets början, medan undersamma tid animaliepriserna i genomsnitt stigit med drygt 300 procent. Fiskpriset har stigit ett par procentenheter mer än animaliepriserna i genomsnitt.

Reallönen för daglönare inom jordbruket kom som en följd av dessa kraftiga levnadskostnadsökningar att undergå en ogynnsam utveckling under större delen av 1700-talet och framförallt under århundradets senare del.

Den genomsnittliga nominella drängedagslönen har visserligen 1800/04 stigit med drygt 260 procent, jämfört med lönenivån 1750/54, men under samma tid hade alltså levnadskostnaderna stigit med nästan 400 procent, vilket innebär en stark försämring av reallönen (se tabell V:5 och diagram V:3).

Om drängedagslönen deflateras med den vägda levnadskostnadsindexen är reallönen 1800/04 mindre än 3/4 av den under 1750-talets första hälft. En deflatering med enbart medelpriset på råg, den vara vars pris vid 1800-talets början stigit mest av samtliga dem som ingår i levnadskostnadsindexen och som generellt för Sverige utgjorde den tyngsta posten i hushållsbudgeten, ger till resultat en reallönenivå, som endast är 55 procent av den 1750/54. Detta innebär att en drängedagsarbetare som vid 1700-talets mitt, genomsnittligt för Sverige, för att kunna köpa 1 hl råg måste utföra cirka 9 dagsverken, 1800/04 måste utföra cirka 17 sådana dagsverken.

Reallöneutvecklingen från 1730-talet och framåt till sekelskiftet 1800 kan schematiskt indelas i tre faser: Den första sträcker sig från början av 1740-talet till mitten av 1760-talet och karaktäriseras av en fallande reallön. Särskilt intensiv är reallönesänkningen under de första cirka tio åren. Efter en tillfällig reallöneökning under slutet av 1740-talet fortsätter den nedåtgående trenden fram till mitten av 1760-talet. Drängedagslönen deflaterad med livsmedelpriset visar 1760/64 en reallönenivå, som är 25 procent lägre än den 1750/54 och 44 procent lägre än den under slutet av 1730-talet.

Den andra fasen sträcker sig från mitten av 1760-talet till omkring 1780. En svagt stigande trend kan urskiljas under denna fas och i början av 1770-talet är reallönen ungefärligen densamma som under 1750-talets första hälft.

Den tredje fasen infaller under 1700-talets sista 20-25 år och sträcker sig in över 1800-talets första decennium. En kraftigt sjunkande reallön karaktäriserar skedet.

Att bestämma löneutvecklingen för tiden före 1730-talet är ej möjligt. Den höga reallönen under 1730-talet, som markegångspriserna beskriver, torde emellertid ha gällt också för 1720-talet.

Ärtiondena efter det stora nordiska krigets slut bör, som en följd av mansdödligheten under kriget och pesten omkring 1710, ha medfört ett efterfrågeöverskott på arbetskraft, vilket höll lönerna uppe. Den kraftiga befolkningstillväxten 1720-1750 - Sveriges befolkning inom landets nuvarande gränser beräknats ha stigit från 1.4 å 1.5 miljoner³⁰⁾ till cirka 1.8 miljoner - torde nämligen ej förrän på 1740-talet ha medfört ett stort tillskott till de arbetsföra ålderrarna. Om detta antagande är riktigt kan detta förklara den fallande reallönen under den ovan beskrivna fasen.

Härtill kommer det för 1700-talets prisutveckling karaktäristiska, att lönerna vid inflation släpar efter övriga varors prisstegringar och för 1750-talet gäller detta i särskilt hög grad i förhållande till spannmålspriserna. Förhållandet leder p.g.a. de sistnämndas dominans i levnadskostnaderna till en sänkt reallön. Under det akuta inflationsskedet vid 1760-talets början stiger emellertid lönerna procentuellt sett med ungefär samma intensitet som priserna på konsumtionsvaror.

Att lönerna ej sjunker lika snabbt och kraftigt under deflationstider kan också konstateras under några år från 1760-talets mitt.

Den kraftigt fallande reallönen under fas tre torde framförallt vara resultatet av det stora befolkningstillskottet under slutet av 1700-talet, vilket ledde till ett ökat utbud av arbetskraft. Detta arbetskraftstillskott kunde alltså ej få sysselsättning till löner, som kompenserade varuprisstegringarna. Daglönerna drabbades av reallönesänkningar och därmed en sänkning av levnadsstandarden.³¹⁾

Detta är de generella slutsatser, som man kan dra utifrån ett studium av en genomsnittsberäkning. Beräkningarna över den regionala reallöneutvecklingen modifierar denna generella bild något (se tabell V:7).

Förutom den trendmässiga förändringen i reallönen, vilken för t.ex. smålandslänet väl överensstämmer med den riksgenomsnittliga, för Närke innebär en i stort sett kontinuerligt fallande reallön under 1700-talet och för t.ex. Västernorrlands län innebär en förbättring under 1700-talets andra hälft, är reallönens nivå varierande i skilda delar av landet.

Under 1750-talet behövde t.ex. en drängedagsarbetare i Kalmar län liksom i Närke för att kunna köpa 1 hl råg utföra endast 8.7 dagsverken, medan vid samma tid en daglönare i Västmanlands län måste utföra 11.7.

1795/1804 måste dagsverksarbetaren i sistnämnda län utföra 12.5 dagsverken för att kunna köpa samma rågkvantitet, medan under samma tioårsperiod en dagsverksarbetare i Kalmar län och i Närke nu måste utföra 13.3 dagsverken. I Stockholms län fordrades kring selskiftet 1800 för att av dagsverkeslönen kunna köpa 1 hl råg 15.3 sådana utförda arbeten.

Bakom dessa varierande reallönenivåer döljer sig realekonomiska faktorer, vilka i varje enskilt fall måste utforskas för att tillfredsställande kunna förklaras. Den relativa prisutvecklingen, inte enbart för lönerna, antyder alltså att strukturella förändringar började göra sig gällande under 1700-talets slutskede, även om dessa tendenser ännu inte är allmänt förekommande. För en analys av de för jordbruket betydelsefulla trendförändringarna ger relativpriserna en användbar utgångspunkt, även om ytterligare underlag för en allmän analys av jordbrukets ekonomiska situation erfordras, innan man kan fastlägga orsakerna till denna förändring.³²⁾

V:3. S a m m a n f a t t n i n g

Priserna på vegetabiliska jordbruksprodukter fördyrades under 1700-talet relativt prisutvecklingen för övriga varor och löner. Rågpriset svarade generellt sett för den största ökningen under århundradet.

Beräkningarna över levnadskostnads- och reallöneutvecklingen visade på en ogynnsam utveckling för daglönare under större delen av 1700-talet och särskilt under den här aktuella tidsperioden, då också antalet individer inom framförallt de obesuttna klasserna kraftigt ökade.

Omkastningar i den trendmässiga relativa prisutvecklingen skedde under perioden eller snart därefter. Animaliepriserna kom under 1800-talet att öka mer än vegetabilierna allmänt sett och priserna på drängedagsverke mer än alla andra priser.

Den relativa prisutvecklingen tyder på att strukturella förändringar i ekonomin inträffade under 1700-talets slutskede.

Kapitel V.

- 1) Se t.ex. E. Ingers, *Bonden i svensk historia*, del II, Stockholm 1948, s 131.
- 2) Se E.F. Heckscher, *Det svenska jordbrukets äldre ekonomiska historia*, *Ekonomisk tidskrift* 1945:3, ss 208-9, E.F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia*, II:1, s 172.
- 3) Att prisstegringarna under 1700-talet var intensivare för vegetabiliska jordbruksprodukter, totalt sett, har tidigare konstaterats. Se t.ex. K. Åmark, *En svensk prishistorisk studie*, *Ekonomisk tidskrift* 1921:12, s 162, Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia*, II:1, s 239, A. Montgomery, *Industrialismens genombrott i Sverige*, Stockholm 1947, s 35, G. Utterström, *Jordbrukets arbetare*, del I, Stockholm 1957, s 127.
- 4) Dessa konstateranden bygger på ett studium av statistiska beräkningar i L. Jörberg, *A History of Prices in Sweden 1732-1914*, del II, diagram XX:1. Se även, aa, kapitel XIX.
- 5) För en jämförelse med tiden före 1775, se L. Jörberg, aa, del II, tabell X:4 och Appendix till kapitel X.
- 6) Utterström, G., aa, del I, s 135.
- 7) Åmark, K., aa.
- 8) Myrdal, G., *The Cost of Living in Sweden 1830-1930*, Stockholm 1933, s 115 ff.
- 9) Brolin, P.-E., *Hattar och mössor i borgarståndet 1760-1766*, Uppsala 1953, s 121.
- 10) Innefattar även en skattad andel för öl. Då prisuppgifter för öl i markegångsmaterialet endast föreligger för ett län, har det genomsnittliga priset på malt använts vid beräkningarna.
- 11) Myrdal, aa, s 138, budget a.
- 12) Bygger på priset på talg. Att detta pris får representera priset på talgljus måste anses vara acceptabelt, då korrelationen mellan priserna på talg och talgljus i t.ex. Stockholms län 1805/09 - 1875/79 är 0.93.
- 13) Johansson, A., *Lönebildningen i Sverige före industrialismens*

- genombrott, ur Studier i ekonomi och historia tillägnade E.F. Heckscher, Uppsala 1944, H. Lindgren, recension av L. Jörberg, aa, Historisk tidskrift 1973:4, G. Utterström, aa, del I, s 874 ff.
- 14) Johansson, A., aa, s 61.
 - 15) Se t.ex. J.O.Th. von Engeström, Jordegendomsförhållanden under 1700-talet, Kungl. landtbruks-akademiens handlingar och tidskrift, 1913 och även G. Utterström, aa, del I, s 718 ff.
 - 16) För en diskussion om tjänstehjonslagstiftningen och hithörande problem, se J. Braconier, Svensk tjänstehjonspolitik fram till 1800-talet, Statsvetenskaplig tidskrift 1945, A. Montgomery, Tjänstehjonsstadgan och äldre svensk arbetarpolitik, Historisk tidskrift 1933, Svensk socialpolitik under 1800-talet, Stockholm 1934, Utterström, aa, del I, s 874, A.O. Winroth, Om tjänstehjonsförhållandet enligt svensk rätt, Uppsala 1878, N. Wohlin, Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna, Stockholm 1908.
 - 17) Ingers, E., aa, ss 200-1.
 - 18) Kungl. Maj:ts nådigste förordning och reglement för dess betjänte under militien och landsstaten 5/1 1684, Kungl. Maj:ts nådige förklaring... 7/4 1685. Att denna lagstiftning var gällande till cirka 1760 framgår hos L. Herlitz, Jordegendom och ränta, Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden, Lund 1974, s 264, J. Lundell, Om svenska allmogens dagsverksskyldighet, Lund 1842, s 46.
 - 19) Lundell, J., aa, s 45.
 - 20) Kungl. Maj:ts förordning 5/1 1684, § 5, reglement för infanteri och fotfolk § 1, regl. för landsstaten § 1.
 - 21) Kungl. Maj:ts förklaring 7/4 1685, § 1.
 - 22) Herlitz, L., aa, ss 264, 266, 269.
 - 23) Kungl. Maj:ts förklaring och påbud, angående de oindelte hemmansräsentornas, så väl som öke- och hjälpedagsverkens utgörande efter årliga märkegången 15/12 1756, tryckt hos Modée, aa, del VI, s 4210.
 - 24) Kungl. resolution på krigsbefälets besvär 26/7 1762, § 8.
 - 25) Herlitz, L., aa, ss 247, 265.
 - 26) Wohlin, N., Den svenska jordstyeckningspolitiken i de 18:de och 19:e århundradena, del II, Stockholm 1912, s 708.

- 27) Att stigande resp. fallande reallöner så beräknade skulle innebära ett närmande resp. fjärande från dagsverkarnas marknads-löner, en synpunkt som har framförts som förklaring till dränge-dagslönernas mer rigida natur jämfört med övriga markegångspriser (H. Lindgren, aa, s 605), verkar ej troligt. I ett sådant resonemang ligger implicit ett antagande om oförändrad reallön över tiden, vilket ej är realistiskt att anta. Att lönerna är mer rörliga än andra priser är f.ö. ett förhållande som gäller också för 1800-talet.
Det är rimligare att se reallönens utveckling, sådan den kan beräknas ur markegångsmaterialet, som ett resultat av realekonomiska förhållanden och där alltså utbud och efterfrågan på lös arbetskraft bestämde utvecklingen.
- 28) Vid beräkning av variationskoefficienter har endast medtagits 17 regioners livsmedelsindex, då alltför stor del av de i hushållsbudgeten ingående vaorna för övriga regioner saknas. Minst 64 % av de i hushållsbudgeten inkluderade varorna förekommer i de 17 regionala indexen (se tabell V:6). Inkluderas även övriga regioner ändras emellertid inte variationskoefficienten mer än några procentenheter.
- 29) Se L. Jörberg, aa, del II, kapitel XIX.
- 30) Heckscher, E.F., Sveriges befolkning från det stora nordiska krigets slut till tabellverkets början (1720-1750), Ekonomisk-historiska studier, Stockholm 1936, s 257 ff.
- 31) Att en fortgående proletarisering av landsbygden skedde redan under 1700-talet har framhållits av bl.a. G. Utterström. Se denne, aa, del I, ss 795, 807, 829.
- 32) För en diskussion av den relativa prisutvecklingen i ett längre tidsperspektiv, se L. Jörberg, aa, del II, kapitel XIX.

VI. SPANNMÅLS- OCH TULLPOLITIKEN

I kapitel III kunde konstateras hur prisspridningen i landet under 1700-talet kraftigt minskade. För spannmålen visades hur den relativa prisspridningen under seklets sista 25 år i genomsnitt för vete, råg, korn och havre var drygt 20 procent lägre än under en fyrtioårsperiod dessförinnan. Som en väsentlig förklarande faktor härtill framhölls frisläppandet av den inre spannmålshandeln, men också den under slutet av 1700-talet förda tullpolitiken och kronans aktiva politik genom spannmålmagasinen och dess monopol på brännvinsbränningen under vissa år.

Åmark har ingående behandlat tidens spannmåls- och tullpolitik.¹⁾ Därför lämnas här endast en kort redogörelse för lagstiftningen samt motiven bakom densamma och istället koncentreras framställningen till en diskussion av reformpolitikens resultat.

Den ekonomiska politiken rörande den inre och yttre spannmålshandeln hängde nära samman och syftet var att "befrämja Landthushållningen i allmänhet och Åkerbruket i synnerhet{...}", på ett sådant sätt att landet för sin spannmålsförsörjning ej skulle vara beroende av import.²⁾ För överskådlighetens skull har emellertid i detta arbete gjorts den något oegentliga distinktionen spannmålspolitik och tullpolitik.

VI:1. S p a n n m å l s p o l i t i k e n

Den nya politiken rörande den inre spannmålshandeln genomfördes i två etapper. Enligt Kungl. Maj:ts förordning av den 22 mars 1775 släpptes den inrikes handeln med spannmål och potatis "fri och öppen" i de provinser, som vanligen hade en produktion större än det egna behovet. De aktuella provinserna var Skåne, Östergötland, Skaraborgs län, Södermanland, Västmanland, Uppsala län, Stockholms län, Gotland samt Finland.³⁾

Genom Kungl. Maj:ts förordning av den 30 november 1780 utsträcktes lagstiftningen till att gälla hela landet, då man ansåg att syftet med 1775 års förordning annars "icke kan winnas till hela dess widd."⁴⁾

Rätten för enskilda personer, utan hänseende till stånd, tid eller plats, att upphandla, lagra, transportera och avsätta spannmål blev därmed lagfäst. Städernas och borgerskapets handelsprivilegier beträffande spannmålshandeln inom landet borttogs alltså helt.

En fri spannmålshandel antogs verka stimulerande på produktionen

genom att begränsningarna i upphandlings- och avsättningsmöjligheterna borttogs. Genom att ett system med rörliga tullsatser infördes (se s 123 ff) och genom anläggande av ett stort antal spannmålmagasin, vilket kom att ske särskilt under de år då staten hade monopol på brännvinsbränningen i landet,⁵⁾ skulle "landtmannen" ges en lönande avsättning genom ett jämnt, "ehuru icke överdrivit,"⁶⁾ spannmålspris. Detta skulle bl.a. uppnås genom en organiserad lagerhållning på spannmål, d.v.s. producenterna skulle möjliggöras en lönande avsättning vid goda skördeår, då annars ett för stort spannmålsutbud relativt efterfrågan skulle pressat ned priset. Sammantaget förmodades dessa reformer befrämja en "wigare communication orterne emellan."⁷⁾

I landtushållningskommissionens betänkande 1774, vilket låg till grund för lagstiftningen, lämnas en redogörelse för hur den inrikes handeln med spannmål på grund av regleringarna gick till. I samband därmed diskuteras också styrkan i förhandlingspositionerna mellan den spannmålsförsäljande "landtmannen" och det spannmålsköpande, sedermera till underskottsregionerna spannmålsförsäljande, borgerskapet.⁸⁾

Efter det att under- resp. överskottsområdena redovisats, framhålls hur dessa är belägna långt ifrån varandra och "att åtminstone icke för någon betydande del landtmannen i sädesbygden directe säljer säd till landtmannen i en annan landsort." Spannmålen beskrivs passera flera mellanhänder, och "landtmannen i sädesbygden, om icke någon bergslag är i grannskapet, förer sin säd till nästa köpstad, ty andre än borgarne i städerna och bruksägarne få icke theraf göra uplag, och the sednare allenast för sine arbetares och förlagstargares behof."

Att den köpande parten, alltså borgerskapet, alltid hade den starkaste förhandlingspositionen hos de prisslutande parterna framhålls explicit i betänkandet.⁹⁾ Förklaringen härtil kan sägas vara en kombination av två förhållanden, vilka också kom att påverka prisbildningen.

Det ena sammanhänger med bondens behov av pengar "strax efter bergningen eller tidigt om hösten, innan någre sädespriser för then följande tiden blifvit stadgade" och att denne därför vid försäljningen på stadens torg "måste {...} åtnöjas med ett ganska lågt pris, som understundom icke swara till hälften emot hwad säden längre fram på året galler."¹⁰⁾

Det andra förhållandet hör samman med lagerhållningen och borgerskapets egen spannmålsproduktion. I betänkandet framhålls således hur "i hwarje stad äro så ganska få, som hafwa styrka att göra spannmåls-uplag, och the andre tränga åtminstone icke höst-tiderna till någon säd, emedan the fleste borgarne i städerna, utom Stockholm och någre få andre, äro sjelfwe seminanter genom missbruk af

then jord, som städerne fått; hwarför ingen slags täflan kan holla priset wid lag, när bonden efter bergningen nödgas skynda med sin säd till staden."

Liksom kommitterade är motståndare till låga priser på spannmål, är man också motståndare till ett högt sädespris, då "hwarken kunna näringar trifwas i ett land, som är beswärat af dyra lifsmedel, ej eller befordras i allmänhet landtbruket therigenom." Det sistnämnda grundas på ett antagande om att bonden ej skulle finna någon anledning att förbättra sitt jordbruk om han får sina ekonomiska behov tillgodosedda genom att endast sälja en mindre kvantitet säd.

Genom reformpolitiken önskade man därför åstadkomma ett jämnt pris. Bonden ansågs också mera belåten med ett sådant än med ett "överdrivit och obestämt."¹¹⁾ Bl.a. skulle en ökad konkurrens mellan köpare och säljare ge detta resultat. Dels hoppades man få till stånd en utjämning av priserna mellan olika landsdelar, dels en utjämning mellan olika år. Man kan följaktligen tala om prisutjämningspolitikens horisontella och vertikala aspekt.¹²⁾ I detta arbete beaktas framförallt den förstnämnda aspekten.

Resultatet av politiken måste bedömas som framgångsrikt. Som markgångspriserna visar, utjämnades priserna och slutsatsen blir alltså att de ökade möjligheterna till såväl regional som interregional handel tillvaratogs.

Heckscher menar visserligen att författningarna 1775 och 1780 endast befäste redan existerande förhållanden, men tar ändå för givet att en impuls gavs till en ökad inre handel,¹³⁾ en bedömning som delas av Utterström.¹⁴⁾ Att så var fallet torde bekräftas av denna undersökning.

Huruvida författningarna endast befäste ett rådande förhållande kan naturligtvis ej bestämt avgöras. En ansökan från ett antal bönder i Kopparbergs län 1780, vilken närmast kom att ligga till grund för Kungl. Maj:ts förordning i november samma år, talar visserligen om "Speculationerne, i en förut okänd rörelse," och i kungörelsen 1780 talas om "loflige speculationer i en förut inskränkt och följaktligen mindre känd rörelse." Möjligen åsyftas här endast förhållandena under det senaste halva decenniet, men också Kungl. Maj:ts kungörelse i mars 1775 antyder (se s 118) att man från statsmaktens sida var medveten om förekomsten av landsköp. I litteraturen har också framförts uppfattningen att förbudet om landsköp ej hade stöd i det allmänna rättsmedvetandet och att myndigheterna fram på 1700-talet behandlade borgerskapets klagomål därpå med viss likgiltighet.¹⁵⁾

Betydelsen av spannmålsförordningarna under slutet av 1700-talet har också något berörts av Engeström.¹⁶⁾ Utan att belägga sin uppfattning, påstår denne författare att syftet med lagstiftningen -

en ökad spekulation utanför de borgerliga kretsarna - ej inträffade.¹⁷⁾

Åmarks bedömning är att spannmålshandelns borttagande från handelsprivilegierna "helt naturligt" verkade försvagande på den enskilda yrkesmässiga handeln och därmed motverkade en prisutjämning.¹⁸⁾

Det måste betonas att man självfallet inte a priori kan dra en sådan slutsats innan förhållandena närmare analyserats. Tvärtom kan man lika väl påstå att det bör ha verkat stimulerande på handeln.

Åmark menar emellertid att man statistiskt kan belysa förhållandena genom att analysera markegångstaxornas prismaterial.¹⁹⁾ För tiden 1757-1772 lämnades i detta också uppgifter över städernas torgpriser.²⁰⁾ Dessa belyser enligt Åmark klart marknadsområdenas ringa utsträckning ännu under slutet av frihetstiden, en karaktär som han avser Sverige hade ännu på 1820-30-talen.²¹⁾

Den metod Åmark här använder sig av, d.v.s. att genom priserna söka dra slutsatser om landets ekonomiska förhållanden, överensstämmer alltså med den i detta arbete använda. Genom ofullständig analys av prismaterial för tiden efter frihetstiden kommer Åmark emellertid till en troligen felaktig slutsats. Markegångsmaterialet visar på en minskad prisspridning under slutet av 1700-talet,²²⁾ ett förhållande som också Åmark genom en analys av markegångstaxorna hade funnit och därmed också borde ha tolkat som ett tecken på en fortgående integrering av spannmålshandeln.

Lindgren har i sin studie över Upsala akademis spannmålsrörelse visat att det under 1700-talet förekom en väl fungerande inre spannmålshandel i mellersta Sverige.²³⁾ Tidigare har vi likaså i detta arbete kunnat peka på tecken till en ökande interregional handel mellan Skåne och västra Mellansverige (se kapitel III). Utterströms bedömning att det "knappast (kan) vara tvivel om att den inre spannmålshandeln betydligt hade vuxit under 1700-talets senare hälft och att ökningen var särskilt kraftig årtiondena kring sekelskiftet 1800"²⁴⁾ bekräftas genom analysen av landets markegångspriser.

Skördeomdömen och priser

En ytterligare aspekt på spannmålspolitikens betydelse kan fås genom en diskussion av sambandet mellan skördeomdömen och priser. Om politiken hade någon betydelse bör detta samband vara svagare än tidigare.

Kvantitativa uppgifter över skördeutfallen under olika år saknas. Däremot förekommer i litteraturen kvalitativa skördeomdömen grundade på olika källor. För ett studium av eventuella samband mellan årliga skörderesultat och prisförändringar är omdömena av varierande

användbarhet, bl.a. beroende på att de i vissa fall bygger på priserna, och vilket med tanke också på oredan i penningväsendet under vissa perioder under 1700-talet är en felkälla.²⁵⁾

Utterström menar att det ojämförligt bästa materialet angående skördarna är årsväxtredogörelserna i landshövdingarnas riksdagsberättelser²⁶⁾ och han har också sammanställt dessa uppgifter.²⁷⁾ För tiden 1741-70 och 1797 och tiden därefter är detta material fylligt, medan Utterström för tiden 1771-97 kompletterat med bl.a. uppgifter ur den samtida pressen. Skördeomdömena har presenterats efter en femgradig skala: ymnig, god, medelmåttig, svag och missväxt.

Jörberg har analyserat skördeomdömena och prisrörelserna för tiden 1740-50, 1768-70 och därvid kunnat konstatera att "the uncomplicated conception of a strong correlation between price and estimated yields is not borne out by a closer analysis."²⁸⁾ För perioden 1740-50 testades sambandet också statistiskt.²⁹⁾ Problem förelåg härvid då skördeutfallet ej är kvantifierat i en kvotskala, utan endast i form av skördeomdömen, vilka indelats i fem klasser enligt ovan. Omdömet "ymnig" gavs siffran 5, "god" siffran 4, etc. Dessutom vet vi ej hur skördeutfallen klassificerats, d.v.s. vi känner ej klassgränserna. Jörberg har emellertid för varje särskilt omdöme bestämt medeltal och standardavvikelse för prisförändringarna (181 stycken) och presenterat dessa medelvärden och 95-procentiga konfidensintervall i diagramform. Intervallen blev relativt långa och med bortseende från skördeomdömet "god", låg medeltalen på en rät linje med negativ lutning, vilket tyder på ett negativt samband mellan skördeomdöme och prisförändring. Den vanliga korrelationskoefficienten beräknades, trots att förutsättningarna härför ej förelåg - en variabel i kvotskala (prisförändring) och en i ordinatskala (skördeomdöme) - och fick värdet -0.48. Korrelationsförhållandet, som är ett lämpligare mått på sambandet i det aktuella fallet, blev -0.49.

Ett negativt samband förelåg alltså mellan skördeomdöme och prisförändringar, men detta samband var ej särskilt starkt. Den mycket låga biseriella korrelationen mellan omdömena "måttlig" och "god",³⁰⁾ konfidensintervallens längd, liksom det förhållandet att intervallen var överlappande styrkte det konstaterade faktumet. Enligt Jörberg står förklaringen att finna i en existerande interregional spannmålshandel, vilken hade en prisutjämningseffekt.³¹⁾

Möjligheter finns alltså att på motsvarande sätt för senare delen av 1700-talet statistiskt testa sambanden mellan skördeomdömen och prisförändringar. Resultatet härav ger oss ytterligare underlag för en bedömning av den förda ekonomiska politiken.

Med utgångspunkt från Utterströms sammanställning och genom komplettering med uppgifter från vissa andra källor, vilka betecknats som acceptabla,³²⁾ har för tiden 1779-1802 totalt 208 skördeomdömen kunnat sammanställas och regionala prisförändringar beräknas (se tabell VI:1).

Tabell VI:1. Skördeomdömen och prisförändringar 1779-1802.

Skördeomdöme	Prisförändring		
	+	0	-
ymnig	5	2	5
god	19	10	22
medelmåttig	41	5	20
svag	25	2	10
missväxt	33	5	4

Det enkla liniära sambandet respektive korrelationsförhållandet för samtliga omdömen och prisförändringar blev -0.35 och -0.33. Som framgår av diagram VI:1 låg emellertid prisförändringarna för "god" något vid sidan av en tänkt rät linje genom medelvärdena för respektive skördeomdöme. Vid bortseende från omdöme 4 gav beräkningarna av den vanliga korrelationskoefficienten värdet -0.27 och korrelationsförhållandet blev -0.23. Den biseriella korrelationen för omdömena "god" och "ymnig" var också mycket låg, 0.12.

Jämfört med den tidigare undersökta perioden, för vilken sambandet inte var särskilt starkt, var den negativa korrelationen mellan skördeomdömen och prisförändringar cirka 50 procent lägre. Beräkningarna tyder på förekomsten av motverkande faktorer, så att skördeutfallens "normala" effekter i högre grad än under 1740-talet förhindrades. Denna slutsats styrks vid en jämförelse av konfidensintervallens längd. Medan dessa i genomsnitt 1740-50 var drygt 15 procentenheter är genomsnittet för 1700-talets två senaste decennier mindre än 10 procentenheter.

De generellt sett stigande priserna under slutet av 1700-talet och särskilt under 1790-talet³³⁾ förklarar naturligtvis till viss del det förhållandet att prisförändringarna i högre grad allmänt sett innebar kraftigare ökningar och svagare minskningar.³⁴⁾ Vid en jämförelse med beräkningarna för 1740-talet är detta en felkälla. Priserna steg visserligen också under sistnämnda decennium,³⁵⁾ men ej i samma grad som under 1790-talet.

Emellertid, även när vi tar hänsyn till detta faktum tillsammans med de förändrade markgångsprinciperna 1775 och t.ex. antar att hälften av skillnaden med 1740-talets beräkningar förklaras av dessa faktorer, är det negativa sambandet mellan omdömen och priser mycket lägre under den senare tidsperioden.

En spannmålspolitik, som verkade stimulerande på handeln, men som också innebar en ökad statlig aktivitet bl.a. i form av upphandlingar under goda skördeår och undsättningsanstalter vid missväxter

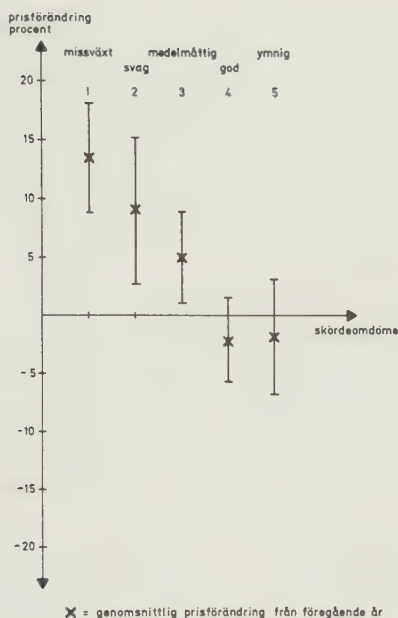

Diagram VI:1. 95-procentiga konfidensintervall för genomsnittliga prisförändringar för varje skördeomdöme 1779-1802.

bidrog här till.³⁶⁾ Under 1790-talet kom emellertid den näringspolitiska aspekten av statens aktiva åtgärder att skjutas i bakgrunden.³⁷⁾

VI:2. Tullpolitiken

Som tidigare framhållits sökte man med den förda ekonomiska politiken att upprätthålla ett jämnt spannmålspris. Att resultatet härav var framgångsrikt har också kunnat konstateras. Tullpolitiken fr. o.m. 1776 utgjorde en del av denna politik.³⁸⁾

På initiativ av Liljencrantz tillställdes i augusti 1774 den sittande tullkommittéen en skrivelse, enligt vilken den anmodades att gemensamt med landthushållningskommittéen överväga "huruvida tullen på inkommande spannmål borde regleras, för att å ena sidan denna varas stegring måtte kunna avböjas och å den andra förekommas dess förfallande i vanpris genom en alltför stor införsel av utländsk säd."³⁹⁾ Utlåtande avgavs i februari 1775. Kommittéernas förslag, vilket innebar att tullen på utländsk spannmål två gånger om året (under januari och i slutet av juni) skulle regleras med utgångspunkt från det inhemska spannmålsprisets nivå, godkändes oförändrat av Kungl. Maj:t och den föreslagna tullpolitiken kom att gälla fr.

o.m. nästa års början.

Liljencrantz framhåller att svårigheten gällde att "utfinna det rätta och sannskyldiga pris på Spannmålen inom Riket, som borde tagas til grund vid Tullafgiftens reglering."⁴⁰⁾ Som riktmärke togs medelpriset i stapelstäderna, vilket emellertid Liljencrantz själv betecknade som ett "ofullkomligt rättesnöre."⁴¹⁾ Senast den 15 januari och 15 juni skulle landshövdingarna inkomma med redogörelser för spannmålspriserna i stapelstäderna och deras skyldighet att lämna årsväxtredogörelser inskräpades ytterligare.

Förändringar beträffande terminerna för fastställande av tullen skedde redan samma år och åter 1777, liksom nya bestämmelser utfärdades 1778 angående hur mycket tullen skulle ändras till vid ett visst konstaterat medelpris i stapelstäderna. Någon detaljerad redogörelse för de företagna tulljusteringarna lämnas ej här. Det bör emellertid påpekas att man fr.o.m. 1782 års tulltaxa, vilken trädde i kraft 1783, började tillämpa differentiering av tullen för olika områden.⁴²⁾

Införseln av brödsäd var tullfri under missväxtåren under förra hälften av 1780-talet samt åren 1793 och 1798-1802 och vid fem tillfällen under tiden 1776-1802 kombinerades justeringarna av införseltullen med periodiska utförselförbud.⁴³⁾

Möjligheterna att genom tullpolitiken kunna påverka importen och därmed prisbildningen inom landet har behandlats i litteraturen. Åmarks uppfattning härom för 1700-talets del torde generellt sett vara negativ, då skörden inom landet ansågs avgörande härför. Endast för en handelsstad som Stockholm kunde en kontinuerlig jämförelsevis stark import stadga priserna, "men i det hela saknades dock möjlighet till en prisutjämning i större skala inom riket."⁴⁴⁾ Han påpekar också att den utländska spannmålen i huvudsak var en grosshandelsvara och det förhållandet att priset i Stockholm på den inhemska spannmålen vanligen var lägre än på den utländska berodde på bristande organisation av den inhemska handeln. Den inhemska spannmålen, som försåldes i småposter och per kontant blev "helt naturligt mindre väl betald än den förra. Häremot kunde givetvis en ökad tull ingenting uträtta."⁴⁵⁾

Åmark diskuterar också den under slutet av 1700-talet förda tullpolitiken. På grundval av en medelpriskurva på råg 1775-99 konstaterar han att priserna jämfört med tiden dessförinnan uppvisar ett påfallande jämnt förlopp. "Huruvida detta förhållande är att i högre grad tillskriva den tillämpade tullpolitiken, därom kan något visst omdöme icke fällas."⁴⁶⁾ Liksom han var negativ beträffande sin bedömning av spannmålshandelns frisläppande, anser Åmark att tullregleringarna i "hög grad oröat handeln med spannmål och sålunda avhållit kapitalet från att intressera sig i densamma."⁴⁷⁾

Heckscher menar att spannmålsimporten främst tillgodosåg städernas behov och därvid särskilt Stockholms. Det förhållandet att importen enligt denne författare endast i begränsad utsträckning fluktuerade med skördeväxlingarna berodde endast i undantagsfall på att importspannmålen direkt kom bönderna till godo. Heckscher anser emellertid att spannmålsimporten indirekt "i någon mån" var till fördel för bönderna. Genom att landets icke jordbrukande delar i ökad grad försörjdes med importerad spannmål ställdes mindre anspråk på landets egen skörd.⁴⁸⁾

Högberg menar att fastän importen påverkades också av förändringar i fråga om tullar och transportkostnader, förmådde uppenbart inte de förändringar som gjordes i t.ex. den svenska tullpolitiken att "rubba det grundläggande sambandet mellan importens utveckling och den 'relativa' prisutvecklingen i Sverige."⁴⁹⁾ Liljencrantz' egen bedömning av tullpolitiken var att "häraf har icke vunnits all den nytta och förmån, som varit att förvänta."⁵⁰⁾

I vilken grad just tullpolitiken hade betydelse för den minskade prisspridningen i landet under slutet av 1700-talet kan naturligtvis inte bestämt avgöras. Genom att studera spannmålsimportens negativa samvariation med tullsatsernas nivåer får man emellertid en uppfattning om i vilken utsträckning tullförändringarna påverkade kvantiteterna importerad spannmål. Resultatet av en sådan undersökning möjliggör också en bedömning av tullpolitikens betydelse för landets priser.

Genomsnittliga tullsatser för åren 1776-1802 har beräknats i föreliggande arbete för vete, råg, korn och havre.⁵¹⁾ För tidsperioden i dess helhet kunde ej några signifikanta samband mellan tullsatser och importkvantiteter påvisas,⁵²⁾ vilket synes bekräfta de presenterade bedömningarna.

Ovan framhölls att Liljencrantz själv menade att tullpolitiken ej gav väntat resultat. Anledningen härtill var enligt denna att tillämpningen ej skedde med större noggrannhet och med hänsyn till "alt, hvad dervid borde i akt tagas."⁵³⁾ Åmark säger att man genom 1782 års tulltaxa införde "ett rent godtycklighetens system" och att särskilt under de närmast efter 1793 följande åren "ändrades tullsatserna, som det vill synas, tämligen planlöst fram och tillbaka."⁵⁴⁾ Att spannmålsimporten stimulerades av tulländringarna under missväxtåren på 1780-talet och att därvid importen hjälpte till att hålla priserna på en jämn nivå har emellertid också påpekats av Åmark.⁵⁵⁾

Utifrån dessa påståenden är det motiverat att närmare studera sambanden för tiden 1776-93.

Beräkningar av enkla liniära regressioner på rådata gav signifikant korrelation för råg ($r = -0.65$), men ej för övriga sädessorter.

Regressionssambanden mellan tullsats och importkvantiteter enligt funktionen $y = ax^b$, där x gäller för tullsats och y för importkvantitet, var högre. För råg var korrelationen högst signifikant ($r = -0.70$) och för korn och havre var sambanden signifikanta ($r = -0.53$ resp. -0.47). Endast för vete var korrelationen under signifikansnivå.

Elasticiteterna i dessa samband mellan den oberoende variabeln (tullen) och den beroende (importkvantiten) var höga särskilt för råg och havre, -0.61 resp. -0.73 , lägre för korn (-0.40) och vete (-0.21).⁵⁶⁾

Beräkningarna tyder dock allmänt sett på att tulljusteringarna tämligen effektivt påverkade importen av spannmål under åren 1776-93. För råg, det i importen dominerande sädesslaget, ledde sålunda enligt beräkningarna en t.ex. tio-procentig ökning av tullen till en drygt sex-procentig minskning i den importerade kvantiteten.

Avvikande från denna positiva bedömning av tullpolitikens resultat är förhållandena för vete, vars korrelations- och regressionssamband är klart lägre än för övriga spannmål. En tänkbar förklaring här till är vetets karaktär av lyxvara för större delen av befolkningen under 1700-talet, ett förhållande som för övrigt kom att gälla också för det följande århundradet.⁵⁷⁾ Då det importerade vetet huvudsakligen torde ha tillgodosett mera välbeställda grupperns behov av spannmål var de prisförändringar, som var en följd av tulljusteringarna av mindre betydelse för importkvantiteter och efterfrågan på detta spannmålsslag.

Vid sin diskussion av det svenska jordbrukets behov av tullskydd, bl.a. för att motverka de starka växlingarna i spannmålspriserna mellan olika år, menar Åmark att "för dessa prisvariationer kunde på tullskyddsväg icke erbjudas någon bot, utan måste hjälpen emot dem hava varit att söka i en livligare och bättre ordnad inrikes omsättning."⁵⁸⁾

Under slutet av 1700-talet minskade prisfluktuationerna markant mellan olika år och prisspridningen blev mindre. De olika delreformernas relativa betydelse för att uppnå detta resultat kan, som ovan framhållits, ej bestämt avgöras. Det är emellertid rimligt att se en ökad integration i spannmålshandeln som den dominerande faktorn härför, men att också tullpolitiken för tiden 1776-93 bidrog till resultatet framgår av här redovisade beräkningar.

Så var fallet trots att importen av spannmål endast var av marginell betydelse för landets försörjning av brödsäd.

Enligt Åmark uppgick spannmålsinförseln icke ens efter de svåraste missväxtår "till högre kvantum än sjundedelen av genomsnittliga skördebeloppet"⁵⁹⁾ och Heckscher menar att importen per invånare

i allmänhet var under 20 kg, vilket "i förhållande till konsumtionen kan {...} anses ha motsvarat något över sju procent omkring mitten av århundradet och 12 procent som maximum under en relativt kort tid."⁶⁰⁾ Vanligen var importens andel i konsumtionen under fem procent.⁶¹⁾

I landthushållningskommissionens betänkande 1774 framhölls att "större delen af sädeshöfvet är af inrikes växt"⁶²⁾ och Heckschers bedömning är att "i det stora hela måste {...} det inhemska jordbruket ha täckt den inhemska konsumtionens livsmedelsbehov."⁶³⁾ Beräkningar utförda i detta arbete tyder på att landet vid normalt skördeutfall hade en spannmålsproduktion som motsvarade landets konsumtionsbehov (se appendix A).

VI:3. S a m m a n f a t t n i n g

Vid mitten av 1770-talet skedde väsentliga förändringar i den statliga ekonomiska politiken rörande handeln med spannmål. Särskilt betydelsefullt var frisläppandet av den inre spannmålshandeln, vilket skedde i två etapper 1775 och 1780. Därtill kom den fr.o.m. 1776 förda tullpolitiken med periodiska tulljusteringar samt aktiva statliga insatser genom spannmålsupphandlingar och undsättningsanstalter.

Genom ett jämnt spannmålspris skulle det grundläggande syftet med politiken - att stimulera den inhemska handeln och produktionen - uppnås.

Tidigare har kunnat konstateras att prisspridningen i landet kraftigt minskade. De uppsatta målen för politiken torde därför i hög grad ha infriats.

Att tulljusteringarna in på 1790-talet påverkade importen av råg, korn och havre har kunnat beläggas. För prisbildningen i landet hade detta, liksom statens upphandlingar och undsättningsanstalter, betydelse. Den svaga korrelationen mellan skördeomdömen och prisförändringar tyder bl.a. härpå.

Totalt sett torde emellertid en ökad integration av den regionala och interregionala spannmålshandeln ha spelat den största rollen för utjämningen av landets priser.

K a p i t e l V I

- 1) Åmark, K., Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719-1830, Stockholm 1915.
- 2) Kungl. Maj:ts förordning, 22/3 1775. Tryckt hos Modée, aa, del X, ss 434-6.
- 3) Enligt landthushållningskommissionens betänkande, 23/9 1774, gäller för samtliga dessa regioner, med undantag för Gotland, att de "utom egne behofwen wänligen kunna till andre orter af-låta spannemål," medan för Gotlands del detta förhållande endast anses gälla "när god årswäxt är" (s 126).
- 4) Modée, aa, del XII, ss 104-5.
I landthushållningskommissionens betänkande framhölls att friheten i spannmålshandeln skulle införas "på försök" (ss 135-6). I förordningen, 22/3 1775 har detta "på försök" uteslutits, vilket torde kunna tolkas som att lagstiftningen skulle vara permanent (se även K. Åmark, aa, s 94). I betänkandet hade "på försök" motiverats med bl.a. att "i en handell hwilken beror så aldeles af infallande olika händelser, som spannmålshandelen inom riket, är thet icke möjligt, icke eller nyttigt att binda sig wid allmänna och ständiga stadgar."
- 5) 1776-88.
- 6) Kungl. Maj:ts förordning, 22/3 1775.
- 7) Enligt samma förordning.
- 8) Landthushållningskommissionens betänkande, 23/9 1774, ss 126-36.
- 9) Bet., s 128.
- 10) Bet., s 127. Kommitterade synes emellertid härvid ha överdrivit det verkliga förhållandet. Jfr L. Jörberg, A History of Prices in Sweden 1732-1914, del I, ss 43-4.
- 11) Liljencrantz, J., Anteckningar och memorial, Stockholm 1878, s 32.
- 12) Då Åmark i samband med en diskussion av tullpolitikens resultat också nämner de i detta arbete upptagna prisutjämnande faktorer-na, beaktar han endast den vertikala aspekten. Jfr Åmark, aa,

s 184 och detta arbete, s 58 ff.

- 13) Heckscher, E.F., Sveriges ekonomiska historia, Stockholm 1949, II:1, s 235, II:2, ss 668, 705.
- 14) Utterström, G., Jordbrukets arbetare, del I, Stockholm 1957, s 498.
- 15) Ingers, E., Bonden i svensk historia, del II, Stockholm 1948, s 176.
- 16) Engeström, J.O.Th.von, Spannmålshandeln i Sverige under 1700-talet, Kungl. landbruksakademiens handlingar och tidskrift, 1912.
- 17) Engeström, aa, s 131.
- 18) Åmark, aa, s 55.
- 19) Åmark, aa, s 49.
- 20) Åmark, aa, ss 50-1.
- 21) Åmark, aa, s 55.
- 22) Se kapitel III.
- 23) Lindgren, H., Spannmålshandel och priser vid Uppsala akademi 1720-1789, Uppsala 1971.
- 24) Utterström, aa, del I, s 209.
- 25) Skördeomdömena har källkritiskt granskats av framförallt P.-E. Brolin, Omdömen om skördarna i Sverige under 1700-talet och början av 1800-talet, Statistisk tidskrift 1954, ss 427-36 och G. Utterström, aa, del I, ss 187-99. Se även Historisk statistik för Sverige, del 2, ss 31-3.
- 26) Utterström, aa, del I, s 195.
- 27) Utterström, aa, del II, bil. 1, ss 429-44.
- 28) Jörberg, L., aa, del II, s 72.
- 29) Jörberg, aa, del II, s 72 ff.
- 30) Jörberg anger felaktigt den biseriella korrelationskoefficienten till 0.67. Korrekt värde utifrån Jörbergs data skall vara 0.067.
- 31) Jörberg, aa, del II, s 74.

- 32) I Utterström, aa, del II, bil. 1, II Allmänna missväxter 1771-97 lämnas utförliga regionala uppgifter. Här framgår även i vissa fall då skörden varit t.ex. god. I de fall Utterström endast lämnat allmänna omdömen har dessa kontrollerats dels mot uppgifterna i Brolins sammanställning (Brolin, aa, tabell 1), dels mot J. Hellstenius' länssammanställning i Skördarna i Sverige och dess verkningar, Statistisk tidskrift 1871, ss 92-3, tabell 4. Härvid har uppgifter för ett tiotal regioner med spridning över landet under sådana år kunnat sammanställas.
- I Utterström, aa, del II, bil. 1, III Skördeutfallet 1798-1819 lämnas detaljerade uppgifter.
- 33) Av de 208 omdömena gäller 135 för tiden 1790-1802.
- 34) Jfr diagram VI:1 i detta arbete och diagram IX:2 i Jörberg, aa, del II.
- 35) Se t.ex. Jörberg, aa, del II, tabell IX:8.
- 36) En detaljerad redogörelse för kronans spannmålsrörelse, undsättningsanstalter, etc. för tiden efter 1775 lämnas i Åmark, aa, kapitel VII.
- 37) Åmark, aa, ss 256-7, Sveriges statsfinanser 1719-1809, Stockholm 1961, s 788.
- 38) Beskrivningen av tullpolitiken bygger i huvudsak på Åmarks framställning. Se denna. Spannmålshandel ..., kapitel V.
- 39) Åmark, aa, ss 154-5.
- 40) Liljencrantz, aa, s 33.
- 41) Liljencrantz, aa, s 33.
- 42) Tabellariska sammanställningar lämnas av Åmark, aa, över i tulltaxorna utsatta tullsatser och umgälder på införd spannmål 1719-1857 (bil. I) och under åren 1776-1855 utfärdade författningar angående införseltull på spannmål (bil. II).
- 43) Se Åmark, aa, Översikt av under åren 1774-1857 utfärdade författningar angående rätt till spannmålsutförsel (bil. III).
- 44) Åmark, aa, s 105.
- 45) Åmark, aa, s 183.
- 46) Åmark, aa, s 184. Se även fotnot VI:12 i föreliggande arbete.

- 47) Åmark, aa, s 185.
- 48) Heckscher, aa, II:1, ss 168-9.
- 49) Högberg, S., Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet, Lund 1969, s 215.
- 50) Liljencrantz, aa, s 33.
- 51) Vid beräkningarna har utgått från Åmarks uppgifter, aa, bil. II. Vägning av årsgenomsnittet har gjorts genom beaktande av resp. tullsats giltighetstid under året.
- 52) Korrelationskoefficienterna för de liniära sambanden mellan tullsatser och importkvantiteter för vete 1776-1802 uppgick till -0.43 och för råg till -0.30. Korrelationsefficienten för regressionssambandet $y = a x^b$ för sistnämnda sädeslag 1776-1802 var 0.06. I funktionen står x för tullsats och y för importkvantitet.
- 53) Liljencrantz, aa, s 33. Se även Åmark, aa, s 185, fotnot 1.
- 54) Åmark, aa, ss 158-9.
- 55) Åmark, aa, ss 159, 184.
- 56) Determinationskoefficienten för årets och närmast föregående års tullsats som oberoende och årets importkvantitet som beroende variabel blev för råg (1776-93) 0.61. Betydelsen av föregående års tullsats var ej signifikant.
- 57) Se t.ex. S. Carlsson, Bonden i svensk historia, del III, Stockholm 1956, ss 345-6.
- 58) Åmark, aa, s 182.
- 59) Åmark, aa, s 104.
- 60) Heckscher, E.F., Det svenska jordbrukets äldre ekonomiska historia, Ekonomisk tidskrift 1945:3, ss 204-5.
- 61) Heckscher, E.F., Svenskt arbete och liv, Stockholm 1963, s 193.
- 62) Landthushållningskommissionens betänkande, 23/9 1774, s 137.
- 63) Heckscher, Det svenska jordbrukets ..., s 205.

Ett försök att beräkna den svenska brödsädesproduktionen och- konsum- tionen 1750 - 1800

Med utgångspunkt från beräkningar av den svenska åkerarealen kan skattningar av brödsädesproduktionen göras. Genom att relatera dessa skattningar till landets konsumtionsbehov, vilket kan räknas fram, får vi också en möjlighet att bedöma den svenska självförsörjningsgraden.

Hannerberg har studerat bl.a. åkerarealens tillväxt i Närke för tiden sedan 1600-talets början. Utvecklingen i detta landskap anser han vara representativ för landet.¹⁾ Enligt den officiella statistiken uppgick den svenska åkerarealen år 1800 till 850 000 ha, ²⁾ en areal som Hannerberg utifrån sina undersökningar menar bör höjas till 1 500 000 ha.³⁾

Utgående från sistnämnda arealsuppgift och genom antagande om närkeutvecklingens representativitet finner man att åkerarealen sedan mitten av 1700-talet totalt ökat med en tredjedel. 1750-1775 var ökningen 11 % och 1775-1800 20 %.⁴⁾

Vid sekelskiftet 1800 uppgick den årligen med spannmål besådda arealen enligt en grov uppskattning till ungefär två tredjedelar av den totala åkern, alltså nära 1 070 000 ha.⁵⁾ Med antagande om tvåsäd som det vanligaste brukningssättet,⁶⁾ svarade årligen cirka en tredjedel av den totala åkerarealen för brödsädesproduktionen. Här har den årliga brödsädesarealen satts till 30 %, vilket troligen är en underskattning. Enligt beräkningarna uppgick den avkastande brödsädesarealen till följande:

1750 - 338 000 ha

1775 - 375 000 ha

1800 - 450 000 ha

Vid skattningar av den årliga spannmålsproduktionen samt andelen härav för personlig konsumtion, måste hänsyn tas till utsädeskvantitet, korntal, lagringsförluster och foderförbrukning.⁷⁾ Om vi antar att utsädet i genomsnitt för vete, råg, korn och havre uppgick till ca 200 kg per ha, vilket torde vara ett rimligt genomsnittsvärde⁸⁾ och att korntalet under år med normalt skördeutfall var 4 till 5,⁹⁾ blir följaktligen avkastningen 800 resp. 1 000 kg spannmål per ha.

Bruttoskörden, med antagande om 200 kg utsäde per ha och olika korntal, uppgår till följande (000 ton):

	korntal:	4	5	6
1750 -		270	338	405
1775 -		300	375	450
1800 -		360	450	540

Av ett produktionsutfall på t.ex. 1 000 kg per ha (utsäde 200 kg/ha och korntal 5) avsätts 200 kg, d.v.s. 20 % till nytt utsäde. Lagringsförlusterna har beräknats till 3 % av bruttoskörden och förbrukningen till foder 5 %.¹⁰⁾ För personlig konsumtion återstår i detta fall 72 % av bruttoskörden.

Kvantiteterna för konsumtion blir då (000 ton):

	korntal:	4	5	6
1750 -		195	243	292
1775 -		216	270	324
1800 -		259	324	389

Landets konsumtionsbehov bestäms genom en beräkning av antalet normalkonsumenter. Dessas antal antas utgöra 80 % av totalbefolkningen¹¹⁾ och konsumtionen per konsumtionsenhet har beräknats till 161 kg per år.¹²⁾

Konsumtionsbehovet (000 ton):	1750 - 229
	1775 - 260
	1800 - 302

Genom att jämföra det totala konsumtionsbehovet med kvantiteterna för personlig konsumtion fås en approximativ bild av landets självförsörjningsgrad av brödspannmål:

	1750	1775	1800
korntal			
4	84 % ¹³⁾	82 %	85 %
5	106 %	103 %	107 %
6	127 %	124 %	128 %

Med antagande om samma lagringsförluster och foderförbrukning som ovan, men där utsädet istället satts till 180 kg per ha och varvid spannmålen för personlig konsumtion utgör 74 % av bruttoavkastningen fås följande värden:

	1750	1775	1800
korntal			
4	78 %	73 %	79 %
5	98 %	95 %	99 %
6	117 %	115 %	118 %

Resultatet av dessa beräkningar, vilka självfallet är ungefärliga, tyder på att landet vid normalt skördeutfall hade en brödsädesproduktion som svarade mot konsumtionsbehovet.

Sedan 1680-talet och fram till 1820-talet var emellertid Sverige ett spannmålsimporterande land.¹⁴⁾ Beräkningarna kan därför tyckas motsäga tidigare gjorda påståenden utifrån analysen av landets priser om en fortgående integration av den regionala och interregionala handeln under 1700-talet.

Att importen endast var av marginell betydelse för landets försörjning med spannmål har emellertid kunnat konstateras. Det förhållandet att importen under vissa år torde haft betydelse för prisbildningen i landet (se kapitel VI:2) måste därför också ses som en följd av en ökad integration av ekonomin.

Den nedgångstendens i importen per invånare, som har kunnat konstateras efter 1780-talet, tyder på att den inhemska produktionen trots den starka befolkningsökningen, i ökad grad utsträckning kunde tillgodose landets konsumtionsbehov.¹⁵⁾

Emellertid kan inte enbart produktionsökningen förklara detta faktum. Våra beräkningar visar att självförsörjningsgraden, bestämd som relationen inhemska produktion och konsumtionsbehov, 1750 och 1800 var oförändrad. En ökad integration av den inhemska spannmålshandeln måste därför ha varit av mycket väsentlig betydelse för importminskningen per invånare, då produktionsförhållandena inom jordbruket ännu var relativt stationära.

A p p e n d i x A

- 1) Hannerberg, D., Svenskt agrarsamhälle under 1200 år. Gård och åker. Skörd och boskap, Stockholm 1971, s 34.
- 2) Historisk statistik för Sverige, del 2, tabell E2, s 33.
- 3) Hannerberg, aa, s 30.
- 4) Beräkningarna är gjorda efter Hannerberg, aa, figur 4, s 30.
- 5) Hannerberg, aa, s 78.
- 6) Hannerberg, aa, s 81.
- 7) För en detaljerad granskning av den officiella statistiken, litteratur rörande skattningsproblem, beräkningsmetod, etc., se B. Holgersson, Cultivated Land in Sweden and its Growth 1840-1939, Economy and History, Vol. XVII, 1974, ss 20-51.
- 8) Hannerberg, aa, ss 73, 77. Detta värde gäller för början av 1800-talet, men torde vara representativt också för 1700-talets andra hälft.
- 9) Hannerberg menar att korntalet i Sverige under 1600-talet och början av 1700-talet under normala skördeår var 3 à 5, aa, s 80. Wohlin har vid sina beräkningar utgått från ett genomsnittligt korntal på 4.5 vid mitten av 1700-talet och 5 vid början av 1800-talet, se N. Wohlin, Den svenska jordstyeckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena, del II, Stockholm 1912, s 638. Salvius räknade med en avkastning av 4:e à 5:e kornet, L. Salvius, Tankar vid spannmålsprisernas undransvärda ombyte, Stockholm 1759, s 12, fotnoten, medan Ekman anger att för Uppsala län "som medelmåttig skörd räknas sjunde kornet", se E. Ekman, Tankar om spannmålshandeln, till landtbrukets uphjälpande, Uppsala 1793, s 27.
- 10) Detta är samma procenttal som Holgersson räknat med; beträffande lagringsförlusterna för tiden 1840/44- 1935/39 och för foderförbrukningen 1840/44-1885/89, se Holgersson, aa, tabell A:2, s 50. De värden Holgersson ansett vara giltiga för 1840-talet torde i stort gälla även för tiden 1750-1800.
- 11) Hannerberg, aa, s 95.

12) Holgersson, aa, ss 28-39, tabell A:1, s 49.

13) Procenttalen är framräknade på icke avrundade värden för åkerareal, produktion, etc., varför smärre avvikelser från tabellernas värden kan framkomma vid jämförelser med redovisade kvantiteter och arealsuppgifter.

14) Heckscher, E.F., Sveriges ekonomiska historia, Stockholm 1949, II:1, s 148 ff, K. Åmark, Spannmålshandel och spannmålspolitik 1719-1830, Stockholm 1915, s 104. Se även S. Högberg, Kungl. patriotiska sällskapetets historia, med särskild hänsyn till den gustavianska tidens agrara reformsträvanden, Stockholm 1961, s 156.

15) Heckscher, aa, II:1, s 150, Svenskt arbete och liv, Stockholm 1963, s 193.

APPENDIX B

Regionala prisindex 1775 - 1804.*

1780 / 84 = 100

Stockholms län

	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Ko	Kött	Smör	Ström- ming	Torsk
1775/79	95	89	84	84	71	97	92	92	87	83	84
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	130	120	109	103	81	102	96	92	90	81	95
1790/94	129	127	111	108	79	133	122	92	99	98	108
1795/99	166	150	144	155	122	160	132	100	130	124	124
1800/04	261	255	200	172	127	196	171	138	164	181	132

Stockholms län

Uppsala

	Humle	Lin	Tall- ved	Såg- bräder	Dags- verke**	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö
1775/79	104	103	80	78	93	91	89	88	89	109
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	110	107	92	73	93	121	122	113	108	102
1790/94	95	93	112	83	93	126	133	122	120	93
1795/99	125	140	98	87	118	160	159	155	162	128
1800/04	182	183	102	116	136	248	258	217	200 ¹	158

¹ 1800/03

Uppsala

	Oxe	Ko	Kött	Fläsk	Smör	Ström- ming	Humle	Lin	Lärft	Tall- ved	Såg- bräder	Dags- verke
1775/79	121	133	105	90	96	80	120	98	104	-	102	104
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	112	133	105	94	96	85	117	105	89	94	100	100
1790/94	194	198	114	103	106	107	111	117	93	119	110	100
1795/99	239	251	123	120	143	131	162	141	132	160	155	144
1800/04	289	358	209	174	184	203	206	204	168	193	200	184

* Den regionala indelningen framgår av tabell IV:1.

** Avser för samtliga regioner drängedagsverken.

Södermanland

	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Fläsk	Smör	Ström- ming	Humle
1775/79	86	90	84	84	100	96	89	93	78	99
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	112	116	111	93	107	116	103	96	86	118
1790/94	112	121	114	109	90	134	98	96	95	118
1795/99	146	151	143	160	132	187	136	145	130	169
1800/04	240	248	201	228	141	240	176	179	201	244

Södermanland

Östergötland

	Såg- bräder	Tjära	Dags- verke	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Ko	Svin
1775/79	95	109	88	87	87	75	80	57	104	106	96
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	100	80	111	123	116	109	104	116	108	106	121
1790/94	110	90	115	126	126	117	123	77	143	167	158
1795/99	150	148	155	162	157	155	154	109	193	180	215
1800/04	155	180	183	276	256	220	187	113	219	200	249

Östergötland

Jönköping

	Fläsk	Smör	Humle	Lin	Lärft	Såg- bräder	Dags- verke	Råg	Korn	Havre
1775/79	104	97	85	90	93	102	97	93	84	68
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	116	93	132	101	96	103	115	112	105	96
1790/94	134	114	156	122	100	126	119	121	117	111
1795/99	177	166	198	140	107	172	146	157	159	146
1800/04	250	203	300	175	154	193	170	243	215	191

Jönköping

	Hö	Oxe	Ko	Kött	Fläsk	Smör	Humle	Lin	Lärft	Såg- bräder	Dag- verl
1775/79	86	120	122	92	86	94	65	94	98	112	105
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	84	125	131	118	109	101	152	109	98	107	109
1790/94	89	148	158	145	115	112	158	130	117	159	127
1795/99	127	187	208	224	172	167	190	149	164	216	168
1800/04	139	227	270	250	235	196	306	196	219	197	177

Kronoberg

	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Ko	Kött	Fläsk	Smör	Humle	Lin
1775/79	98	85	79	78	104	95	120	94	96	102	85
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	114	101	99	83	113	121	120	104	99	122	104
1790/94	129	127	122	74	140	156	120	114	106	122	126
1795/99	150	152	147	118	170	181	180	153	151	148	144
1800/04	233	207	210	127	200	244	210	220	183	295	152

Kronoberg

Kalmar

	Lärft	Såg- bräder	Tjära	Stång- järn	Dags- verke	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö
1775/79	93	86	100	96	78	104	94	86	91	87
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	100	96	85	92	102	119	109	105	102	96
1790/94	119	119	102	126	115	133	130	124	118	113
1795/99	167	148	125	146	143	172	164	159	169	145
1800/04	185	124	139	155	167	294	268	210	219	173

Kalmar

	Oxe	Ko	Svin	Kött	Fläsk	Smör	Ström- ming	Humle	Lin	Lärft	Såg- bräder
1775/79	123	97	108	119	97	93	88	74	104	110	98
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	115	99	103	107	108	93	93	139	96	100	96
1790/94	136	115	118	143	119	99	97	139	125	125	120
1795/99	195	154	178	179	170	162	140	167	182	185	164
1800/04	230	221	263	200	250	203	259	355	232	255	176

Kalmar

Gotland

	Trä- kol	Dags- verke	Råg	Korn	Havre	Hö	Fläsk	Smör	Ström- ming	Tjära	Dags- verke
1775/79	125	88	91	83	94	73	96	83	77	100	96
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	108	105	103	91	89	86	96	98	83	82	108
1790/94	133	126	121	106	114	130	116	113	83	130	133
1795/99	158	151	145	149	168	213	171	181	156	174	187
1800/04	188	200	235	177	186	231	200	215	225	198	212

Blekinge

Kristianstad

	Råg	Korn	Hö	Smör	Torsk	Tall- ved	Råg	Korn	Havre	Smör
1775/79	82	83	84	89	77	-	89	71	81	92
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	109	94	94	86	89	79	104	95	95	84
1790/94	137	117	95	104	121	93	112	101	103	100
1795/99	163	145	119	141	156	112	137	132	130	144
1800/04	239	200	101	-	-	117	268	224	206	232

Ängelholm

Simrishamn

Malmöhus

	Råg	Korn	Havre	Smör	Råg	Korn	Havre	Smör	Råg	Korn
1775/79	91	68	72	88	94	76	78	94	78	72
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	105	96	97	84	106	92	75	90	122	112
1790/94	112	100	103	100	114	108	80	105	124	114
1795/99	137	133	132	144	136	127	122	152	148	142
1800/04	247	229	199	232	267	233	190	223	275	240

Malmöhus

Halland

	Havre	Dags- verke	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Ko	Svin	Smör	Torsk
1775/79	61	-	104	99	88	70	96	101	78	94	102
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	92	104	130	118	115	94	107	118	130	105	118
1790/94	94	104	156	139	129	110	107	134	122	123	120
1795/99	142	148	190	186	173	157	147	211	207	181	144
1800/04	209	250	296	290	236	203	181	281	248	207	170

Halland

Göteborg & Bohus

	Humle	Lin	Trä- kol	Stång- järn	Dags- verke	Råg	Korn	Havre	Hö	Ko	Fläs
1775/79	74	92	95	104	114	87	75	67	71	96	65
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	147	118	138	92	124	123	118	114	135	122	109
1790/94	123	141	212	127	134	139	125	115	82	152	114
1795/99	191	167	244	167	183	189	171	183	196	189	168
1800/04	380	168	271	201	183	285	245	237	195	300	267

Göteborg & Bohus

Älvsborg

	Smör	Dags- verke	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Ko	Svin	Fläsk	Smör
1775/79	86	90	89	86	72	84	102	89	88	66	93
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	98	98	119	117	108	80	116	112	104	82	100
1790/94	109	107	135	123	108	75	139	130	111	88	110
1795/99	169	189	187	161	159	173	193	176	149	132	180
1800/04	209	196	260	233	186	176	224	240	163	189	210

Älvsborg

Skaraborg

	Humle	Lärft	Stång- järn	Dags- verke	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe
1775/79	67	96	94	96	93	89	90	77	67	101
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	131	118	97	100	121	113	107	110	88	111
1790/94	135	132	121	104	130	125	119	117	101	122
1795/99	171	175	163	164	160	166	162	174	149	178
1800/04	264	200	198	180	267	244	212	206	164	222

Skaraborg

	Kött	Fläsk	Smör	Humle	Lin	Lärft	Såg- bräder	Stång- järn	Dags- verke
1775/79	-	88	99	88	101	110	105	110	107
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	122	106	99	136	109	118	105	101	102
1790/94	122	112	113	144	138	149	122	139	107
1795/99	203	165	166	188	152	180	220	175	148
1800/04	257	218	203	280	204	230	197	219	171

Värmland

	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Ko	Kött	Fläsk	Smör	Humle
1775/79	90	86	89	82	78	122	119	95	103	99	91
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	116	110	108	113	142	111	102	121	109	103	114
1790/94	135	124	122	110	120	126	125	112	115	118	138
1795/99	160	159	163	159	191	163	183	155	161	165	201
1800/04	250 ¹	241	215	205	221	204	251	175	218	196	252

1800/03.

Värmland

Närke

	Lärft	Såg- bräder	Tack- järn	Stång- järn	Dags- verke	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö
1775/79	112	142	97	109	96	94	93	89	86	68
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	93	91	102	-	100	123	124	117	109	106
1790/94	98	100	129	-	108	126	135	130	126	107
1795/99	145	182	160	-	140	154	160	162	169	160
1800/04	224	182	179 ¹	-	152	267	253	224	209	160

¹ 1800-1803

Närke

	Oxe	Kött	Fläsk	Smör	Humle	Lin	Lärft	Trä- kol	Såg- bräder	Tack- järn
1775/79	97	118	103	99	91	105	107	90	116	110
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	96	105	109	96	115	97	100	100	84	102
1790/94	132	145	115	109	119	113	104	122	89	164
1795/99	174	184	184	149	163	157	156	180	173	180
1800/04	183	225	235	187	272	196	167	180	201	172

Närke

Nora & Linde

	Stång- järn	Dags- verke	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Kött	Fläsk
1775/79	103	96	94	93	90	85	69	112	134	109
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	101	100	122	125	116	114	122	104	98	109
1790/94	136	100	128	137	129	128	116	139	134	126
1795/99	173	148	156	168	166	174	177	170	171	178
1800/04	188	160	251	249	220	210	166	181	225	235

Nora & Linde

	Smör	Humle	Lin	Lärft	Trä- kol	Såg- bräder	Tack- järn	Stång- järn	Dags- verke
1775/79	103	96	111	107	96	98	102	106	96
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	100	112	92	100	99	80	103	102	100
1790/94	114	119	107	104	128	85	162	139	100
1795/99	166	169	156	148	202	170	172	178	144
1800/04	193	277	196	159	176	190	166	190	160

Västmanland

	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Ko	Kött	Fläsk	Smör	Humle
1775/79	92	89	87	91	93	105	105	109	99	98	107
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	123	120	114	118	108	101	103	100	108	95	118
1790/94	120	127	122	119	93	145	154	136	117	105	118
1795/99	152	152	150	165	139	185	193	145	144	160	173
1800/04	263	249	211	209	206	218	285	200	191	194	252

Västmanland

Kopparberg

	Trä- kol	Såg- bräder	Tjära	Tack- järn	Stång- järn	Dags- verke	Vete	Råg	Korn	Havre
1775/79	101	80	110	99	100	96	89	86	83	87
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	103	80	89	102	106	100	-	115	123	109
1790/94	128	88	99	138	129	108	-	128	131	128
1795/99	187	140	153	163	166	148	-	151	159	154
1800/04	184	160	191	174	216	184	-	251	245	250

Kopparberg

Gästrikland

	Trä- kol	Dags- verke	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Kött	Smör
1775/79	88	100	94	87	86	88	85	101	109	96
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	113	100	145	125	118	123	104	102	87	82
1790/94	124	120	142	132	122	134	100	121	101	104
1795/99	146	164	175	170	143	177	146	150	123	139
1800/04	155	172	271	264	237	215	176	197	164	175

Gästrikland

Hälsingland

	Ström- ming	Humle	Dags- verke	Vete	Råg	Korn	Havre	Hö	Oxe	Kött
1775/79	69	94	108	96	92	90	102	97	106	90
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	88	94	100	123	112	114	115	100	99	112
1790/94	104	97	112	129	126	122	121	102	111	134
1795/99	160	195	156	156	154	150	155	143	140	149
1800/04	240	226	196	234	250	231	240	194	172	192

Hälsingland

Västernorrland

	Fläsk	Smör	Ström- ming	Humle	Tjära	Dags- verke	Råg	Korn	Havre	Hö
1775/79	105	84	70	76	120	100	85	75	78	89
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	99	106	88	86	88	100	106	108	100	104
1790/94	112	120	115	86	104	100	119	111	105	102
1795/99	151	172	160	159	144	140	156	153	168	130
1800/04	207	207	242	193	171	156	259	254	250	157

Västernorrland

Härjedalen

	Oxe	Kött	Smör	Ström- ming	Humle	Såg- bräder	Tjära	Dags- verke	Råg	Korn
1775/79	107	102	96	65	45	102	109	88	78	80
1780/84	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1785/89	104	102	100	90	80	113	75	100	133	138
1790/94	111	133	122	93	73	130	109	112	135	143
1795/99	194	224	183	152	153	192	164	164	185	180
1800/04	214	250	217	211	160	253	167	188	225	207

Västerbotten

	Korn	Smör	Ström- ming	Såg- bräder
1775/79	68	91	72	82
1780/84	100	100	100	100
1785/89	90	87	91	91
1790/94	95	96	111	124
1795/99	126	144	143	156
1800/04	235	190	292	-

SUMMARY

An analysis of the price development of a country provides not only a picture of the average price development over time for a particular product or service but also, above all, such an analysis could show partly relative price movements between various groups of commodities for the country as a whole, partly corresponding movements for particular regions. By studying the price dispersion and its changes in the country a view of the degree of integration in the economy can be obtained. An analysis of the country's regional price structure during different periods might also indicate such regions which during a certain period differ from the "normal" price pattern of those regions.

Explanatory real economic factors to be determined are hidden beneath the changes thus observed.

The aim of the present study is to investigate the Swedish economy from these aspects. The study is an extension and partly a revision of my contribution to Lennart Jörberg, *A History of Prices in Sweden 1732-1914* (part II:IV, The period 1776-1802, pp 125-189). In Jörberg's study, which is based upon market scale prices of the countries, price history methodology, works on price history, the data used and its source value, and statistical methods are discussed. Furthermore, a detailed statistical analysis of monthly price data and market scale prices, which at the maximum contain price quotations for approximately 60 commodities and services in 30 regions, is undertaken. Jörberg has been able to draw the conclusion that market scale prices are a better representation of the price situation during the year in question than the price data which can be obtained by investigating actual transactions at different times of the year and that these price data well represent both short-term and long-term fluctuations of the market prices.

Therefore, this summary presents only those factors which motivate a specific study of the period 1776-1802, and such findings and conclusions as has been possible to make.

With reference to *the monetary system*, the period is clearly defined by the currency conversions of 1776 and 1803. Regarding the functioning of the monetary system, the inflationary period of the 1790s in particular contains many unsolved problems. Moreover, in order to be able to understand price movements during this decade, it is essential to examine the significance of *riksdaler specie* in the price scales. Formally, riksdaler specie can mean either *riksdaler banko* or *riksdaler riksgälds* (national debt notes).

The principles of *price assessment* were altered by the regulations of 1775. According to these regulations, account should be taken of both the price prevailing in the countryside and "harvest and yield of the previous and current years' crops" whereas previously the price scale had been based only on prices prevailing in the borough market place on St. Thomas's day (December 21st). Thus the county market scale price is no longer necessarily an actual price paid on a particular day in a particular place.

In 1803, only minor changes were made in the price scales and the principles introduced in 1775 remained in operation.

Since it could be shown that the reliability of the market scales was not affected despite a more approximate appraisal from 1775 onwards, this factor is not directly considered.

Grain policy was altered in several important ways during the last 25 years of the 18th century. Restrictions were removed from the domestic grain trade, i.e., it was exempted from the trading privileges held by the boroughs. This took place in 1775 for those provinces which had a surplus production. In 1780 the reform was extended to cover the whole country. The royal distilleries and associated grain store facilities were built on a large scale between 1776-1778 when the state had a monopoly of liquor distilling in the country. This enabled the organization of stocks and the Crown was able to take direct relief measures when there was a grain shortage as well as facilitating profitable sales for producers at time of good harvests.

However, the arrangements which were made after the cessation of the liquor monopoly gradually resulted in declining emphasis on the economic policy as well as on the general welfare aspects in favour of pure business principles. The State chose to buy grain wherever it was cheapest, either at home or abroad.

Tariff policy was altered by the introduction of variable tariff rates. The aims and principles of this change were that by the introduction of occasional prohibitions of exports and by the lowering of tariffs which would tend to stimulate imports during years of crop failure, the country would be able to adjust its grain supply according to its requirements. According to the same principles, the import tariff was raised in good harvest years and export prohibition was withdrawn.

From a *demographic* point of view, the end of the 18th century brought about important changes. As in the rest of Europe, a sharp rise in population occurred in the middle of the 18th century. In 1750, Sweden had 1,781,000 inhabitants, in 1775 the number had risen to 2,021, and by the turn of the century, it had reached a total of 2,347,000. This represented an annual increase in population of 4.9 per thousand during 1750-1775 and of 6 per thousand during 1775-1800.

The accelerating increase in population at the end of the century referred in particular to the rapid rate of growth in the northern counties, but also to south-western Sweden. Between 1750 and 1770, population growth in the different counties was generally 10-20 per cent, and was fairly evenly distributed throughout the country. At the turn of the century, the population figure on the average was 32 % higher. The growth was, however, regionally very unevenly distributed. In 1800 Västerbotten county (which at that time included Norrbotten county) thus had almost doubled its population since 1750. In other northern counties as well as Gothenberg- & Bohus county, population had increased over the same period by a good 50 %. On the other hand, in the rest of Sweden, population figures were on an average only 25 to 30 per cent above their mid-18th century level.

After a comparatively low annual increase during the first decades of the 19th century, about 2 per thousand, the annual rate during the subsequent five decades averaged 9-10 per thousand. In spite of this growth, Sweden became a grain exporting country whereas previously she had a certain import surplus.

Despite the fact that potatoes had become increasingly important as consumer goods, it is possible to interpret the above facts as a positive result of the *enclosure* and *land reclamation* which began in the 18th century and continued on an increasing scale during the 19th century. Its purpose was not only to extend settlements and thus increase cultivated acreage but also to raise agricultural productivity by modern farming methods.

As is shown in the study, the real wage of agricultural workers was subject to a distinct falling trend from the mid-1770s. The trend reaches its minimum level in the first decade of the 19th century and subsequently rises.

This would seem to imply that agrarian Sweden at this time was in the midst of a process of economic adjustment. Therefore, at the end of the 18th century, it can be stated that Sweden, partly as a result of a faster growth of population and partly due to the still relatively stationary state of agriculture had a larger population than it was able to employ at constant real wages. This was a consequence of the fact that the growth of population in particular meant an increase in the so-called lower classes.

A change in this respect took place in the 19th century. Despite the even more rapid growth of population compared to the period 1775-1800 and the higher level of agricultural productivity, this sector was able to absorb labour during a number of years which in turn led to an increase in real wages.

Therefore, a study of the Swedish economic history carried out on the basis of monetary and price conditions justifies a line being

drawn at 1803 and a separate treatment of the period 1776-1802.

Chapter II deals with a rather thorough investigation of the country's monetary situation during the period. The period is divided into two sub-periods differing in character; 1776-1788 with a functioning silver standard and 1789-1802 with a system of parallel standard where the metal standard was displaced.

In the chapter three issues are discussed. An attempt is made to calculate the total, active circulation of money during the sub-periods and to relate this to the country's price development. Simple regression calculations on raw data gave high correlation between quantity of price and money as far as the trend is concerned. For the whole period 1776-1802 the correlation coefficient between the computed total circulation and the national average price for rye was 0.89. Above all it is emphasized that the older literature have exaggerated the addition to the nominal circulation of riksdaler during the 1790s. This is due to the fact that the active silver circulation during the previous sub-period has been overlooked. According to the calculations, the quantity of money during 1789-1801 increased by only 70-80 per cent whereas the price of rye during the same period increased by 125 per cent (diagram II:1, table II:3, 4).

The differences in the rates of exchange arisen between the notes of the Riksbank and the National Debt Office from 1789 onwards and how the former disappeared from active money circulation are subsequently discussed. By collating information from various sources and by making certain calculations it has been possible to determine, to a large extent, a continuous series over the official agio's (Stockholm) monthly and annual averages (table II:5, diagram II:2). These correspond well with an agio calculated for the Gothenberg area especially for the years 1793-1798. However, it is stressed that in case of individual transactions a higher agio than the official one might have been taken.

Finally, the significance of the county market scales riksdaler specie during the latter sub-period is discussed. To determine whether this refers to riksdaler banko or riksdaler riksgälds is, because of the agio between them, of considerable importance for a study of the country's price development.

The conclusion that market scale assessment, at least from 1791 onwards, took place in riksdaler riksgälds is based upon: 1) a comparison of the price details in the scales with some other price data in which evaluation norms are known, 2) an analysis of the price structure and general behaviour of the scales and, 3) an assumption that the standard used in the general movement is also the basis for the market scales. Thus, the survey of a large number of works by contemporary authors supports the assumption that the riksdaler riksgälds dominated the active circulation.

Chapter III contains a general description of the price development for various commodities and services during the period 1776-1802. The development during this period is compared with that for the period 1732-75. Special consideration is given to the aspect of price dispersion.

As far as the trend is concerned, the price rise during the actual period is somewhat more intensive than during the previous 40 years. However, the price increase is not evenly distributed over the period, but is strongest during the 1790s (diagram III:1).

During the period grain prices show a greater rise than the prices of other commodities and wages. The prices of animal products show a lower degree of flexibility than the grain prices. This is also valid for the rigid development of the day labour wages (diagram III:4).

A considerably diminished price dispersion in the country can be generally observed (p 61 and table III:6). This leads to the conclusion that the degree of integration in the Swedish economy strongly increased during the 18th century.

The price structure at the turn of the 18th century is treated in *chapter IV*. Those real economic factors which contributed to the observed structural changes in prices are discussed. Further, the Swedish and European price development is considered. In this chapter the development of Swedish export products is also discussed, whereas in the study mainly the price development of grain, animal products and day labour is discussed.

A comparison with the 1780s shows that the price structure and localization of high and low price areas during 1835-44 is, in general, unchanged (table IV:1). Already at the end of the 18th century, the Swedish economy can be said to have attained a degree of integration which was not further strengthened during the following 50 years.

However, the war crisis during the 1790s did not affect the prices uniformly. South-western Sweden, in particular Gothenberg- & Bohus county, but also Norrland clearly stand out as high price areas at the turn of the 18th century (charts IV:1). It is shown in the chapter that the increase in population was especially high in these areas (table IV:2). In the case of Norrland this increase is explained by the colonization whereas for south-western Sweden the increase is explained by the expanding herring fishing in Bohus county during the end of the 18th century.

It is also shown that there was a close connection between the Swedish and the international price development (diagram IV:1). Therefore, the price increases during the 1790s must be mainly seen as a consequence of the war and the resulting shortage of commodities

as well as, the effects of the size of harvests. It has been pointed out in chapter II that the growth of money circulation during the decade was overestimated in the literature. This situation becomes more obvious when the addition of money per capita is calculated (table IV:3). Therefore, to regard the money factor as a strongly contributing cause of the price increases is valid only for the end of 1790s when the price development was distinctly inflationary. Real economic factors are thus the main explanations for the non-uniform price development during the 1790s and the general price increases during the decade.

The relative price development is dealt with in *chapter V*. Similar to the description in chapter III, the development is regarded against the background of the previous development during the 18th century and against the observation made for the 19th century. The development of living costs and real wages during the 18th century is strongly emphasized in the discussion.

Compared to the price development of other commodities and wages during the 18th century, the prices of vegetable agricultural products increased (table V:1). Generally seen, the price of rye showed the largest increase during the century (diagram V:1).

The calculations of the development of living costs (table V:4, diagram V:2) and real wages (table V:5, diagram V:3) showed an unfavourable trend for day labourers during the greater part of the 18th century and especially during the period under consideration, when the number of individuals, above all, in the nonpropertied classes increased strongly.

As far as the trend is concerned, the changes in the relative price development took place during the period or soon thereafter. In general, during the 19th century the prices of animal products increased more than those of vegetable products and the prices of day labour increased more than any other prices.

The relative price development indicates that structural changes in the economy took place at the end of the 18th century.

Chapter VI deals with the grain and tariff policies of the time. Based on what has been possible to determine concerning the price dispersion, the importance of the removal of restrictions on domestic grain trade is discussed. Moreover, a statistical attempt is made in other respects to judge the policy. In this connection the correlation between yield estimates and price changes and the importance of tariff adjustments for the grain import and price development is analysed.

The basic aim of the policy, namely, to stimulate domestic trade and production, was to be achieved by means of an even grain price.

It has been earlier observed that the price dispersion in the country strongly diminished. Therefore, the aims of the policy might, to a large extent, said to have been realized.

It has been possible to show that the tariff adjustment up to the 1790s affected the imports of rye, barley and oats. This as well as the State's purchases and relief measures were of significance for the price formation in the country. The weak correlation between the yield estimates and price changes indicate, among others, this fact (table VI:1, diagram VI:1).

However, on the whole, an increased integration of the regional and interregional grain trade seem to have played the biggest role in the equalization of prices in Sweden.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

O t r y c k t a k ä l l o r o c h b e a r b e t n i n g a r

Riksarkivet

Kommitterade angående landthushållningens förbättring (Landthushållningskommissionen), Betänkande 23/9 1774.

Kommitterade angående penningeväsendet, Utlåtande 17/3 1799.

Markegångshandlingar 1775-1805, Kammarkollegium, F VII.

Städernas priskuranter.

Riksgäldskontorets arkiv

Erdmann, N., Anteckningar om Riksgäldskontoret, I.

Riksgäldskontorets årsberättelser till Riksdagen.

Landsarkivet, Uppsala

Priser i Nora stad 1792-1802, Bergmästarämbetet.

Tryckta källor och litteratur

- Adamson, R., *De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning 1796-1860*, Göteborg 1963.
- Andreen, P.G., *Det svenska 1700-talets syn på banksedlar och pappersmynt*, *Historisk tidskrift* 1956.
- , *Politik och finansväsen*, I, Lund 1958.
- Ashton, T.S., *Economic Fluctuations in England 1700-1800*, Oxford 1959.
- Asp, P.O.v., *De första och allmänna grunderna i statshushållningsämnen*, I-III, Stockholm 1801.
- , *Om myntväsendets och allmänna hushållstillställningens värkan och återvärkan på hvarannan*, Stockholm 1804.
- Beveridge, W., *Prices and Wages in England*, I, London 1939.
- Bilang, J.J.v., *Högmålsfråga angående en ny myntförfattning och et nytt riksmünt, til befrielse ifrån den riksfördärfveliga agiohandeln*, Stockholm 1791.
- , *Bref til Th...ld med oväldiga reflectioner, öfver dess nya handelsprinciper, och financeafhandling*, Stockholm 1792.
- , *Lecture för herrar riksdagsmän vid Riksdagen i Norrköping, angående agios, coursens och dyrhetens fullkomliga hämmande*, Stockholm 1800.
- , *Tillägg wid lecturen för herrar riksdagsmän*, Stockholm 1800.
- , *Realisationsplan til främdeles bruk i dylikt fall som det närvarande, hvarigenom 15 miljoner riksgäldsedlar kunnat realiseras utan minsta rabatt, silferskatt, eller courantsedlar*, Stockholm 1800.
- Blix, M., *Undersökning om Sverige nuförtiden äger ett wärkeligt rörelsecapital, samt i fall Sverige nånsin får ett wärkeligt rörelsecapital, huru stort det samma då kan blifva?* Stockholm 1795.
- , *Undersökning om de förflutna tidens förvaltning af Riksens ständers Bank*, Stockholm 1796.

- Blix, M., *Sveriges finance ifrån år 1745 till år 1795; dess grundsatser, dess utvägar och dessas olyckliga fölgder*, Stockholm 1797.
- , *Undersökning om Sveriges hufvud- och skiljemynt*, Stockholm 1798.
- Bohusläns historia*, red. E. Lönnroth, Uppsala 1963.
- Braconier, J., *Svensk tjänstehjonspolitik fram till 1800-talet, Statsvetenskaplig tidskrift* 1945.
- Brisman, S., *Bidrag till riksgäldssedlarnas historia, Historisk tidskrift* 1904.
- , *Sveriges affärsbanker, Grundläggningstiden*, Stockholm 1924.
- Brolin, P.-E., *Hattar och mössor i borgarståndet 1760-1766*, Uppsala 1953.
- , *Omdömen om skördarna i Sverige under 1700-talet och början av 1800-talet, Statistisk tidskrift* 1954.
- Carlsson, S., *Bonden i svensk historia*, III, Stockholm 1956.
- Dahlström, B., *Rikets gäld 1788-1792*, Stockholm 1942.
- Dahlén, L., *Den bohusländska fiskelägesbygden*, Göteborg 1941.
- Drangel, E., *Reflexioner i anledning af herr grosshandlaren Jöransons finance- och hushålls-systeme och herr D.v.S:s anmärkningar herwid*, Stockholm 1796.
- Ekman, E., *Tankar om spannemålshandeln, till landtbrukets uphjelpande*, Uppsala 1793.
- Engeström, J.v., *Mera om börs, cours, agio, Riksgäldscontoirs handel, m.m.*, Stockholm 1800.
- Engeström, J.O.Th.v., *Spannmålshandeln i Sverige under 1700-talet, Kungl. landtbruksakademiens handlingar och tidskrift* 1912.
- , *Jordegendomsförhållanden under 1700-talet, Kungl. landtbruksakademiens handlingar och tidskrift* 1913.
- Friis, A., Glaman, K., *A History of Prices and Wages in Denmark 1660-1800*, I, Köpenhamn 1958.

- Fritz, S., *Studier i svenskt bankväsen 1772-1789*, Stockholm 1967.
- Furtak, T., *Ceny w Gdańsku w latach 1701-1815*, Lwów 1935.
- Gamby, E., *Sveriges penningväsen*, Stockholm 1946.
- Granberg, P.A., *Öfversigt af Sveriges penningväsende och stats-hushållning*, Stockholm 1823.
- Grönberg, E., *Bankosedelfrågan under inflationstiden 1808-1812*, Lund 1936.
- Hallendorff, C., Bankens öden från mössvöldet till den andra realisationen (1766-1803), *Sveriges Riksbank*, III, Stockholm 1920.
- Hamnström, M., *Realisationsfrågan vid riksdagen i Norrköping år 1800*, Härnösand 1896.
- Haneson, V., Rencke, K., *Bohusfisket*, Göteborg 1923.
- Hannerberg, D., *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år. Gård och åker. Skörd och boskap.*, Stockholm 1971.
- Heckscher, E.F., Sveriges befolkning från det stora nordiska krigets slut till tabellverkets början (1720-1750), *Ekonomisk-historiska studier*, Stockholm 1936.
- , Moderna inslag i svensk ekonomisk diskussion mot 1700-talets slut, *Ekonomisk tidskrift* 1942.
 - , Det svenska jordbrukets äldre ekonomiska historia, *Ekonomisk tidskrift* 1945.
 - , Riksgälds, en unik fas i det svenska penningväsendets historia, *Ekonomisk tidskrift* 1949.
 - , *Sverige ekonomiska historia från Gustav Vasa*, II:1,2, Stockholm 1949.
 - , *Svenskt arbete och liv*, Stockholm 1963.
- Hellstenius, J., *Skördarna i Sverige och dess verkningar*, *Statistisk tidskrift* 1871.
- Herlitz, L., *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, Lund 1974.
- Hermelin, S., *Presidietal om näringarnas förhållande uti särskilde landsorter* (4/8 1773), Stockholm 1774.

Hildebrand, K., Riksgäldskontoret 1789-1934, *Sveriges Riksdag* avd. 2:13, Stockholm 1934.

- , *Riksgäldskontoret 1789-1939*, Stockholm 1939,

Historisk statistik för Sverige, 1-3.

Holgersson, B., *Cultivated Land in Sweden and its Growth 1840-1939, Economy and History* 1974.

Hult, P., *Från näringstvång till näringsfrihet, Minnesskrift till-
ägnad 1734 års lag*, Stockholm 1934.

Högberg, S., *Kungl. patriotiska sällskapets historia, med särskild
hänsyn till den gustavianska tidens agrara reformsträ-
vanden*, Stockholm 1961.

- , *Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet, Stapelvaror
i svensk export och import 1738-1808*, Lund 1969.

Ingers, E., *Bonden i svensk historia*, II, Stockholm 1948.

Inrikes Tidningar

Jeannin, P., *Les comptes du Sund comme source pour la construction
d'indices généraux de l'activité économique en Europe
(XVIe-XVIIIe siècle)*, *Revue historique* 1964.

Johansson, A., *Lönebildningen i Sverige före industrialismens ge-
nombrott, Studier i ekonomi och historia tillägna-
de E.F. Heckscher*, Uppsala 1944.

Järta, H., *Svar på en okänd författares högmålsfråga angående en
ny myntförfattning och ett nytt riksmünt*, Stockholm 1792.

Jöranson, C.L., *Försök til et systeme i Sveriges allmänna hushåll-
ning och penningväsende*, I-IV, Stockholm 1792-1798.

- , *Svar til twiflaren i penningewägen på dess smäde-
fulla libell i Dagligt Allehanda N:o 20, 21 och
22 för år 1795*, Stockholm 1795.

Jörberg, L., *A History of Prices in Sweden 1732-1914*, I-II, Lund 1972.

Leyonanker, F.W., *Tankar om inrikes riksskuldens betalande*, Norr-
köping 1800.

Leopold, C.G.af, *Bref till den märkvärdige författaren Th... hvil-
ken, efter at hafva gjordt sin lagstiftning i vit-
terheten, gick och gjorde sitt nödvändiga i finan-*

cerne, Stockholm 1792.

Liljencrantz, J., *Anmärkningar vid en af herr häradshöfdingen Anders Nordell nyligen af trycket utgifven afhandling, under namn af Bref angående naturliga grunder i financeläran, samt om mynt,agio, m.m.*, Stockholm 1799.

- , *Anteckningar och memorial*, Stockholm 1878.

Lind, L.F., *Tankar om möjligheten at återvinna stadga i rikets penningverk*, Stockholm 1799,

Lindgren, H., *Spannmålshandel och priser vid Uppsala akademi 1720-1789, En prövning av markegångstaxornas källvärde*, Uppsala 1971.

- , Recension av L. Jörberg, *A History of Prices in Sweden 1732-1914*, *Historisk tidskrift* 1973.

Lindgren, T., *Riksbankens sedelhistoria 1668-1968*, Stockholm 1968.

Lindström, H., *Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809-1836, Göteborgs högskolas årsskrift* 1923.

Lundell, J., *Om svenska allmogens dagsverksskyldighet*, Lund 1842.

Modée, R.G., *Utdrag ur ... utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer*, Stockholm 1829.

Montgomery, A., *Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719-1778, Sveriges Riksbank, III*, Stockholm 1920.

- , *Tjänstehjonsstadgan och äldre svensk arbetarpolitik*, *Historisk tidskrift* 1933.

- , *Svensk socialpolitik under 1800-talet*, Stockholm 1934.

- , *Industrialismens genombrott i Sverige*, Stockholm 1947.

Myrdal, G., *The Cost of Living in Sweden 1830-1930*, Stockholm 1933.

Mårtenson, S., *Agiot under kreditsedelepoken 1789-1802*, Göteborg 1958.

- , *Bryggerinäringen i Göteborg*, Göteborg 1961.

- Nikula, O., *Falska och äkta mynt under Gustav III:s krig*, Helsingfors 1949.
- Nordell, A., *Bref til herrar skribenter och twistare uti financeläran och angående dess naturliga grunder; samt om mynt ochagio, m.m.*, Stockholm 1799.
- , *Svar til författaren af anmärkningar wid en af trycket utgifwen afhandling om financelärans naturliga grunder, mynt ochagio, m.m.*, Stockholm 1800.
 - , *Hwad är mynt? Eller: Om myntets wäsentliga egenskaper*, Strängnäs 1800.
- Ohlin, B., *Kvantitetsteorin i den svenska litteraturen, National-ekonomiska studier tillägnade professor D. Davidson*, Stockholm 1920. Även tryckt i *Ekonomisk tidskrift* 1919.
- Olander, G., *Spannmålspriser i Västergötland, Västergötlands formminnesförenings tidskrift* 1951.
- Posthumus, N.W., *Nederlandsche prijsgeschiedenis*, I, Leiden 1943.
- Ruuth, E., *Oförgripliga tankar om förbättringen af rikets penningeställning*, Stockholm 1800.
- Salvius, L., *Tankar wid spannmålsprisernas undransvärda ombyte*, Stockholm 1759.
- Schultzenheim, D.S.v., *Bref om rikets penningeverk och allmänna hushållning*, I, II, Stockholm 1794, 1796.
- Schwerin, F.B.v., *Bidrag till kännedom af fäderneslandet*, Stockholm 1817, 1903.
- , *Författningar rörande Banko-verket*, Stockholm 1828.
- Silberling, N.J., *British Prices and Business Cycles, The Review of Economic Statistics* 1923.
- Skogman, C.D., *Anteckningar om Rikets Ständers Bank*, I, Stockholm 1845.
- Sveriges Riksbank*, V, Stockholm 1931.
- Thorild, T., *Svar på högmålsfrågan, angående en ny myntförfattning*, Stockholm 1792.
- , *Det enda nödvändiga för et rikes financer, eller principen i det stora ämne, hvaröfver man nu tvistar*, Stockholm 1792.

Tooke, T., *History of Prices*, II, London 1838.

Utterström, G., *Jordbrukets arbetare*, I-II, Stockholm 1957.

Wallroth, K.-A., *Sveriges mynt 1449-1917*, *Numismatiska meddelanden* XXII, Stockholm 1918.

Wappengren, A., *Grunderne till ett naturligt financesystem, i jämförelse med vårt närvarande*, Uppsala 1792.

- , *Anmärkingar vid herr D.v.S. bref om rikets penningverk och allmänna hushållning*, Uppsala 1796.

- , *Grunderne till den borgerliga hushållningen*, Uppsala 1798.

Wicksell, K., *Föreläsningar i nationalekonomi*, I, Lund 1929.

Widén, J., *Reflexioner öfver Sveriges allmänna hushållning, samt penninge- och drätselverk*, Stockholm 1793.

Winroth, A.O., *Om tjänstehjonsförhållandet enligt svensk rätt*, Uppsala 1878.

Wohlin, N., *Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna*, Stockholm 1908. (Emigrationsutredningen, Bil. XI)

- , *Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751-1900*, Stockholm 1909. (Emigrationsutredningen, Bil. IX)

- , *Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena*, I-II, Stockholm 1912.

Weibull, C.G., *Skånska jordbrukets historia*, Lund 1923.

Åmark, K., *Spannmålshandel och spannmålspolitik 1719-1830*, Stockholm 1915.

- , *En svensk prishistorisk studie*, *Ekonomisk tidskrift* 1921.

- , *Sveriges statsfinanser 1719-1809*, Stockholm 1961.

